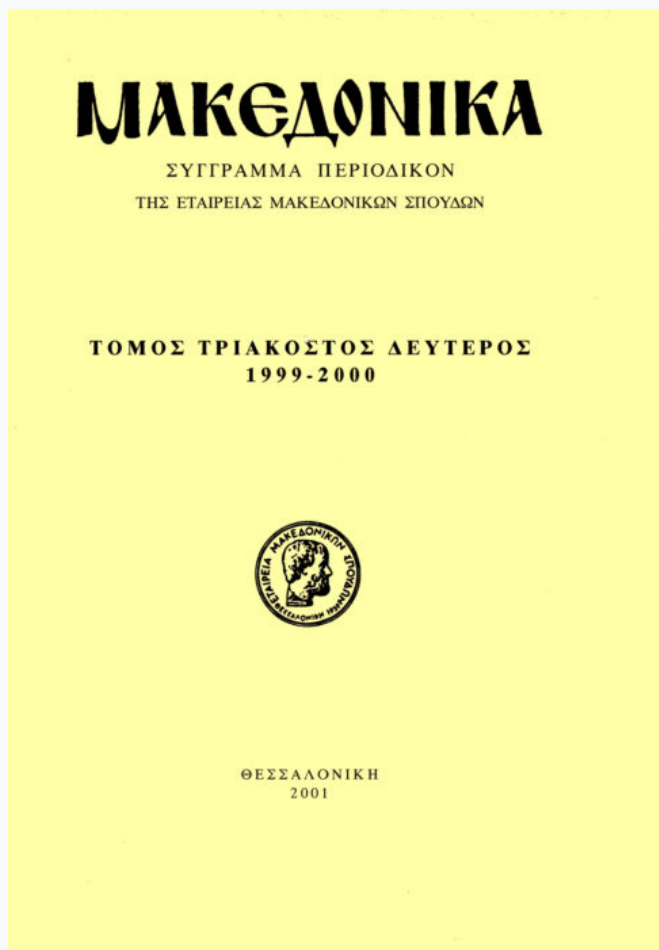

Μακεδονικά

Τόμ. 32, Αρ. 1 (2000)

Προσφυγικές εγκαταστάσεις στο Κιλκίς και την περιφέρεια του

Πασχάλης Βαλσαμίδης

doi: [10.12681/makedonika.172](https://doi.org/10.12681/makedonika.172)

Copyright © 2014, ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Βαλσαμίδης Π. (2000). Προσφυγικές εγκαταστάσεις στο Κιλκίς και την περιφέρεια του. *Μακεδονικά*, 32(1), 219-291. <https://doi.org/10.12681/makedonika.172>

ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΕΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ ΣΤΟ ΚΙΛΙΚΙΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΤΟΥ

Στο Κιλίκις¹, καθώς και στα γύρω χωριά του, πριν την απελευθέρωσή τους από τον ελληνικό στρατό το 1913², κατοικούσαν πολλοί Βούλγαροι³. Ορισμένοι Έλληνες ήλθαν από τη Βουλγαρία στην περιφέρεια του Κιλίκις το 1906. Η μεγάλη μάζα του ελληνικού πληθυσμού εγκαταστάθηκε στην πόλη και την περιφέρεια μετά την απελευθέρωση της περιοχής από τον ελληνικό στρατό. Τότε οι Βούλγαροι κάτοικοι εγκατέλειψαν την πόλη και τα γύρω χωριά της. Με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου το 1913⁴ καθορίζονταν τα σύνορα των βαλκανικών κρατών. Σύμφωνα με αυτήν χιλιάδες Έλληνες, Μουσουλμάνοι, Βούλγαροι και Σέρβοι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις πατρίδες τους και να αναζητήσουν καταφύγιο στα μητροπολιτικά τους κέντρα. Στην παρούσα μελέτη θα αναφερόμαστε στους Έλληνες που εγκατέλειψαν τα πατρώα εδάφη τους και ήλθαν πρόσφυγες στο Κιλίκις και την περιφέρειά του. Η περιφέρεια αυτή πολιτικά, κατά την περίοδο της οθωμανικής αυτοκρατορίας, αποτελούσε έδρα καζά (υποδιοίκηση) που έφερε την ονομασία Αβρέτ Χισιάτ

1. Για το Κιλίκις γενικότερα βλ. Σ. Σκληρός, *Η νέα Ελλάς*, τ. Α', εν Άλεξανδρεία 1913, σσ. 192-196· Α. Ριζάκης, «Στό Κιλίκις, τίς Θερμοπύλες τῆς Μακεδονίας», *Μακεδονική Ζωή* 18 (1967) 11-13· Α. Λευκίδης, *Το Κιλίκις και η επαρχία του*, Κιλίκις 1990· Α. Σιδέρης, «Εκκλησίες και παρεκκλήσια της πόλεως Κιλίκις», *Κιλικισιακό Ημερολόγιο* 1 (1984) 63-72· T. Vlahov, *Kukuf i negonoto istorič'esko minalo* (Το Κιλίκις και το ιστορικό παρελθόν του), Sofija 1963· R. Grulich, *Die unierte Kirche in Mazedonien (1856-1919)*, Augustinus-Verlag Würzburg 1977, σσ. 43-48, 86-87· Π. Τσαμαντουρίδης, *Αξέχαστες μνήμες*, Κιλίκις 1998.

2. Για την απελευθέρωση του Κιλίκις και την περιφέρειά του από τον ελληνικό στρατό βλ. 'Αναμνηστικόν λεύκιωμα έορταστικῶν ἐκδηλώσεων, ἐπὶ τῇ 50/ετηρίδι ἀπὸ τῆς ἱστορικῆς μάχης τοῦ Κιλίκις καὶ τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς πόλεως 1913-1963, (ἐπιμέλεια Λ. Ἀριστείδης), Θεσσαλονίκη 1964· Σ. Κωνσταντινίδης, 'Ο ἑλληνοβουλγαρικὸς πόλεμος. Ἡ μάχη τοῦ Κιλίκις 1912-1913, Ἀθήναι 1923· Ι. Τοτός, *Τὸ ἡμερολόγιον τοῦ τραυματίου τῆς μάχης τοῦ Κιλίκις*, ἐν Ἀθήναις 1938· Θ. Βουδυλάρης, *Ἡ ἐποποιία Κιλίκις-Λαχανά (19-21 Ἰουνίου 1913)*, Ἀθήναι, χωρὶς χρόνον· Β. Ρότας, *Ἡ μάχη του Κιλίκις ἀπὸ ἀφήγηση στη σύντρησφ του Βοῦλα Δαμινάκου*, Κιλίκις 2000· Χ. Ἰντος, *Ῥά οἰκεία κοσμεῖν καὶ σώζειν...*. *Κείμενα για τη γενέθλια γη*, Κιλίκις 1999, σσ. 53-62 (στο εξής: *Τὰ οἰκεία κοσμεῖν*).

3. Για τη βουλγαρική δράση στον καζά Αβρέτ Χισιάτ βλ. Α. Αγγελόπουλος, *Αἱ ξένα προ-παγάνδα εἰς τὴν ἐπαρχίαν Πολιανῆς κατὰ τὴν περίοδον 1870-1912*, Θεσσαλονίκη ²1993, σσ. 49-62. Πρβλ. D. Brancoff, *La Macédoine et sa population chrétienne*, Paris 1905, σσ. 89-99.

4. Για τη συνθήκη του Βουκουρεστίου βλ. Χ. Νικολάου, *Διεθνείς πολιτικές και στρατιωτικές συνθήκες-συμφωνίες και συμβάσεις ἀπὸ 1453 μέχρι σήμερα*, Αθήνα ²1996, σσ. 222-227· *Η συνθήκη του Βουκουρεστίου και η Ελλάδα*. Συμπόσιο. (Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου του Αἰμου, Θεσσαλονίκη 16-18 Νοεμβρίου 1988), Θεσσαλονίκη 1990.

(Γυναικόκαστρο)⁵ και υπαγόταν στο σαντζάκι της Θεσσαλονίκης, το οποίο ανήκε στο βιλαέτι της Θεσσαλονίκης. Μετά την απευλευθέρωση της περιοχής το Κιλκίς και η περιφέρειά του διοικητικά ανήκαν στο νομό Θεσσαλονίκης και αποτελούσαν την υποδιοίκηση Κιλκίς και τα υπό αυτών υπαγόμενα διοικητικά τμήματα: Κάτω Θεοδωράκι και Αρχαγγέλων. Οι Έλληνες πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν το 1914 στο Κιλκίς και την περιφέρειά του προέρχονταν από την Τουρκία, τη Ρωσία (Καύκασο) και τη Βουλγαρία⁶, ενώ κατά τα έτη 1922-1924 από τη Μικρά Ασία και την Ανατολική Θράκη και το 1925 από την Ανατολική Ρωμυλία. Όσον αφορά στις μεταναστεύσεις των προσφύγων της περιόδου 1913-1914 στο Κιλκίς και εν γένει στην ελεύθερη ελληνική Μακεδονία, όπου βρήκαν καταφύγιο οι Έλληνες, αυτές οφείλονται στους πολέμους εκείνης της περιόδου και στις αναταραχές που είχαν δημιουργήσει κλίμα

5. Ο καζάς Αβρέτ Χισάρ εκτεινόταν περίπου στα γεωγραφικά όρια που έχει ο σημερινός νομός Κιλκίς. Σύμφωνα με τον Δ. Φιλιππίδη το 1906 στην υποδιοίκηση Αβρέτ Χισάρ κατοικούσαν 19.779 μουσουλμάνοι, 15.892 σχισματικοί, 1.300 σουνίτες, 1.080 ορθόδοξοι και 100 σερβίζοντες. Στο Κιλκίς ή Kukus ζούσαν 1.000 σχισματικές, σουνιτικές, σερβίζουσες, 250 μουσουλμανικές και 40 ελληνικές οικογένειες. Στην υποδιοίκηση Αβρέτ Χισάρ το 1909 ζούσαν 43.980 κάτοικοι. Από αυτούς οι 25.397 ήταν Τούρκοι, οι 17.766 σχισματικοί Βούλγαροι και οι 530 Έλληνες, ενώ οι υπόλοιποι ήταν Αβίγγανοι χριστιανοί, καθώς και κάποιοι διαμαρτυρούμενοι. Ο Ν. Ιγγλέσης, το 1910, αναφέρει ότι στον καζά Αβρέτ Χισάρ ζούσαν συνολικά 43.988 κάτοικοι. Κατά τον ίδιο ο πληθυσμός του Κιλκίς ανερχόταν σε 8.000 περίπου κατοίκους από τους οποίους οι 5.500 ήταν Βούλγαροι και οι 2.500 Τούρκοι· οι Έλληνες ήταν ολιγάριθμοι. Το ίδιο έτος στο Κιλκίς υπήρχαν δύο εκκλησίες. Η μία ανήκε στους Βούλγαρους σχισματικούς και η άλλη, της Παναγίας, στους σουνίτες. Οι ορθόδοξοι διατηρούσαν ένα παρεκκλήσι και οι Τούρκοι δύο τεμένη. Το ένα τέμενος έφερε την ονομασία Eski Cami που κτίστηκε από τον Cigala-zâde Ahmet Bey το 1835. Υπήρχε ακόμη η μονή του αγίου Γεωργίου. Στο Κιλκίς είχε την έδρα του ο επίσκοπος του επισκόπου Πολυνής. Βλ. Δ. Φιλιππίδης, *Η Μακεδονία ιστορικώς, εθνολογικώς, γεωγραφικώς, στατιστικώς*, εν Αθήναις 1906, σ. 69· Ν. Ιγγλέσης, *Οδηγός της Ελλάδος*, Αθήναι 1910-1911, σ. 9, 78 (στο εξής: *Οδηγός της Ελλάδος*)· E. Hakkı, Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı mimârî eserleri* (Οθωμανικά αρχιτεκτονικά μνημεία στην Ευρώπη), τόμ. 4, βιβλίο 5, İstanbul 1982, σ. 284· *Στατιστική τοῦ βιλαετίου Θεσσαλονίκης*, εν Αθήναις 1910· Χ. Πούλιος, «Εκκλησιαστική διαίρεσις», *Μακεδονικόν Ἡμερολόγιον* (Παμμακεδονικὸν Συλλόγου), ἔτος Δ' 1911, εν Αθήναις 1911, σ. 167· Α. Χαλκιάπουλος, *Ἡ Μακεδονία, εθνολογικὴ στατιστικὴ τῶν βιλαετίων Θεσσαλονίκης καὶ Μοναστηρίου*, εν Αθήναις 1910, σσ. 39-41· Σ. Κοκκίνης, *Τὰ μοναστήρια τῆς Ελλάδος. Ὁδηγός-ιστορία-θησαυροί-βιβλιογραφία*, Αθήνα 1976, σ. 55. Πρβλ. Ν. Σχινάς, *Ὁδοιπορικὰ σημειώσεις Μακεδονίας, Ἠπείρου, νέας ὁροθετικῆς γραμμῆς καὶ Θεσσαλίας*, τεῦχος β', εν Αθήναις 1886, σ. 368· Α. Αρβανίτης, *Ἡ Μακεδονία εἰκονογραφημένη*, εν Αθήναις 1909, σ. 119.

6. Από υπόμνημα της Ύπατης Αρμοστείας Κωνσταντινουπόλεως πληροφορούμαστε ότι το 1914 ήλθαν στην Ελλάδα 230.000 πρόσφυγες από τους οποίους 130.000 περίπου εγκαταστάθηκαν στη Μακεδονία. Από αυτούς 36.000 προέρχονταν από τη Βουλγαρία, 70.000 από την Ανατολική Θράκη, 20.000 από τη Μικρά Ασία και 4.000 από τον Καύκασο. Δια νησιά του Αιγαίου εγκαταστάθηκαν 70.000 από τη Μικρά Ασία και στην Παλαιά Ελλάδα 30.000 περίπου που στην πλειοψηφία τους ήταν μικρασιάτες· υπήρχαν όμως και πρόσφυγες από τη Θράκη. *Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας, Γενική Διοίκηση Μακεδονίας* (στο εξής: *ΙΑΜ, ΓΔΜ*), φακ. 65, υπόμνημα «ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς παλιννοστήσεως τῶν ἐν Ἑλλάδι εὐρισκομένων προσφύγων», εν Κωνσταντινουπόλει 3/16 Μαΐου 1919.

εφιαλτικό για τους Έλληνες. Στα τέλη του 1913 και στις αρχές του 1914 το μεγαλύτερο τμήμα της Ανατολικής Θράκης ήταν ερειπωμένο και οι κάτοικοί της ειδοποιούνταν να επιστρέψουν στα σπίτια τους, διότι θα καταλαμβάνονταν από τους μουατζήριδες (πρόσφυγες), δηλαδή από Τούρκους που εγκατέλειψαν τη Μακεδονία⁷. Τα ίδια προβλήματα αντιμετώπισαν και οι Έλληνες της Μικράς Ασίας, της Βουλγαρίας και του Καυκάσου.

Οι Έλληνες⁸ εγκαταστάθηκαν στον Καύκασο το 1828, όταν ο Ρώσος στρατηγός Πάσχεβιτς⁹ με το στρατό του επέστρεφε από τη Μικρά Ασία στη Ρωσία. Την περίοδο εκείνη τον ακολούθησαν πολλές ελληνικές οικογένειες από τον Πόντο λόγω των κακών συνθηκών που επικρατούσαν στην περιοχή και εγκαταστάθηκαν στη Ρωσία¹⁰, στις περιφέρειες του Κάρς και της Τσάλκας¹¹. Έτσι λοιπόν ερημώθηκαν ολόκληρες πόλεις και χωριά του Πόντου. Αργότερα τους μεταστάντες ακολούθησαν οι λεγόμενοι «Σταυριώτες», δηλαδή οι Κρυπτοχριστιανοί¹², ενώ παράλληλα στις αρχές του 20ού αιώνα πολλοί

7. Κ. Βακαλόπουλος, *Διωγμοί και γενοκτονία του Θρακικού Ελληνισμού. Ο πρώτος ξεριζωμός (1908-1917)*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 243.

8. Για τους Έλληνες του Καυκάσου βλ. τις μελέτες Π. Μιχαηλίδης, «Ἀνά τόν Καύκασον, ἡ ἐγκατάστασις τῶν Ἑλλήνων τοῦ Μεσογαλδίου εἰς Κάρς καί ἡ εἰς τήν θρησκείαν καί τὰ γράμματα κλίσις αὐτῶν», *Ξενοφάνης* 5 (1907-1908) 496-498· Ι. Κάλφουλου, *Οἱ Ἕλληνες ἐν Καυκάσῳ*, Ἀθήναι 1908· Γ. Τηλικιδής, «Ὁ ἐν Καυκάσῳ Ἑλληνισμός», *Ποντιακά φύλλα* 2 (1937) 274-275, 306-312, 358-361, 438-442· Σ. Μαυρογένης, *Τό κυβερνεῖον τοῦ Κάρς τοῦ Ἀντικαυκάσου (Κάρσκαγια Ὀμπλάτς) καί τὸ ἐν αὐτῷ ἑλληνικόν στοιχεῖον κατά τήν περίοδον 1878-1920*, Θεσσαλονίκη 1963· Γ. Γρηγοριάδης, *Οἱ Πόντιοι τοῦ Καυκάσου περιφερεῖας Κάρς-Ἀρταχάν*, Θεσσαλονίκη 1957· του ἴδιου, *Ὁ Πόντος καί τὸ Κάρς*, Ἀθήναι 1973· Ι. Λαυρεντιδής, «Ἡ κατά τὸ 1895-1907 μετοικεσία Ἑλλήνων Ποντίων τοῦ Καυκάσου εἰς Ἑλλάδα», *Ἀρχεῖον Πόντου* 31 (1971-1972) 395-515 (στο ἐξῆς: *Ἡ κατά τὸ 1895-1907 μετοικεσία*)· Κ. Παπουλίδης, «Ὁ Ἑλ. Βενιζέλος καί ὁ Ἑλληνισμός τοῦ Καυκάσου τὸ 1914», *Βαλκανικά Σύμμεικτα* 3 (1989) 129-171 (στο ἐξῆς: *Ὁ Ἑλ. Βενιζέλος*).

9. Βλ. Ο. Λαμπριδής, «Ὁ Πόντος κατά τόν ρωσοτουρκικόν πόλεμον τοῦ 1828-1829», *Ἀρχεῖον Πόντου* 19 (1954) 228-230. Πρβλ. Ρ. Τυῖλaci, *Osmanlı Şehirleri* (Ὁθωμανικὲς πόλεις), İstanbul 1985, σ. 200.

10. Βλ. Γ. Κλεάνθης-Σκαλιέρης, *Λαοὶ καὶ φυλαὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας*, Ἀθήναι 1922, σσ. 411-416.

11. Το Κάρς σήμερα ἀνήκει στην Τουρκία, ἐνῶ η Τσάλκα ἀποτελεῖ τμήμα της Γεωργίας. Για τὸ Κάρς βλ. Α. Ιωακειμίδης, *Ὁ ἑλληνισμός τοῦ Κάρς*, Ἀθήναι 1949· Χ. Σαμουηλίδης, *Τὸ χρονικὸ τοῦ Κάρς*, (χωρὶς τόπο καὶ χρόνο ἐκδόσεως)· Β. Φραγκίδης, *Ἀπὸ τὸ Κάρς τοῦ Καυκάσου (Τσατίκ, Κιασσόρ, Παντζαρότ κτλ. 1878-1920) στο Μελισσοουργεῖο Κιλίκις (1920-1988). Ἱστορικὴ, λαογραφικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἐπισκόπηση τῆς ζωῆς τῶν κατοίκων*, Θεσσαλονίκη 1988 (στο ἐξῆς: *Ἀπὸ τὸ Κάρς τοῦ Καυκάσου*). Για τὴν Τσάλκα βλ. Σ. Αγγελίδης, *Ἡ ἱστορία τῶν ἑλληνικῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν σχολείων τῆς νότιας καὶ δυτικῆς Γεωργίας καὶ τῆς Αἰτζαρίας*, Θεσσαλονίκη 1999 (στο ἐξῆς: *Ἡ ἱστορία τῶν ἑλληνικῶν ἐκκλησιῶν*).

12. Σταυριώτες για κάποιους ονομάζονταν οἱ Κρυπτοχριστιανοί που ἀναγνώριζαν τὸ σημεῖο τοῦ Σταυροῦ, ἐνῶ για κάποιους ἄλλους αὐτοὶ που κατάγονταν ἀπὸ τὸ χωριὸ Σταυρί(ν) τοῦ βιλαετίου Τραπεζούντας. Ἐκτενέστερα για τοὺς Σταυριώτες βλ. τις μελέτες τοῦ Γεωργασίου Σουμμελιδῆ, ἐπισκόπου Σεβαστίας, *Οἱ Σταυριώται*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1919· Δ. Παπαδόπουλος, *Ἀρχεῖον Σταυρί*, Ἀθήναι 1985. Για τοὺς Κρυπτοχριστιανούς βλ. τὴ μελέτη τοῦ Κ. Φωτιάδῃ,

Έλληνες είχαν καταφύγει ως πρόσφυγες στη Ρωσία για να μην υπηρεθίσουν τη στρατιωτική τους θητεία στον τουρκικό στρατό. Κατά το έτος 1913 ο αριθμός των Ελλήνων προσφύγων του Καυκάσου ξεπερνούσε τις 150.000. Δυστυχώς όμως με τα συστηματικά μέτρα που εφαρμόζε η Ρωσική Κυβέρνηση μέσω των σχολείων και της Εκκλησίας και λόγω της κοινής θρησκείας ο ελληνισμός κινδύνευε να αφομοιωθεί. Η βασική εκπαίδευση των ελλήνων μαθητών γινόταν υποχρεωτικά στη ρωσική γλώσσα. Την περίοδο αυτή η ελληνική κυβέρνηση δεν είχε τη δυνατότητα να ασχοληθεί με ζητήματα εξωτερικής φύσεως και να υποστηρίξει τα δικαιώματα των προσφύγων της Ρωσίας. Γι' αυτό θεώρησε πιο εφικτό να μεταναστεύσουν οι πρόσφυγες στην Ελλάδα. Έτσι λοιπόν οι Καυκάσιοι Έλληνες για να μη χάσουν την ταυτότητά τους πήραν το δρόμο της προσφυγιάς. Η ελληνική κυβέρνηση θεώρησε την ενέργεια αυτή ως ορθότερη, διότι θα χρησιμοποιούσε τους 150.000 πρόσφυγες για την πλητοπαγωγική ανάπτυξη της χώρας, δηλαδή η Ελλάδα θα αποκτούσε νέο εργατικό προσωπικό, εμπόρους, τεχνίτες, βιομηχάνους, γεωργούς κ.ά.¹³. Την περίοδο αυτή στο Κιλίκις και την περιφέρειά του εγκαταστάθηκαν αρκετές οικογένειες από τον Καύκασο, στις οποίες θα αναφερθούμε στη συνέχεια της μελέτης μας αναλυτικά, μαζί με τους άλλους πρόσφυγες που ήλθαν στις περιοχές αυτές.

Σύμφωνα με μία συγκεντρωτική αριθμητική εκτίμηση των προσφύγων, κατά περιοχές προέλευσης, έως τη 12η Ιουλίου του 1914 κατέφυγαν στην Ελλάδα από τη Θράκη 14.552 οικογένειες (54.292 άτομα), τη Μικρά Ασία 6.817 οικογένειες (24.771 άτομα), τη Βουλγαρία-Σερβία 6.127 οικογένειες (24.954 άτομα), τη Βόρειο Ήπειρο 180 οικογένειες (827 άτομα) και από τον Καύκασο 853 οικογένειες (3.757 άτομα). Εγκαταστάθηκαν συνολικά 28.529 οικογένειες (108.601 άτομα)¹⁴. Από αυτές στο Κιλίκις και την περιφέρειά του βρήκαν φιλοξενία και καταφύγιο 7.778 άτομα¹⁵. Σύμφωνα με το δελτίο της 19ης Αυγούστου του 1914 στο Κιλίκις και την περιφέρειά του εγκαταστάθηκαν μόνο 10 πρόσφυγες και ο αριθμός τους αυξήθηκε από 7.778 σε 7.788¹⁶. Το γεγονός

Οι εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας και οι Κρυπτοχριστιανοί του Πόντου, Θεσσαλονίκη 1988.

13. ΙΑΜ, ΓΑΜ, φακ. 70, επιστολή του Διομήδη Βασιλειάδη προς την Εσωτερική Διοίκηση, Θεσσαλονίκη, 25 Σεπτεμβρίου 1913.

14. ΙΑΜ, ΓΑΜ, φακ. 64, Έπιτροπή Έγκαταστάσεως Προσφύγων, δελτίον τής 12ης Ίουλίου 1914. Για τους μετατοπισθέντες πρόσφυγες της Ανατολικής Θράκης, της Μικράς Ασίας και του Καυκάσου της Ρωσίας βλ. περισσότερα *Πατριαρχική Κεντρική Έπιτροπή, Ή περίθαλψις και εγκατάστασις τών εν Τουρκία προσφύγων τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1921* (στο εξής: *Πατριαρχική Κεντρική Έπιτροπή*).

15. ΙΑΜ, ΓΑΜ, φακ. 64, Έπιτροπή Έγκαταστάσεως Προσφύγων, δελτίον τής 12ης Ίουλίου 1914.

16. ΙΑΜ, ΓΑΜ, φακ. 64, Έπιτροπή Έγκαταστάσεως Προσφύγων, δελτίον τής 19ης Αυγούστου 1914.

αυτό δικαιολογείται ότι στο μικρό και σχετικά φτωχό Κιλκίς είχε ήδη εγκατασταθεί μεγάλος αριθμός των προσφύγων.

Σε ένα συγκεντρωτικό πίνακα που υπέβαλε η Επιτροπή Εγκαταστάσεων Προσφύγων στο Γενικό Διοικητή Μακεδονίας για τους πρόσφυγες παρατίθενται οι περιοχές¹⁷ όπου εγκαταστάθηκαν οι πρόσφυγες από τη Θράκη, τη Μικρά Ασία, τη Βουλγαρία και τον Καύκασο. Από τον πίνακα πληροφορούμαστε ότι έως την 8η Ιουνίου του 1914 στην Κεντρική Μακεδονία, από την Κατερίνη έως τη Δράμα, είχαν εγκατασταθεί συνολικά 13.775 οικογένειες (56.716 άτομα). Πιο συγκεκριμένα οι πρόσφυγες του Κιλκίς και της περιφέρειάς του προέρχονταν από τη Θράκη, τη Μικρά Ασία, τη Βουλγαρία και τον Καύκασο. Οι προερχόμενοι από τη Θράκη εγκαταστάθηκαν στις παρακάτω κοινότητες: *Αρμουτζή* (Μεγάλη Βρύση) 74 οικογένειες (316 άτομα) που προέρχονταν από το Μπαμπά Εσκή¹⁸ και τη Βιζύη¹⁹, *Γενί-Μαχλέ* (Λειψύδρι) 26 οικογένειες (101 άτομα) που ήλθαν από τη Βιζύη, *Αποστολάρ* (Απόστολοι) 72 οικογένειες (291 άτομα) που κατάγονταν από τη Ραιδεστό και το Μπαμπά Εσκή, *Δοϊρανλή* 38 οικογένειες (160 άτομα) από την Αδριανούπολη²⁰, *Χασάν*

17. Στη μελέτη μας διατηρούμε την ορθογραφία και τις ονομασίες των κοινοτήτων όπως καταγράφονται στις στατιστικές και στα διάφορα έγγραφα. Σήμερα ορισμένες κοινότητες δεν υπάρχουν, διότι έχουν διαλυθεί και οι κάτοικοί τους εγκαταστάθηκαν σε πλησιέστερες κοινότητες· όταν μας είναι γνωστή, δίνουμε και τη σημερινή ονομασία της κοινότητας. Για τις μετονομασίες των κοινοτήτων βλ. *Πίναξ μετονομασιών προσφυγικών συνοικισμών Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1926· Πίναξ μετονομασθεισών κοινοτήτων και συνοικισμών του κράτους*, 'Αθήναι 1929· *Στοιχεία συστάσεως και εξέλιξεως των δήμων και κοινοτήτων*, 25, νομός Κιλκίς ('Εκδοσις τῆς Κεντρικῆς Ἐννεοῦς Δήμων καὶ Κοινοτήτων τῆς Ἑλλάδος), 'Αθήναι 1962.

18. Για το Μπαμπά Εσκή βλ. «Ειδήσεις ἐξ ἐπαρχιῶν», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 31 (1907) 374-375 (στο εξής: *ΕΑ*)· Ι. Σταθάκης, «Η Ἀνατολικὴ Θράκη κατὰ τὸν Ἑβρίλ Τσελεμπίν, Τούρκων περιηγητὴν τοῦ XVII αἰῶνος», *Θρακικά* 9 (1938) 26-30.

19. Η Βιζύη είναι αρχαία πόλη της Θράκης. Βρίσκεται νοτιοδυτικά των Σαράντα Εκκλησιών, δυτικά της παραθαλάσσιας Μηδείας και βορειοδυτικά της Κωνσταντινουπόλεως, από την οποία απέχει 100 περίπου χιλιόμετρα. Η Βιζύη είναι η πατρίδα του γνωστού Έλληνα λογίου και ποιητή Γεωργίου Βιζυηνού (1848-1894). Οι κάτοικοι της Βιζύης αναγκάστηκαν την άνοιξη του 1914 να αναχωρήσουν για τη Θεσσαλονίκη· επέστρεψαν στην πατρίδα τους μετά την υπογραφή της συνθήκης των Σεβρών (10 Αυγούστου 1920). Αναχώρησαν οριστικά για την Ελλάδα μετά την κατάρρευση του μικρασιατικού μετώπου στα τέλη Σεπτεμβρίου του 1922. Για τη Βιζύη βλ. περισσότερο Μ. Μαροβελάνης - Α. Βακαλόπουλος, *Οἱ προσφυγικὲς ἐγκαταστάσεις στὴν περιοχή τῆς Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη ²1993, σσ. 167-168 (στο εξής: *Οἱ προσφυγικὲς ἐγκαταστάσεις*)· Σ. Ἰωαννίδης, «Η βυζαντινὴ Βιζύη καὶ τὰ μνημεῖα τῆς», *Ἀρχεῖον τοῦ Ὁρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Ὑπουργοῦ* 22 (1957) 281-296 (στο εξής: *ΑΘΛΓΘ*)· F. Dirimtekin, *Trakya tetkikleri, Vize (Byzei), Pınarhisar, Çatalca (Metrai), Midye (Mydeia)* (Μελέτες για τη Θράκη: Βιζύη, Πινάρχισα, Τσατάλτζα (Μέτρες) και Μηδεία) (Ayasofya müzesi yillığı) (Λεύκωμα του μουσείου της Αγίας Σοφίας), τ. 5, Istanbul 1964, σσ. 15-36· Β. Σταυρίδης, *Ἐπισκοπικὴ ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 383 (στο εξής: *Ἐπισκοπικὴ ἱστορία*).

20. Η Αδριανούπολη είναι κτισμένη στη συμβολή των ποταμῶν Ἐβρου, Τόνσου και Ἀρδα. Το όνομά της κατά την παράδοση έδωσε ο Ρωμαῖος αυτοκράτορας Αδριανός (117-138 μ.Χ.). Το 1361 η Αδριανούπολη καταλήφθηκε από τον σουλτάνο Μουράτ Α' (1369-1389). Οι Τούρκοι

Όμπασι (Πεδινό) 92 οικογένειες (354 άτομα) χωρίς να σημειώνεται ο τόπος προέλευσής τους, *Καραμπουργνού* (Μαυρονέρι) 55 οικογένειες (241 άτομα) που εγκατέλειψαν την Αδριανούπολη, *Σερσεμλή* (Ξηρόβρυση) 63 οικογένειες (351 άτομα) από τη Βιζύη, *Ασκιλάρ* (Ευρωπός) 28 οικογένειες (99 άτομα) που ξεκίνησαν από το Μπαμπά Εσκή, *Αλή Χοτζαλάρ* (Μικροκάμπος) 15 οικογένειες (67 άτομα) που ήλθαν από το Κάστρο, *Μυλάφτσα* (Ηλιόλουστο)²¹ 16 οικογένειες (42 άτομα) για τις οποίες η επιτροπή δεν διευκρινίζει την περιοχή προέλευσής τους, *Κουρκούτ* (Τέρπυλλος) 78 οικογένειες (313 άτομα) που ξεριζώθηκαν από το Λουλέ Μπουργάζ²², *Σαρή-Γκιόλ* (Κρηστώνη) 339 οικογένειες (1.446 άτομα) που ξεκίνησαν από τη Βιζύη και 47 οικογένειες (175) που εγκατέλειψαν τη Ραιδεστό²³ και έμεναν σε αντίσκηνα. Από τη Μικρά Ασία εγκα-

ονόμαζαν (και ονομάζουν) την Αδριανούπολη Edirne, ενώ οι Βούλγαροι Odrin. Η Αδριανούπολη από τον 4ο αιώνα ήταν έδρα επισκοπής, η οποία ανέπτυξε αξιόλογη εκκλησιαστική, κοινωνική και εθνική δράση έως τον Οκτώβριο του 1922, όταν ο ελληνικός πληθυσμός εγκατέλειψε την πόλη και εγκαταστάθηκε στην Ελλάδα. Περισσότερα για την Αδριανούπολη βλ. Τ. Γκιτσόπουλος, «Αδριανούπολις», *Θρησκευτική και Ήθική Έγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 1, σσ. 453-460· του ίδιου, «Η Μητρόπολις 'Αδριανουπόλεως», *ΑΘΛΓΘ* 22 (1957) 321-331· Κ. Κουρτίδης, «Τά γραμμάτια εις τήν 'Αδριανουπόλιν επί Τουρκοκρατίας (1365-1912)», *ΑΘΛΓΘ* 6 (1938-1939) 113-131· του ίδιου, «Η 'Αδριανούπολις», *Θρακικά* 25 (1956) 165-173· Γ. Κωνσταντινίδης, «Η ἐν 'Αδριανουπόλει 'Ελληνική κοινότης», *Θρακικά* 18 (1943) 50-84, 19 (1944) 39-71· Γ. Λαμπουσιάδης, «Η 'Ελληνική κοινότης 'Αδριανουπόλεως ἐπὶ Τουρκοκρατίας», *Θρακικά* 1 (1928) 298-311· Ι. Σαράφογλου, «Περιγραφή τῆς 'Αδριανουπόλεως», *Θρακικά* 2 (1929) 66-86· Ν. Βαφεΐδης, «Ἐκκλησιαστικαὶ ἐπαρχίαι τῆς Θράκης καὶ ὁ φάκελος 434 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς περὶ Θράκης», *ΑΘΛΓΘ* 20 (1955) 81-120· Σ. Σακελλαριάδης, *Πόλεις καὶ θέσμοι Θράκης καὶ Ἰωνίας, Θράκη, τ. Α΄*, Ἀθήνα 1929, σσ. 78-80· Α. Yerolympos, «A Contribution to the Topography of 19th Century Adrianople» *Balkan Studies* 31/1 (1993) 49-72· Α. Σαμοθράκης, *Λεξικὸν γεωγραφικὸν καὶ ἱστορικὸν τῆς Θράκης ἀπὸ τῶν ἀρχαιότατων χρόνων μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως 1453*, Ἀθήνα 1963, σσ. 23-25· Π. Ἀξιώτης, *Ἡ 'Αδριανούπολις (Θράκη - Ανατολικὴ Ρωμυλία) ἀπὸ τῶν ἀρχαιότατων χρόνων μέχρι τοῦ 1922*, Θεσσαλονίκη 1949· Tosyavizade R. Osman, *Edirne Rehnüması (Edirne şehir klavuzu)* (Οδηγὸς τῆς Αδριανουπόλεως), (επιμ. Ratip Kazancigil) Edirne 1994· Ο. Ν. Peremeci, *Edirne tarihi* (Ιστορία τῆς Αδριανουπόλεως), İstanbul 1940· Ο. Yalçın, *Edirne* (Η Αδριανούπολη), İstanbul 1959· Η. Inalcık, «Edirne'nin fethi (1361)» [Η ἀλωση τῆς Αδριανουπόλεως (1361)], *Edirne. Edirne'nin 600 fethi yıldönümü armağan kitabı* (Αδριανούπολις. Τιμητικὸς τόμος γιὰ τὴν ἐπέτειο τῶν 600 χρόνων ἀπὸ τὴν ἀλωση τῆς Αδριανουπόλεως), Ankara 1993, σσ. 137-159· R. Kazancigil, *Edirne şehir tarihi kronolojisi (1300-1994)* [Χρονολογικὰ κατ'ἀλφαβητὸν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων τῆς Αδριανουπόλεως (1300-1994)], Edirne 1995· *Edirne serhattaki paytaht* (Η Αδριανούπολη τὸ σῆμα τῆς πρωτεύουσας), İstanbul 1998.

21. Για τὴν κοινότητα αὐτὴ βλ. Α. Ἰγνατιάδης, *Τὸ 'Ηλιόλουστο τοῦ Κιλκίς*, (χωρὶς τόπο ἐκδόσεως) 1967.

22. Για τὸ Λουλέ Μπουργάζ βλ. Γ. Λαμπουσιάδης, Ἀπὸ 'Αδριανουπόλεως εἰς Λουλέ Βουργάζων· μελέτη ἱστορικὴ καὶ γεωγραφικὴ μετὰ πλείστων στατιστικῶν πληροφοριῶν περὶ τῆς κινήσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῆς παιδείας τῆς ἐμπορίας κτλ. (Θρακικῶν Μελετῶν, τόμος Α΄), ἐν 'Αδριανουπόλει 1911· «Εἰδήσεις ἐξ ἐπαρχιῶν», *ΕΑ* 31 (1907) 373-374· *Κανονισμὸς τῆς ἐφορο-επιτροπῆς ἐν Λουλέ-Βουργάζ ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου κοινότητος*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1912.

23. Για τὴν Ραιδεστό βλ. Α. Αλεξοῦδης, «Εἰδήσεις περὶ τῆς ἐν Ραιδεστῷ Μητροπόλεως καὶ τῶν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ αὐτῆς ἀρχαίων χειρογράφων βιβλίων», *Θρακικὴ Προσωπογραφία*, Αθήνα 1991, σσ. 27-31· Μανουὴλ Γεδεών, «Εἰδήσεις ἐκ κωδικίων θρακικῶν», *ΕΑ* 31 (1907) 553-556,

ταστάθηκαν στις εξής κοινότητες: *Κιλκίς* 4 οικογένειες (4 άτομα) από την Τραπεζούντα²⁴, *Γραμμάτινα* (Ευκαρπία) 42 οικογένειες (126 άτομα) από την Κολωνία²⁵, *Μυλάφτσα* 16 οικογένειες (42 άτομα) από την Τρωάδα και στο *Κουρκοût* 24 οικογένειες (97 άτομα) από το Ερζερούμ. Στο Κιλκίς²⁶ εγκαταστάθηκε τμήμα των προσφύγων της Βουλγαρίας που ανέρχονταν σε 371 οικογένειες (1.285 άτομα) και προέρχονταν από τη Στρώμνιτσα²⁷. Οι υπόλοιποι

625-628, 638-640, 668-669· Φ. Μανουηλίδης, «Ραιδεστός 'Ανατ. Θράκης», *Θρακικά* 24 (1955) 7-307· Τ. Γριτσόπουλος, «Συμβολή εις την εκκλησιαστικήν ιστορίαν της Ραιδεστοῦ», *ΑΘΛΓΘ* 18 (1953) 179-192· Κ. Μαμώνης, «'Από την ιστορίαν καὶ δράσιν τῶν συλλόγων Ραιδεστοῦ Θράκης (1871-1922)», *Μνημοσύνη* 2 (1968-1969) 278-302· *Cumhuriyetin 50 yılında Tekirdağ*, 1973, *il yilligi* (Λεύκωμα του νομοῦ Ραιδεστοῦ γιὰ τὰ 50 χρόνια τῆς δημοκρατίας, 1973), İstanbul 1973.

24. Για την Τραπεζούντα βλ. κυρίως Τ. Εὐαγγελίδης, *Ἱστορία τῆς Ποντιακῆς Τραπεζοῦντος ἀπὸ τῶν ἀρχαιότατων χρόνων τῶν καθ' ἡμᾶς*, Ὀδησσός 1898· Σ. Ἰωαννίδης, *Ἱστορία καὶ στατιστικὴ Τραπεζοῦντος καὶ περὶ αὐτὴν χώρας*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1870· Ε. Κυριακίδης, *Βιογραφία τῶν ἐκ Τραπεζοῦντος καὶ περὶ αὐτὴν χώρας ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρις ἡμῶν ἀκμασάντων λογίων*, ἐν Ἀθήναις 1897· Χ. Φιλιππίδης, *Ἡ ἐκκλησία Τραπεζοῦντος*, Ἀρχεῖον Πόντου τόμ. 4-5, ἐν Ἀθήναις 1933· Ο. Akbulut, *Trabzon* (Ἡ Τραπεζούντα), İstanbul 1955.

25. Για τὴν Κολωνία καὶ γιὰ τὴ μητρόπολιν Κολωνίας βλ. Γ. Πρεμετίδης (Μητροπολίτης Κολωνίας), *Ἡ Ἱερά Μητρόπολις Κολωνίας*, Θεσσαλονίκη 1987· Ἐπιτροπὴ Ποντιακῶν Μελετῶν (Καβάλας), *Ἱστορία καὶ λαογραφία ἐκκλησιαστικῆς ἐπαρχίας Κολωνίας καὶ Νικοπόλεως Πόντου (Σερμὴν Καραχισάρ)*, Καβάλα 1964· Ι. Αποστολίδης, «Ἡ ἐκπαίδευσις ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Κολωνίας», *Ξενοφάνης* 4 (1906) 282-286· Σ. Ζουμπουλίδης, «Ἡ Ἐπαρχία Κολωνίας», *Ξενοφάνης* 7 (1910) 273-282.

26. Ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις ἀρχικὰ εἶχε κάνει τὴ σκέψιν να μετονομασθῇ τὸ Κιλκίς σε Νέα Στρώμνιτσα καὶ να εγκατασταθοῦν ὅλοι οἱ προσερχόμενοι ἀπὸ τὴ Στρώμνιτσα. Ἀργότερα ἀποφάσισε να διατηρήσῃ τὸ ὄνομα Κιλκίς, που εἶχε συνδεθῇ με τὴν ιστορικὴ μάχη ἀπὸ τὴν ποῖα εἶχε κριθεῖ ὅλη ἡ τύχη του ἐλληνοβουλγαρικοῦ πολέμου. Ἡ ἀπόφασίς αὐτὴ ἔδωσε τὴν ἀφορμὴ να εγκατασταθοῦν καὶ Στρωμνισιῶτες στὴ Θεσσαλονίκη, οἱ ὁποῖοι, γιὰ να μὴ χάσουν τὴν ἐνότητά τους, ἰδρυσαν τὸ σύλλογον Στρωμνισιωτῶν «Ἡ Τιβεριοῦπολις» με ἔδρα τὴ Θεσσαλονίκη καὶ με παράρτημα στὸ Κιλκίς. Α. Ἀγγελόπουλος, *Βόρειος Μακεδονία. Ὁ ἐλληνισμὸς τῆς Στρωμνίτης, τοπογραφία-ἱστορία-ἐκκλησία-παιδεία-ἐθνικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ*, Θεσσαλονίκη 1980, σσ. 150-151.

27. Για τὴ Στρώμνιτσα βλ. Δ. Ρίζος, «Ὅλγα τινὰ περὶ Στρωμνίτης», *Ἡμερολόγιον τῆς Ἀνατολῆς* 2 (1883) 270-273· Κ. Μπόνης, *Ἡ Στρώμνιτσα*, Θεσσαλονίκη 1961· Π. Τυβεριουπόλεως, «Ἡ Στρώμνιτσα», *Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον* (Μακεδονικὸν Συλλόγου «Ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος»), ἔτος Α' 1908, ἐν Ἀθήναις 1908, σσ. 248-253· Ε. Χααραράμπος-Χατζηδημητρίου, «Τὸ ὁλοκαύτωμα τῆς Στρωμνίτης», *Μακεδονικὴ Ζωὴ* 15 (1967) 34-37· Α. Λευκίδης, «Τὸ ὁλοκαύτωμα τῆς Στρωμνίτης», *Κιλκισιακὸ Ἡμερολόγιον* 1 (1984) 59-61· Α. Φάσος, *Ἡ Στρώμνιτσα ἀπὸ τὴν εποποιία, στὸ δρόμο*, Κιλκίς 1990· Α. Istirkoff, *Stumiško* (Ἡ ἐπαρχία Στρωμνίτης), Sofija 1924· V. Kančov, «Putovane po dolinite na Struma, Mesta i Bregalnica» (Περιοδεία στὶς κοιλάδες τῆς Στρώμνιτσας, Νέστον καὶ Bregalnica), *Sbornik za narodni umotvorenija, nauka i knižnina* 4 (1891) 19-45· B. Panov, «Crkveno-prosvetnite borbi vo Stumiško vo XIX vek» (Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ καὶ ἐκπαιδευτικοὶ ἀγῶνες στὴν περιοχή τῆς Στρώμνιτσας κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα), *Glasnik na Institutot za Nacionalna Istorija* 3 (1959) 83-118 (μετάφραση στα ἐλληνικά βλ. *Δελτίον Σλαβικῆς Βιβλιογραφίας* 21 (1969) 46-70)· M. Pandevski-Gtoev Trnkata, *Strmica i Strumiško no niz Istorijata* (Ἡ Στρώμνιτσα καὶ ἡ ἐπαρχία Στρωμνίτης δια τῆς ιστορίας), Strumica 1969 (βλ. βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα ὑπὸ Ἀθανασίου Ἀγγελόπουλου, στὸ *Δελτίον Γιουγκοσλαβικῆς Βιβλιογραφίας* 2 (1972) 26-33.

πρόσφυγες από τη Βουλγαρία εγκαταστάθηκαν στα παρακάτω χωριά: Δραγομίρ (Βαφιοχώρι)²⁸ 75 οικογένειες (329 άτομα) από τη Στρώμνιτσα, Αμάργ-Κιόϊ (Μάνδρες) 53 οικογένειες (199 άτομα) από το Ορτάκιοϊ²⁹, Σενύτσε (Κεντρικό) 95 οικογένειες (439 άτομα) από τη Στρώμνιτσα και στη Μυλάφτσα μία οικογένεια (1 άτομο) από τη Στρώμνιτσα. Τέλος, οι πρόσφυγες του Καυκάσου τοποθετήθηκαν στις εξής κοινότητες: Κιλκίς 60 οικογένειες (284 άτομα) από το Κάρς, Γκιόλ-Όμπασι (Πικρολίμνη) 39 οικογένειες (169 άτομα) από το Κάρς, Δοϊρανλή 8 οικογένειες (42 άτομα), για τις οποίες ο πίνακας δεν διευκρινίζει την περιοχή προέλευσής τους, Σαρή-Κιόϊ (Ποταμιά) 60 οικογένειες (306 άτομα) από το Κάρς και την Τιφλίδα, Μουτούλβο (Μεταξοχώρι) 10 οικογένειες (47 άτομα) από το Κάρς, Μυλάφτσα 6 οικογένειες (29 άτομα) από το Κάρς και στο Κουρκούτ 77 οικογένειες (317 άτομα) από το Κάρς. Στο Κιλκίς και την περιφέρειά του εγκαταστάθηκαν συνολικά 943 οικογένειες (3.956 άτομα) από τη Θράκη, 86 οικογένειες (269 άτομα) από τη Μικρά Ασία, 595 οικογένειες (2.253 άτομα) από τη Βουλγαρία και 260 οικογένειες (1.194 άτομα) από τον Καύκασο. Οι προσφυγικές οικογένειες ανέρχονταν συνολικά σε 1.868 (7.630 άτομα) (πίν. 2). Στην περιφέρεια Κάτω Θεοδωράκι εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες που ήλθαν από τη Θράκη και συγκεκριμένα από την επαρχία Βιζύης και Μηδείας³⁰. Από τη Μηδεία εγκαταστάθηκαν στο χωριό Μουζαλή (Κλιστό) 73 οικογένειες (301 άτομα), ενώ οι υπόλοιποι πρόσφυγες που προέρχονταν από τη Βιζύη εγκαταστάθηκαν στα εξής χωριά: Κούσσοβο (Κοκκινιά) 25 οικογένειες (87 άτομα), Μπας-Μαχλέ (Κεφαλοχώρι) 100 οικογένειες (433 άτομα), Δξιφλίκ-Μαχλέ (Λαγκαδοχώρι) 21 οικο-

28. Για την κοινότητα Δραγομίρ βλ. *Έθνικός Σύλλογος Διδασκάλων και Νηπιαγωγών Παιονίας, Η εκπαιδευτική περιφέρεια Παιονίας: γεωφυσική, ιστορική, οικονομική, λαογραφική και δημοσιογραφική μελέτη*, Αθήνα 1965, σσ. 94-95 (στο εξής: *Έθνικός Σύλλογος Διδασκάλων*).

29. Για το Ορτάκιοϊ (Λιτίτσης) βλ. Ν. Ροδοίνου, «Ολίγα περί της μητροπόλεως Λιτίτσης», *Θρακικά* 12 (1939) 94-102· «Θράκη - Η εκπαιδευτική και ήθικη κατάσταση της επαρχίας Λιτίτσης — σχολεία, διδάσκαλοι και μαθηταί — εις τινα όφείλεται ή τελουμένη νυν πρόοδος», έφ. *Άγών* 19 'Απριλίου 1907, άριθ. φ. 417· πρβλ. «Ειδήσεις εξ επαρχιών», *ΕΑ* 31 (1907) 195-197· G. Chassiotis, *L'instruction publique chez les Grecs*, Paris 1881, σ. 502.

30. Η Βιζύη αρχικά αναφέρεται ως επισκοπή στην Α' Οικουμενική σύνοδο (325) και σε μεταγενέστερες Οικουμενικές Συνόδους, Γ' (431) και Δ' (451). Αργότερα προήχθη σε αρχιεπισκοπή και στα μέσα του 14ου αιώνα σε μητρόπολη. Πριν το 1682 ενώθηκε με την ερμωθείσα τότε μητρόπολη Μηδείας και απέτελεσε τη μητρόπολη Βιζύης και Μηδείας. Στις αρχές του 18ου αιώνα οι δύο μητροπόλεις κατέστησαν και πάλι αυτόνομες, ενώ επί πατριάρχου Ιερεμίου Γ' (α' 1716-1726) ενώθηκαν και πάλι. Η μητρόπολη Βιζύης και Μηδείας διαλύθηκε το 1922, διότι το ποίμνιό της μετανάστευσε στην Ελλάδα. Βλ. Σ. Λακίδης, *Ιστορία της επαρχίας Βιζύης και Μηδείας από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ήμās*, έν Κωνσταντινουπόλει 1899· του ίδιου, «Ιστορία της επαρχίας Βιζύης και Μηδείας», *Θρακικά* 4 (1982-1984) 33-40· Ανθίμου μητρ. Βιζύης, «Βιαιοπραγία και έπιβουλή. Β' Έκθεσις μητροπολίτου Βιζύης», *ΕΑ* 32 (1908) 382-383· Ν. Βαφειδής, «Η Έκκλησιαστική επαρχία Βιζύης», *ΑΘΛΓΘ* 19 (1954) 193-212· J. Darrouzès, *Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Paris 1981, σσ. 126, 132, 205· Β. Σταυρίδης, *Επισκοπική Ιστορία*, σσ. 381-392.

γένειες (88 άτομα), *Μουστερέχ* (Μελισσουργείο)³¹ 29 οικογένειες (120 άτομα), *Μύλμπο* (Ελληνικό) 40 οικογένειες (155 άτομα), *Παντίτσα* (Φύσκα)³² 59 οικογένειες (300 άτομα), *Μπέϊκοβα* (Άγιος Μάρκος) 29 οικογένειες (150 άτομα) και *Ραγιάν* (Βάθη) 136 οικογένειες (579 άτομα). Το σύνολο των προσφύγων που εγκαταστάθηκαν στην ευρύτερη περιφέρεια του Κάτω Θεοδωρακίου ανέρχονταν σε 512 προσφυγικές οικογένειες (2.168 άτομα) (πίν. 3). Στην περιφέρεια Αρχαγγέλων ήλθαν πρόσφυγες από τη Θράκη και τη Βουλγαρία. Οι προερχόμενοι από τη Θράκη εγκαταστάθηκαν στις εξής κοινότητες: *Βλαδίρι* (Ακρίτας) 11 οικογένειες (40 άτομα) από τη Ραιδεστό και τις Σαράντα Εκκλησιές³³, *Τσικούντσα* (Μεγάλη Στέρνα) 13 οικογένειες (68 άτομα), για τις οποίες δεν σημειώνεται ο τόπος προέλευσής τους, *Καλίνθο* (Σουλταγιανναίικα)³⁴ 13 οικογένειες (49 άτομα) από το Γιουβαλί, *Σούρλοβο* (Αμάραντα) 87 οικογένειες (365 άτομα) που δεν σημειώνεται ο τόπος προέλευσής τους, *Τσιγδεμλί* (Μεταμόρφωση) 24 οικογένειες (97 άτομα) από το Σαράϊ, *Ακίντζαλη* 2 οικογένειες (17 άτομα), για τις οποίες δεν αναφέρεται ο τόπος προέλευσής τους, *Κάτω Πορόια* 16 οικογένειες (66 άτομα) από τις Μέτρες³⁵, *Άνω Πορόια* 84 οικογένειες (347 άτομα), για τις οποίες δεν γνωρίζουμε τον τόπο προέλευσής τους, *Κράσταλι* (Κορώνα) 95 οικογένειες (337 άτομα) από το Καβάκι, Σαράϊ και Τσακηλί, *Μπουγιουκλή* (Ακρίτας) 11 οικογένειες (32 άτομα) από το Ορτάκιοϊ και τις Σαράντα Εκκλησιές και στο Έρτσελ (Αλεξάνδρα) μία οικογένεια (4 άτομα) από τη Γκιουμουλτζίνα (Κομοτηνή). Στη *Σφεταπέκτα* (Αγία Παρασκευή) ήλθαν 7 οικογένειες (36 άτομα) από την Κολωνία

31. Για το Μελισσουργείο βλ. Β. Φραγκίδης, *Από το Καρς του Κανκάσου*.

32. Για την Παντίτσα (Φύσκα) βλ. Α. Κοντοείδης, *Κιλικισιώτικα πατριδογραφικά θέματα Α΄*, Αθήνα 1982, σ. 30 (στο εξής: *Κιλικισιώτικα πατριδογραφικά θέματα*). Πβλ. Δ. Κανατσούλης, *Ιστορία της Μακεδονίας μέχρι του Μεγάλου Κωνσταντίνου*, Θεσσαλονίκη 1964, σ. 12.

33. Για τις Σαράντα Εκκλησιές βλ. Μ. Χριστόδουλος, *Περιγραφή Ιστοριογεωγραφική της επαρχίας Σαράντα Έκκλησιών*, εν Αθήναις 1881· του ίδιου, *Η Θράκη και αἱ Σαράντα Έκκλησίαι μετά τινων διοικητικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων*, εν Κωνσταντινουπόλει 1897· Κ. Χατζόπουλος, «Η ἐπαρχία 40 Έκκλησιῶν» *Θρακική Προσωπογραφία*, σσ. 181-203· *Κανονισμός διέπων τὰ Κοινοτικά τῆς Έπαρχίας Σαράντα Έκκλησιῶν*, εν Κωνσταντινουπόλει 1908· Σ. Ψάλτης, *Θρακικά ἡ μελέτη περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος τῶν Σαράντα Έκκλησιῶν*, (χωρὶς τόπο ἐκδόσεως) 1905· Ι. Γιαννακόπουλος, *Εν Σαράντα Εκκλησίαις της Ανατολικῆς Θράκης*, Θεσσαλονίκη 1994· Ν. Karacam, *Efsaneden gerçeğe Kırklareli*, (Οι Σαράντα Εκκλησιές από το μύθο στην πραγματικότητα), Kırklareli 1995.

34. Για την κοινότητα Καλίνθο (Σουλταγιανναίικα) βλ. *Έθνικός Σύλλογος Διδασκάλων*, σσ. 99-100.

35. Για τις Μέτρες βλ. Π. Βαλσαμίδης, *Η Ιερά Μητρόπολις Μετρών και Αθύρων. Εκκλησιαστική εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα επί τη βάσει ανεκδότων κωδίκων (μέσα 18ου αιώνα-1927)* (ανεκδότος διδακτορική διατριβή που υποβλήθηκε στο Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας της Θεολογικής σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης), Θεσσαλονίκη 1998· του ίδιου, «Σφραγίδες της επαρχίας Μετρών και Αθύρων», *Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής. Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας* 5 (1998) 295-305· Ε. Παπαθεοδώρα, *Μέτρες, Σωζούπολη, Γέφυρα*, Γέφυρα 1981.

της Μικράς Ασίας. Οι πρόσφυγες της Βουλγαρίας εγκαταστάθηκαν στα χωριά: *Μπρες* (Ακρολίμνη Μουριών) 7 οικογένειες (23 άτομα) από τη Δοϊράνη, *Σούγκοβο* (Αμάραντα) 24 οικογένειες (134 άτομα), για τις οποίες δεν αναφέρεται ο τόπος προέλευσής τους, *Ακίντσαλη* (Μουριές) 11 οικογένειες (37 άτομα) από τη Δοϊράνη, *Κάτω Πορδία* 24 οικογένειες (113 άτομα) από το Ορτάκιοι, *Ποταρός* (Δροσάτο) μία οικογένεια (5 άτομα) από τη Δοϊράνη και στο *Πόποβο* (Μυριόφυτο) μία οικογένεια (5 άτομα) από τη Στρώμνιτσα. Σε δεκαέξι χωριά της περιφέρειας Αρχαγγέλων εγκαταστάθηκαν συνολικά 441 οικογένειες (1.816 άτομα). 357 οικογένειες (1.422 άτομα) προέρχονταν από τη Θράκη, 77 οικογένειες (358 άτομα) από τη Βουλγαρία και 7 οικογένειες (36 άτομα) από τη Μικρά Ασία (πίν. 4)³⁶.

Από τα τέλη του 1914 έως το 1915 εγκαταστάθηκαν στο Κιλίκις περίπου 35 οικογένειες από το Άκαλαν³⁷ της Βουλγαρίας. Το 1970 στο Κιλίκις κατοικούσαν 76 οικογένειες (208 άτομα)³⁸, ενώ σήμερα ζουν περισσότερες από 90 οικογένειες απόγονοι των Ακαλανιωτών³⁹.

Από επιστολή του αντιπροσώπου του διοικητικού τμήματος Αρχαγγέλων προς τον υποδιοικητή Κιλίκις, με ημερομηνία 11 Δεκεμβρίου του 1914, πληροφορούμαστε την πολιτική, οικονομική, εθνολογική και κοινωνική κατάσταση του τμήματος. Ο αντιπρόσωπος στην επιστολή του για τους πρόσφυγες, τους Τούρκους και τους βουλγαρόφωνους σημειώνει τα εξής: *είναι ανάγκη απόλυτος, να προέλθῃ άρωγός πρωτίτως ή πολιτεία καί νά συστήσῃ διά τών ὀργάνων αὐτῆς τόν τρόπον καί τὰ μέσα, δι' ὧν θά δυνηθῶσι καί οἱ εἰς τὰ διάφορα χωρία ἐγκατασταθέντες πρόσφυγες καί οἱ Ὅθωμανοὶ καί οἱ Χριστιανοὶ Βουλγαρόφωνοι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, πῶς εἶναι δυνατόν νά ἐπιδοθῶσιν εἰς διάφορα βιοποριστικά ἐπαγγέλματα καί δὴ εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν ἀπείρων ἐγκαταλελειμμένων γαιῶν ... εἶναι ἀνάγκη ἀπόλυτος, ὅπως ἡ ὑπηρεσία μεριμνήσῃ καί χορηγηθῶσι ... ἐν πρώτοις τ' ἀπαραίτητα γεωργικά ἐργαλεῖα καί ἐκ δευτέρου νά ἐξαποστείλῃ ὡς ἄλλους ἀποστόλους διαφόρους γεωπόνους, ὅπως διδάξωσιν αὐτοὺς τὸν τρόπον τῆς καλλιέργειας τῆς τόσῃ προσοδοφόρου γωνίας ταύτης τῆς Μακεδονίας.* Ο αντιπρόσωπος στην επιστολή του ακόμη τονίζει *δύναται τις, νά ἐννοήσῃ καί τὴν κοινωνικὴν θέσιν τῶν κατοίκων, οἵτινες ζῶντες ἐν ἀρχεγόνῳ καταστάσει ἀγνοοῦσι τελείως τὰς ἐν γένει κοινω-*

36. ΙΑΜ, ΓΑΜ, φακ. 64, 'Επιτροπή Ἐγκαταστάσεως Προσφύγων, πρὸς τὸν Γενικὸν Διοικητὴν Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 21 Αὐγούστου 1914.

37. Το Άκαλάν εκκλησιαστικά ανήκε στη μητρόπολη Λιτίτσης. Βλ. Σ. Ψάλτης, *Ἡ Θράκη καί ἡ δύναμις τοῦ ἐν αὐτῇ ἑλληνικοῦ στοιχείου*, ἐν Ἀθήναις 1919, σσ. 155, 156. *Πίναξ γενικός τῶν ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ Τουρκίᾳ ἑλληνικῶν σχολείων*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1902, σσ. 42-43.

38. Χ. Ζαφειριάδης, *Οἱ Ἀκαλανιώται καί τὸ χωριό τους. Σημειώματα καί ἀναμνήσεις*, Θεσσαλονίκη 1970, σσ. 51-53.

39. Γ. Εχέδωρος, *Ιστορία του Κιλίκις (Ἡ μεταξὺ Πάϊκου καί Κρονσίων χώρα)*, Κιλίκις 21996, σσ. 368-369 (στο εξής: *Ιστορία του Κιλίκις*).

νικάς και ἀνθρωπιστικάς αὐτῶν ὑποχρεώσεις, ἡ ὁποία ἐλλείψω σὺν τῷ χρόνῳ νὰ βελτιωθῇ ἐπαισθητῶς μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν μάλιστα τῶν Ἑλλήνων διδασκάλων⁴⁰.

Τὴν περίοδο 1913-1914 με τὴν ἐγκατάσταση τῶν προσφύγων στὴ Μακεδονία ἀρχίζει παράλληλα καὶ ἡ μαζικὴ φυγὴ τῶν μουσουλμανικῶν πληθυσμῶν τῆς Μακεδονίας πρὸς τὴν Τουρκία, οἱ ὁποῖοι θὰ ἐγκατασταθοῦν στὴν Ἀνατολικὴ Θράκη καὶ τὴ Μικρὰ Ἀσία⁴¹. Στις μεταναστεύσεις τῶν Τούρκων ἀπὸ τὴ Μακεδονία ἀναφέρεται με δημοσιεύματά της⁴² ἡ τουρκικὴ ἐφημερίδα *Yeni Asır*⁴³ (Νέος Αἰώνας) ὅπου μετὰξὺ ἄλλων διαμαρτυρεῖται γιὰ αὐθαιρεσίες τῶν Ἑλλήνων σὲ βάρος τῶν Τούρκων στὴ Μακεδονία. Οἱ ἴδιες αὐθαιρεσίες τῶν Ἑλλήνων καταγγέλλονται ἐπίσης τὴ 10ῃ Αὐγούστου τοῦ 1914 καὶ ἀπὸ τὸ Γενικὸ Προξενεῖο Θεσσαλονίκης με διακοίνωσή του στὸ Γενικὸ Διοικητὴ Μακεδονίας. Ἡ διακοίνωση εἶναι γραμμένη στα γαλλικά καὶ μεταφρασμένη στα ἐλληνικά καὶ κάνει λόγο γιὰ βίαιες ἐνέργειες σὲ χωριά τῆς Μακεδονίας ποὺ υποκινήθηκαν, στὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ τους, ἀπὸ Ἕλληνες πρόσφυγες. Ὅσον ἀφορᾷ στὴν περιοχὴ *Αβρέτ Χισάρ* (Κιλίκις), ἡ διακοίνωση ἀναφέρει ὅτι οἱ Ἕλληνες πρόσφυγες κατέλαβαν τοὺς καλλιεργημένους ἀγρούς τῶν μουσουλμάνων καὶ συμπεριφέρονταν σαν νὰ ἦταν νόμιμοι ἰδιοκτήτες. Οἱ Αἰρίφ Αἰβδουλὰχ Τσαούς, Μουσά Αἰγά καὶ Χασάν Αἰγά εἶδαν τὰ 405 καλλιεργημένα στρέμματα τους νὰ σφετερίζονται ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες πρόσφυγες⁴⁴. Σὲ ἄλλῃ περι-

40. *ΙΑΜ, ΓΑΜ*, φακ. 14, ἐπιστολὴ τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ διοικητικοῦ τμήματος Ἀρχαγγέλου πρὸς τὸν υποδιοικητὴ Κιλίκις, Ἀρχάγγελοι, 11 Δεκεμβρίου 1914.

41. Γιὰ τὶς μεταναστεύσεις τῶν Τούρκων βλ. Σ. Πελαγίδης, *Προσφυγικὴ Ἑλλάδα (1913-1930). Ὁ πόνος καὶ ἡ δόξα*, Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 113-130 (στο ἐξῆς: *Προσφυγικὴ Ἑλλάδα*)· τοῦ ἴδιου, «Μετακινήσεις πληθυσμῶν μετὰ τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους. Ἡ περίπτωση τῶν Μουσουλμάνων τῆς Μακεδονίας (1913-1914)», *Ἑλληνικὴ Ἱστορικὴ Εἰσαγωγή. Πρακτικά 12^ο Πανελληνίου Ἱστορικοῦ Συνεδρίου (31 Μαΐου - 2 Ἰουνίου 1996)*, Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 317-332. Πρβλ. R. Kaplanoğlu, *Bursa'da Mübadele (1923-1930 Yunanistan göçmenleri)* (Ἡ ἀνταλλαγὴ στὴν Προύσα). (Οἱ πρόσφυγες ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα 1923-1930)), *İstanbul* 1999, σσ. 67, 120-122.

42. Βλ. Γιὰ τὰ σχετικὰ δημοσιεύματα τῆς ἐφημερίδας *Yeni Asır* βλ. τὴ μελέτη τοῦ Σ. Πελαγίδη, *Προσφυγικὴ Ἑλλάδα*, σσ. 114-117.

43. Ἡ ἐφημερίδα ἰδρύθηκε τὸ 1895 στὴ Θεσσαλονίκη ἀπὸ τοὺς Abdurrahman Arif Bilgin καὶ Fazlı Necip καὶ συνεχίζει νὰ ἐκδίδεται ἀπὸ τὸ 1924 στὴ Σμύρνη. Βλ. T. Parlak, *Yeni Asır'ın Selânik yılları — "Evlâd'ı Fatihan diyâr-ları" 1895-1924* (Τὰ χρονικά τῆς Γενί Ἀσίρ στὴ Θεσσαλονίκη «Τὰ ἐδάφια τῶν παιδιῶν τοῦ Φατῆχ Σουλτάν Μεχμέτ»), *İzmir* 1986· Μ. Κανδυλάκης, *Εφημεριδογραφία τῆς Θεσσαλονίκης· συμβολὴ στὴν ιστορίαν τοῦ τύπου, Α' Τουρκοκρατία*, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 299-315· Μ. Orhan Bayrak, *Türkiye' de gazeteler ve dergiler sözlüğü (1831-1993)* (Λεξικὸ τῶν ἐφημερίδων καὶ τῶν περιοδικῶν τῆς Τουρκίας (1831-1993)), *İstanbul* 1994, σσ. 156-157· H. Duman, *Osmanlı-Türk süreli yayınları ve gazeteleri (1828-1928)* (Ὁθωμανικὲς-τουρκικὲς ἐκδόσεις καὶ ἐφημερίδες (1828-1928)), *Ankara* 2000, σσ. 927-928.

44. *ΙΑΜ, ΓΑΜ*, φακ. 76, διακοίνωση τοῦ Γενικοῦ Προξενεῖου Θεσσαλονίκης πρὸς τὸν Γενικὸ Διοικητὴ Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 10 Αὐγούστου 1914. Οἱ Τούρκοι κάτοικοι τῆς υποδιοίκησης Κιλίκις ἀρχισαν νὰ ἀναχωροῦν συστηματικὰ ἀπὸ τὸν Μάρτιο τοῦ 1914 γιὰ τὴν Τουρκία. *ΙΑΜ, ΓΑΜ*, φακ. 14, ἐπιστολὴ τοῦ υποδιοικητὴ Κιλίκις πρὸς τὸν νομάρχην Θεσσαλονίκης,

πτωση Τούρκοι, και συγκεκριμένα οι κάτοικοι των χωριών Αρμουτλή (Μεγάλη Βρύση) και Ορέβιστα (Πευκόδασο), όταν έφυγαν γκρέμισαν τις οικίες τους, επειδή δεν βρήκαν ενοικιαστές να τις νοικιάσουν⁴⁵. Δεν ήθελαν να εγκατασταθούν σε αυτές Έλληνες πρόσφυγες. Από έγγραφο του διοικητικού αντιπροσώπου του τμήματος Κάτω Θεοδωρακίου, με ημερομηνία 14 Δεκεμβρίου 1914, προς τον υποδιοικητή Κυκλίας διαβάζουμε *‘Ηρεμία και ήσυχία απόλυτος υπό την έποψιν ταύτην κρατεί καθ’ όλον τὸ τμήμα μου. Καί τὸ ἐλάχιστον κίνημα πολιτικῆς φύσεως δὲν ἐγένετο μέχρι τοῦδε ἐν αὐτῷ καίπερ κατοικουμένην ὑπὸ διαφόρων στοιχείων, ἥτοι ὑπὸ Χριστιανῶν-πρὸς τῆς Ἑλληνικῆς κατοχῆς φανατικῶν Βουλγάρων-Ὀθωμανῶν καί προσφύγων ὁμογενῶν. Οἱ Βουλγαρόφωνοι⁴⁶ καὶ οἱ Τούρκοι ὄντες εὐχαρίστημένοι ἐκ τοῦ τρόπου τῆς διοικήσεως τῶν Ἀρχῶν, διάγουν φιλησῶχος, ἀσχολούμενοι προθύμως εἰς τὰ εἰρηνικά των ἔργα. Τοσαύτη δὲ εἶναι ἡ εὐχαρίστησίς των, ὥστε δὲν παύουσι νὰ περιγράφωσι τὴν καλὴν των κατάστασιν εἰς τοὺς ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ Τουρκίᾳ συγγενεῖς των προτρέποντες αὐτοὺς νὰ παλινοστήσωσι. Μόνον τὰ εἰς βάρος των συχνάκις διαπραττόμενα ὑπὸ τῶν συνοικούντων προσφύγων ἀδικήματα, ἐνοχλοῦσιν αὐτοὺς προκαλοῦντα τὴν δυσφορίαν*

Κυκλίας, 24 Δεκεμβρίου 1914.

45. ΙΑΜ, ΓΔΜ, φακ. 76, σημείωμα, με τίτλο: «Μεταναστεύσεις Μουσουλμάνων», έκθεσις χωρίς ημερομηνία (στο εξής: «Μεταναστεύσεις Μουσουλμάνων»).

46. Ο αντιπρόσωπος του διοικητικού τμήματος Κάτω Θεοδωρακίου στο ίδιο έγγραφο αναφέρει σχετικά: *Οἱ Βουλγαρόφωνοι πρὸ 25ετίας ἦσαν ὀρθόδοξοι ὑπὸ τὸ Πατριαρχεῖον, ἐδιδάσκοντο τὰ Ἑλληνικά γράμματα χωρὶς νὰ κατορθώωσι νὰ ἐκμάθωσι τὴν Ἑλληνικὴν ποτέ, ἔνεκα τῆς πλημμελεστάτης καὶ τὰ μάλιστα ἀμεθόδου διδασκαλίας καὶ τῆς καθόλου πεζότητος τῶν διδασκάλων τότε, περιοριζομένων εἰς μόνην τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τὴν δι' ἑλληνικῶν χαρακτήρων γραφὴν τῆς ἐπιτοπίου γλώσσης. Κατὰ τὸ διαρρέσαν εἰκοσιπενταετὲς διάστημα, ἀπεχωρίσθησαν τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου ἐκκλησίας προσηλυτισθέντες ὑπὸ τῆς Βουλγαρικῆς προπαγάνδας: τινὲς δ' ἐξ αὐτῶν ὑπὸ τῆς Σερβικῆς τοιαύτης, διατηρηθέντες Πατριαρχικοί. Βραδύτερον οἱ πλεῖστοι ἐγένοντο Βούλγαροι καθολικοὶ ... Ἡ γλώσσα τὴν ὅποιαν ὁμοῦσιν, εἶναι μικτὴ συνισταμένη ἀπὸ λέξεις Ἑλληνικάς, Τουρκικάς, Λατινικάς καὶ πρὸ πάντων Σλαβικάς. Οἱ γέροντες καὶ ἄνω τῶν 40 ἐτῶν ἡλικίας γράφωσι καὶ ἀναγινώσκουσιν Ἑλληνιστί, πλην ἐν τῇ γραφῇ μεταχειρίζονται βουλγαρικάς λέξεις, ψελίζοντες ὀλίγας μόνον Ἑλληνικάς, τὰς ὁποίας παταγαλιστὶ ἐδιδάχθησαν καὶ ἐνθυμοῦνται ἀκόμη ἀπὸ τὸν καιρὸν τῆς φοιτησῶς των εἰς τὸ Ἑλλ. σχολεῖον. Οἱ νέοι πάντες ἐδιδάχθησαν τὴν Βουλγαρικὴν ἐν τῷ σχολείῳ. Ἡδὴ δὲ ἰδρυθείσης νυκτερινῆς σχολῆς, μανθάνουσι τὴν Ἑλληνικὴν καὶ μετ' οὐ πολὺ θὰ ὦσιν εἰς θέαν νὰ συνδιαλέγονται ὁπωσδήποτε καὶ γράφωσιν Ἑλληνιστί. Μεγάλην πρόοδον ἀπετέλεσαν οἱ κάτω τῶν 15 ἐτῶν ἡλικίας, ἥτοι οἱ φοιτῶντες νῦν εἰς τὸ σχολεῖον ἔμαθον καὶ γράφουν τὴν Ἑλληνικὴν ἀρετὰ καλὰ. Ἰδίᾳ τὰ παῖδια καὶ τὰ κοράσια μέχρις ἐπτά ἐτῶν θαναισῶς προώδυναν καὶ ἔχουν προφορὰν ἀρίστην μὴ διακρινόμενα ὅτι εἶναι Βουλγαρόφωνοι. Ἑλληνες βουλγαρόφωνοι ὑπάρχουν ἐν Μυρόβῳ μόνον, διατηρήσαντες τὴν ἐθνικότητά των καὶ τὰ σχολεῖα των καὶ ἐν καιρῷ τῆς βουλγαρικῆς τρομοκρατίας κατὰ τὸν Μακεδονικὸν ἀγῶνα, ὑπαγόμενοι ἐκκλησιαστικῶς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπισκοπὴν Πολυανῆς (Δοϊράνης). Διατηρήθηκε ἡ ορθογραφία καὶ ἡ στίξις του κεμένου. ΙΑΜ, ΓΔΜ, φακ. 14, έγγραφο τοῦ διοικητικοῦ αντιπροσώπου τοῦ Κάτω Θεοδωρακίου πρὸς τὸν ὑποδιοικητὴ Κυκλίας, Κάτω Θεοδωράκι, 14 Δεκεμβρίου 1914.*

των και τὸ μῖσος μεταξύ των, καθισταμένου τοῦ βίου των δυσκόλου ἢ νὰ μὴ εἶπω ἀβιώτου, μάλιστα ἠνάγκασαν τὰ τοιαῦτα οἰκογενεῖας τινὰς βουλγαροφώνους εἰς μετανάστευσιν. Ἀπὸ το ἴδιο ἔγγραφο πληροφοροῦμαστε ὅτι στο δι-οικητικὸ τμήμα Κάτω Θεοδωρακίου κατοικοῦσαν 9.458 μουσουλμάνοι, 2.605 πρόσφυγες καὶ 2.498 βουλγαρόφωνοι. Το ἔγγραφο μας πληροφορεῖ ἀκόμη ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἐλληνόφωνους πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν καὶ ξενόγλωσσοι, ὅπως ἀπὸ την περιφέρεια τῆς Στρώμνιτσας που μιλοῦσαν τη βουλγαρική καὶ ἀπὸ τη Μικρὰ Ἀσία τη λαζική⁴⁷.

Τὴν ἴδια περίοδο, μαζί με τοὺς Ἕλληνες πρόσφυγες που ἦλθαν ἀπὸ τῆς Στρώμνιτσας καὶ εγκαταστάθηκαν στο Κιλκίς καὶ τὴν περιφέρειά του ἦλθαν καὶ ἀπὸ οκτὼ χωριά τῆς περὶ τοὺς 4.000 Τούρκοι, οἱ ὁποῖοι ἐμείναν περὶ τοὺς ἓνα μῆνα στο χωριὸ *Γιουντζίδες* (Κύμνα). Το Γραφεῖο Ἐργασίας ἀνέλαβε τὴν περίθαλψη καὶ τὴν τροφοδοσίᾳ τοὺς, με προοπτική νὰ τοὺς προωθήσει στα-διακὰ στὴν περιφέρεια τοῦ Κιλκίς. Οἱ Τούρκοι ὁμῶς προτίμησαν νὰ πουλή-σουν τὶς περιουσίαις τοὺς καὶ νὰ φύγουν στὴ Μικρὰ Ἀσία με ἐξοδα τῆς Ἑλλη-νικῆς Κυβέρνησης⁴⁸.

Ἀπὸ ἄλλα ἐπίσημα ἔγγραφα καὶ αιτήσεις τῶν προσφύγων πρὸς τὴ Γενικὴ Διοίκηση Μακεδονίας πληροφοροῦμαστε ὅτι στὶς ἀρχές Μαρτίου τοῦ 1916 το Γενικὸ Συμμαχικὸ Στρατηγεῖο ἀποφάσισε νὰ ἐκτοπίσει τοὺς πρόσφυγες τῶν κοινοτήτων *Γραμμάτινα*, *Σεῖδελη* (Εὐζώνων), *Δαουτλή* (Επτάλοφος) καὶ *Ερε-σλή* (Καλολίβαδο) τῆς υποδιοίκησης Κιλκίς καὶ νὰ κατεδαφίσει ὅλες τὶς οἰ-κίες τοὺς⁴⁹. Τὰ Ἰταλικά καὶ Γαλλικά στρατεύματα που εγκαταστάθηκαν στὴν περιοχὴ μετέτρεψαν, κάνοντας τὶς ἀναγκαῖες ἐργασίες, τὶς οἰκίες τῶν προ-σφύγων σε καταυλισμούς καὶ οχυρωματικὰ ἔργα. Οἱ πρόσφυγες μαζί με τὶς οἰκίες τοὺς εγκατέλειψαν τὰ ἐπιπλα καὶ τὰ σκεῦη τοὺς, καθὼς καὶ τὰ χωρά-φια που εἶχαν σπείρει. Ἐδῶ νὰ σημειώσουμε ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὶς παραπάνω κοινότητες, ζημιές υπέστησαν καὶ ἄλλες κοινότητες τῆς υποδιοίκησης Κιλκίς (πίν. 1). Μετὰ τὴ λήξη τοῦ Α΄ Παγκοσμίου πολέμου (1914-1918) οἱ κάτοικοι τῶν παραπάνω κοινοτήτων ζήτησαν ἀποζημιώσεις ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Κυ-βέρνηση, υποβάλλοντας πρὸς τὴ Γενικὴ Διοίκηση Μακεδονίας καταλόγους, οἱ ὁποῖοι θεωρήθηκαν μάλιστα βάσιμοι καὶ ἀληθεῖς⁵⁰. Συγκεκριμένα ἡ κοινότη-

47. Ο.π.

48. *ΙΑΜ, ΓΔΜ, «Μεταναστεύσεις Μουσουλμάνων»*. Περβλ. Σ. Πελαγίδης, *Προσφυγικὴ Ἑλ-λάδα*, σσ. 125, 453.

49. Οἱ οἰκίες τῆς κοινότητος Γραμμάτινα κατεδαφίστηκαν ἀπὸ τὰ Ἰταλικά στρατεύματα, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ναὸ τῆς, ἐνὸς τῶν κοινοτήτων Σεῖδελη, Δαουτλή καὶ Ερέσλη ἀπὸ τὰ Γαλλικά. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 94, ἐπιστολὴ τῆς Διεύθυνσης Εποικισμοῦ Μακεδονίας πρὸς τὴ Γενικὴ Διοίκηση Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 2 Μαΐου 1919· *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 94, κατάλογος ἐμφαίνων τὰς προ-ξενειθεσίας ζημίας εἰς τὸ χωριὸν Γραμμάτινα ὑπὸ τῶν συμμαχικῶν στρατευμάτων, Κορυκοῦτ, 14 Μαρτίου 1919 (στο ἐξῆς: Κατάλογος ἐμφαίνων τὰς προξενειθεσίας ζημίας).

50. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 94, ἐπιστολὴ τῆς Διεύθυνσης Εποικισμοῦ Μακεδονίας πρὸς τὴ Γενική

τα *Γραμμάτινα* που κατοικούνταν από 48 προσφυγικές οικογένειες δήλωσε ότι καταστράφηκαν 327 στρέμματα σίτου που αντιστοιχούσαν σε 32.700 δραχμές, 242 στρέμματα κρήθης σε 19.520 δραχμές, 309 στρέμματα αραβόσιτου σε 22.370 δραχμές, 29 στρέμματα πατάτες σε 2.780 δραχμές, 10 στρέμματα φασόλια σε 1.000 δραχμές, 20 στρέμματα κουνιά σε 1.950 δραχμές, 124 στρέμματα καπνού σε 62.000 δραχμές, 4 στρέμματα σικάλης σε 360 δραχμές, 68 στρέμματα λαχανόκηπων σε 20.500 δραχμές, 14 στάβλοι σε 7.300 δραχμές, 11 οικίες σε 7.050 δραχμές, 1 καφενείο σε 2.000 δραχμές και 1 όνος σε 500 δραχμές. Οι ζημιές ανέρχονταν συνολικά στο ποσό των 180.030 δραχμών (πίν. 6). Οι πρόσφυγες της κοινότητας *Σειδέλη* παρουσίασαν κατάλογο⁵¹ με 22 οικογένειες (96 άτομα) καταστράφηκαν 110 στρέμματα σίτου που ανέρχονταν σε 11.000 δραχμές, 101 στρέμματα κρήθης σε 8.100 δραχμές και 5 στέμματα βρώμης σε 600 δραχμές· οι ζημιές ανέρχονταν συνολικά στο ποσό των 21.110 δραχμών (πίν. 7)⁵². Στον κατάλογο της κοινότητας *Δαουτλή*⁵³ καταγράφονται 17 οικογένειες (72 άτομα), οι οποίες υπέστησαν ζημιές σε 127 στρέμματα σίτου και 115 στρέμματα κρήθης με συνολική αξία εσοδείας που ανερχόταν στο ποσό των 21.100 δραχμών (πίν. 8). Και η κοινότητα *Ερεσελή* σε κατάλογο ζημιών της⁵⁴ αναφέρει 10 οικογένειες (53 άτομα), των οποίων καταστράφηκαν 67 στέμματα σίτου και 45 στρέμματα κρήθης με συνολική αξία εσοδείας που ανερχόταν στο ποσό των 10.300 δραχμών (πίν. 9). Από τις παραπάνω κοινότητες τις μεγαλύτερες ζημιές υπέστη η κοινότητα *Γραμμάτινα*⁵⁵. Οι κάτοικοι της σε αίτησή τους προς το Υπουργείο Γεωργίας, στο τμήμα της Διεύθυνσης Δημοσίων Κτημάτων, με ημερομηνία 15 Μαρτίου 1919 τόνιζαν τα εξής: *Τυγχάνοντες άπαντες πρόσφυγες έκ Μ. Άσίας έν όλω τεσσαράκοντι και όκτώ οίκογένειαι, έγκατεστάθηνεν είς τό χωρίον Γραμμάτινα της περιφερείας Κιλκίς, ένθα και διαμένοντες επί διетίαν κατορθώσαμεν ίνα διά της φιλοπονίας μας, άνακουφισθώμεν επί όλίγον, λησμονούντες τη πικρία του προσφυγικού ήμυν παρελθόντος. Δυστυχώς όμως Έξοχώτατε λόγιοι στρατιωτικοί άφ' ενός άφ' έτέρου δέ άλλοι λόγιοι μās ήνάγκασαν ίνα εγκαταλείψωμεν άπαντα τά σπαρτά μας και σχεδόν τήν άκίνητον περιουσίαν μας άπάσαν είς τήν διάθεσιν τών Συμμαχικών στρατευμάτων ... και νά εγκατασταθώμεν είς τό χωρίον Δαουτλή της ίδίας περιφερείας ... ίνα άποζημιωθώ-*

Διοίκηση Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 2 Μαΐου 1919.

51. Ο κατάλογος υπογράφεται από τους Στρατή Μαθιέλη και Σταυρή Παναγιωτάκη.

52. *IAM, ΓΑΜ*, φακ. 94, επιστολή της Διεύθυνσης Εποικισμού Μακεδονίας προς τη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας, Κιλκίς, 2 Απριλίου 1919.

53. Τον κατάλογο υπογράφουν οι Αθανάσιος Λουλουδής και Γεώργιος Κωνσταντής.

54. Υπογράφεται από τους Θεοδόση Σκουλή και Περικλή Τριανταφύλλου.

55. Οι ζημιές στους αγρούς της κοινότητας έγιναν αρχικά από τα Ιταλικά στρατεύματα και στη συνέχεια από τα Γαλλικά. *IAM, ΓΑΜ*, κατάλογος εμφαίνων τās προξενιθεϊσας ζημίας.

μεν διὰ τὴν ἐγκαταληφθεῖσαν περιουσίαν μας⁵⁶.

Το ρεύμα μετανάστευσης προς την περιοχή του Κιλίκι δεν σταμάτησε. Κανικάσιο πρόσφυγες συνέχισαν να εγκαθίστανται στην περιοχή μετά την κατάρρευση του τσαρικού καθεστώτος της Ρωσίας, το 1918⁵⁷. Συγκεκριμένα στο Κιλίκι εγκαταστάθηκαν το 1918⁵⁸ 5 οικογένειες από το χωριό Καρά-κίλισε⁵⁹. Το Μάιο του 1920 στο *Καραμπουνάρ* ήλθαν 15 οικογένειες από το Σουμπά-τάν⁶⁰, ενώ στο *Κράσταλη* 15 οικογένειες⁶¹. Το ίδιο έτος στην περιφέρεια του Κιλίκι εγκαταστάθηκαν στο *Χίρσοβο* (Χέρσο) οι κάτοικοι του χωριού Αρ-τός⁶², ενώ στα χωριά *Σαρί-Γιούλ*, *Καραμπουνάρ* και στην πόλη του Κιλίκι

56. *ΙΑΜ, ΓΑΜ*, φακ. 94, αίτηση κατοίκων του χωριού Γραμμάτινα προς το Υπουργείο Γεωργίας, Κιλίκι, 15 Μαρτίου 1919. Την αίτηση υπογράφουν ο πάρεδρος Χαρίτος Σπανούδης, οι επιτρόποι: Νικόλαος Σερταρίδης, Αναστάσιος Παπαδόπουλος και Παναγιώτης Αναστασιάδης και 17 κάτοικοι της κοινότητας: Παύλος Μιχαηλίδης, Πρόδρομος, Ιορδάνης, ένας αγράμματος, Παναγιώτης Δημητρίου, Ιορδάνης Μαυρίδης, Μ. Παπαδόπουλος, Χρίστος Καριπίδης, Ηλίας Αδαμίδης, Ιωάννης Καριπίδης, Δημήτριος Μαχαιράς, Ιωάννης Ορφανίδης, Παντελής Μιχαηλίδης, Θεόδωρος Παπαδόπουλος, Συμεών Παπαδόπουλος, Αναστάσιος Ισαάκ και Θεόδωρος Λιντζεσελίδης. Πρβλ. *ΙΑΜ, ΓΑΜ*, φακ. 94, αίτηση προσφύγων Αγιαννητών προς τη Διεύθυνση Εποικισμού Μακεδονίας, Κιλίκι, 18 Μαρτίου 1919.

57. Κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου πολέμου (1914-1918) πολλοί Έλληνες αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τον Πόντο και τον Καύκασο. Το Μάρτιο του 1918 από το Κάρες έφυγαν 6.000 Έλληνες για τη Γεωργία, το βόρειο Καύκασο και το Κουμπάν. Από τη 15η Ιανουαρίου έως την 1η Μαρτίου του ίδιου έτους κατέφυγαν στη Ρωσία από τις εκκλησιαστικές επαρχίες Χαλδίας 45.000, Ροδοπόλεως 4.862 και Τραπεζούντας 26.000 Έλληνες. Κ. Παπουλίδης, *Ο Έλ. Βενιζέλος*, σ. 135. Βλ. Π. Τσιπαλίδης, *Ο Πόντος ανά τους αιώνες*, Δράμα 1939.

58. Μ. Μαραβελάκης - Α. Βακαλόπουλος, *Οι προσφυγικές εγκαταστάσεις*, σ. 34.

59. Χωριό της επαρχίας Καρς. Το Καρά-κίλισε ήταν παλιό χωριό. Οι κάτοικοι του ήταν άποικοι της περιοχής Αργυρουπόλεως και Καρά-ισάρ (Γιαρασαρέτ) που είχαν εγκατασταθεί μετά το Ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877-1878. Το 1913 υπήρχαν 1.102 κάτοικοι. Διατηρούσαν εκκλησία και πεντατάξιο δημοτικό σχολείο. Βλ. Μ. Μαραβελάκης - Α. Βακαλόπουλος, *Οι προσφυγικές εγκαταστάσεις*, σσ. 32-38· Ι. Λαυρεντίδης, *Η κατά τό 1895-1905 μετοικεσία*, σ. 421· Θ. Μωυσίδης, *Τό Καρα-κίλισε*, Θεσσαλονίκη 1959. Πρβλ. Α. Καραθανάσης, *Ο κόλπος του Όρσανο* και η περιοχή του. Όρφάνι, Όφρύνιο, Γαληψός, Κάργιανη, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 126-127, 135.

60. Οι πρόγονοι του Σουμπάτάν κατάγονταν από την περιοχή Μπαϊμπρούτ του Ερζερούμ. Κατά τη διάρκεια του Ρωσοτουρκικού πολέμου (1877-1878) μετανάστευσαν στο Κιουμπάν της περιοχής Τσάλκας. Μετά την κατάληψη του Καρς από τους Ρώσους, μετακινήθηκαν και εγκαταστάθηκαν στο Σουμπάτάν, καθώς και σε άλλα χωριά του Καρς. Οι κάτοικοι του Σουμπάτάν ήταν χριστιανοί ορθόδοξοι και υπάγονταν στη ρωσική μητρόπολη του Καρς. Είχαν μία εκκλησία αφιερωμένη στον άγιο Γεώργιο και τρία παρεκκλήσια: του αγίου Γεωργίου, του αγίου Παύλου και της Αναλήψεως. Διατηρούσαν ακόμη και ένα τετρατάξιο μικτό δημοτικό σχολείο. Μ. Μαραβελάκης - Α. Βακαλόπουλος, *Οι προσφυγικές εγκαταστάσεις*, σσ. 162-163. Για το Μπαϊμπρούτ βλ. Σ. Αγγελίδης, *Η ιστορία των ελληνικών εκκλησιών*, σ. 161.

61. Μ. Μαραβελάκης - Α. Βακαλόπουλος, *Οι προσφυγικές εγκαταστάσεις*, σ. 162.

62. Κοινότητα της επαρχίας Καρς. Οι κάτοικοι του κατάγονταν από τη Χεριάνων του Πόντου. Κατά την απογραφή του 1913 είχε 1.034 κατοίκους. Διακρίνονταν για την εργατικότητα και τη φιλομάθειά τους. Ι. Λαυρεντίδης, *Η κατά τό 1895-1905 μετοικεσία*, σ. 414. Περισσότερα για την κοινότητα βλ. Ε. Παυλίδης, *Τό Άρτός του Κάρες*, Θεσσαλονίκη 1960.

οι κάτοικοι του χωριού Χαλίφ Ογλού⁶³. Στο Κιλκίς βρισκόμαστε ακόμη ορισμένες οικογένειες από το Βεζίνκιοι⁶⁴. Προσφυγικές οικογένειες εγκαταστάθηκαν στο Κιλκίς και το 1921 από το χωριό Τσιπλαχλί⁶⁵.

Όσον αφορά στον τομέα της υγείας στο Κιλκίς και την περιφέρειά του τα πρώτα χρόνια της προσφυγιάς δεν υπήρχε οργανωμένη νοσηλευτική περίθαλψη, αλλά ούτε και νοσοκομείο με αποτέλεσμα οι πρόσφυγες να αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα υγείας. Οι ασθένειες ήταν ο εφιάλτης που τους ακολουθούσε μετά τον ξεριζωμό. Η ελονοσία, κυρίως, θέρριζε τους πρόσφυγες, υπήρχαν όμως και άλλες αρρώστιες, όπως η φυματίωση και ο τύφος. Από έκθεση της Δημόσιας Υγείας Μακεδονίας πληροφορούμαστε ότι κατά το τελευταίο δεκαπενθήμερο του Μαΐου του 1921 διαπιστώθηκαν 56 κρούσματα εξανθηματικού τύφου από τα οποία τα 51 σημειώθηκαν σε συννοικισμούς των Κανκασίων προσφύγων και 5 στις περιφέρειες του Κιλκίς και Σιδηροκάστρου⁶⁶. Παρά τα μέτρα που έλαβε η πολιτεία, η ελονοσία εξακολουθούσε να θερίζει και η αντιμετώπισή της γινόταν πιο δύσκολη από τους ιατρούς. Οι πρόσφυγες στερούσαν φάρμακα και βασικά είδη διατροφής για να επιβιώσουν. Για το σκοπό αυτό η Διεύθυνση της Δημόσιας Υγείας Μακεδονίας έστελνε συνεχώς στους πρόσφυγες κρέατα, αλεύρι, ρύζι και γάλα⁶⁷. Για την καλύτερη αντιμετώπιση των ασθενειών των Κανκασίων προσφύγων της περιφέρειας του Κιλκίς η Διεύθυνση της Δημόσιας Υγείας Μακεδονίας αποφάσισε την 27η Σεπτεμβρίου του 1921 να διαιρέσει την περιφέρεια σε εννέα τομείς τοποθετώντας σε κάθε τομέα από ένα βοηθό ιατρό ως εξής⁶⁸:

α. *Τομέας Ποτορού* (Δροσάτο). Ο τομέας περιελάμβανε τα χωριά: Πο-

63. Χωριό της επαρχίας Καρς. Οι κάτοικοί του μετανάστευσαν το 1856 από την Τσάλκα. Το 1908 είχε 207 κατοίκους και το 1913, 507. Είχαν δική τους εκκλησία και δημοτικό σχολείο. Ι. Λαυρεντίδης, *Η κατά τό 1895-1905 μετοικεσία*, σ. 448· Δ. Λαζαρίδης, *Στατιστικοί πίνακες της εκπαιδεύσεως των Ελλήνων στον Πόντο 1821-1922*, Αθήνα 1988, σ. 472.

64. Κοινότητα της επαρχίας Καρς. Οι κάτοικοί της μετανάστευσαν πριν το 1878 από διάφορες περιοχές του Πόντου. Σύμφωνα με την απογραφή του 1913 υπήρχαν 1.025 άτομα. Διατηρούσαν εκκλησία και τετρατάξιο δημοτικό σχολείο. Ι. Λαυρεντίδης, *Η κατά τό 1895-1905 μετοικεσία*, σ. 415· Μ. Μαραβελάκης-Α. Βακαλόπουλος, *Οι προσφυγικές εγκαταστάσεις*, σ. 279 σημ. 4-6. Περισσότερα βλ. Σ. Σαμουηλίδης, *Το χωριό Βεζίνκιοι*, Θεσσαλονίκη 1960.

65. Χωριό της επαρχίας Σαρή Καμής του νομού Καρς. Οι κάτοικοί του ήταν χριστιανοί Ορθόδοξοι και υπάγονταν στη μητρόπολη του Καρς. Η εκκλησία του χωριού ήταν αφιερωμένη στον άγιο Δημήτριο. Για τη μόρφωση των νέων λειτουργούσε μία εξατάξια δημοτική σχολή. Μ. Μαραβελάκης - Α. Βακαλόπουλος, *Οι προσφυγικές εγκαταστάσεις*, σσ. 38-40.

66. ΙΑΜ, ΓΔΜ, φακ. 110, Έκθεση περί της ύγεινης καταστάσεως της πόλεως και των Κανκασίων προσφύγων προς την Γενικήν Διοίκησην Θεσσαλονίκης, Μάιος 1921, αριθ. εγγράφου 23.

67. ΙΑΜ, ΓΔΜ, φακ. 110, Έκθεση περί της ύγεινης καταστάσεως της πόλεως και των προσφύγων Κανκασίων προς την Γενικήν Διοίκησην Θεσσαλονίκης, Ιούνιος 1921, αριθ. εγγράφου 38.

68. ΙΑΜ, ΓΔΜ, φακ. 110, απόφαση του υπουργού υγείας προς την Διεύθυνση Δημόσιας Υγείας Μακεδονίας, Υπηρεσία Περιθάλψεως Προσφύγων, Θεσσαλονίκη, 27 Σεπτεμβρίου 1921.

τορό, Σούροβο (Αμάραντα), Γκόλα (Κορυφή), Αατλή (Καβαλλάρης) και Ντουρμπαλί (Σύνορο Μουριών). Ως έδρα του τομέα είχε οριστεί το Ποτορό και βοηθός ιατρού τοποθετήθηκε ο Βολδεμιάρ Βολοσιακοβίτς.

β. Τομέας Γραμματίνας (Ευκαρπία). Ο τομέας αυτός με έδρα τη Γραμματίνα περιελάμβανε τα χωριά: Γραμματίνα, Ηράκλειο, Σερσεμί (Ξυρόβρυση), Αλέξιο (Μυλοχώρι, Αντιγονειάς), Μοράβτσα (Αντιγόνεια) και Σνάφτσα (Κεντρικό). Βοηθός ιατρού τοποθετήθηκε ο Θεόδωρος Θεοδωρίδης.

γ. Τομέας Κουσόβου (Κοκκινιά). Ο τομέας Κουσόβου περιελάμβανε τα εξής χωριά: Κούσοβο, Κιρκούτ (Τέρπυλλος), Μοτούλεβο (Μεταξοχώρι)⁶⁹, Πλάνιτσα (Φύσκα), Ραγίαν (Βάθη) και Μουζδέγκιοϊ (Μελισουργείο). Ως έδρα του τομέα είχε οριστεί το Κουσόβο, ενώ καθήκοντα βοηθού ιατρού εκτελούσε ο Βόλδεμαρ Ζούμπαρεβ.

δ. Τομέας Μουρσαλί (Αμπελόφυτο). Περιελάμβανε τις κοινότητες: Μουρσαλί, Παπράτ (Ποντοκερσιά), Ιοκονολί, Όντζα, Μαχαλά (Παρόχθιο), Μίροβο (Ελληνικό) και Δαουντλί (Αμπελωχώρι) με έδρα το Μουρσαλί. Το αξίωμα βοηθού ιατρού ασκούσε ο Σάββας Καρέλλης.

ε. Τομέας Σαρίκιοϊ (Ποταμιά). Ο τομέας αυτός περιελάμβανε τα χωριά: Σαρίκιοϊ, Σέσλοβο (Σεβαστό), Τσομεζλί (Διπότημος) και Γενή Μαχαλά (Λειψύδι). Έδρα του τομέα ήταν το Σαρίκιοϊ, ενώ βοηθός ιατρού διορίστηκε ο Αλέξανδρος Περεσβέτ-Σόλταν.

στ. Τομέας Καραμπουνάρ (Μαυρονέρι). Ο τομέας Καραμπουνάρ περιελάμβανε τα χωριά: Καραμπουνάρ, Αποστολάρ (Απόστολοι), Γιόλ Όμπασι (Πικρολίμνη), Καρτζά-Καντί (Καμπάνης), Χασάν Όμπασι (Πεδινό) και Αμπάρκιοϊ (Μάνδρες). Έδρα του ορίστηκε η κοινότητα Καραμπουνάρ και βοηθός ιατρού τοποθετήθηκε ο Βόλδεμαρ Πόσσε.

ζ. Τομέας Αρμουντζί (Μεγάλη Βρύση). Ο τομέας Αρμουντζί περιελάμβανε τις κοινότητες: Αρμουτζί, Κιρέτα (Χωρύγιο), Αβρέτ-Χισάρ (Γυναικόκαστρο)⁷⁰, Νιουρσαλί, Ασικλί (Λεβεντοχώρι), Μυλάφτσα (Ηλιόλουστο) και Χίρσοβο (Χέρσο). Η έδρα του τομέα ήταν το Αρμουτζί, ενώ βοηθός ιατρού διορίστηκε ο Ελευθέριος Λαζαρίδης.

η. Τομέας Τσιτεμλί (Μεταμόρφωση). Ο τομέας αυτός περιελάμβανε τα χωριά: Τσιτεμλί, Κράσταλι (Κορώνα), Βλάνταγια (Ακρίτας), Τσιγουντσί (Μεγάλη Στέρνα) και Ερεσλί (Κορομηλιές, Πλαγίων). Ως έδρα του τομέα είχε οριστεί το Τσιτεμλί. Καθήκοντα βοηθού ιατρού ανέλαβε ο Κωνσταντίνος Σιδηρόπουλος.

θ. Τομέας Σμόλ (Μικρό Δάσος). Ο τομέας Σμόλ περιελάμβανε τις κοινό-

69. Για την κοινότητα βλ. Α. Κοντοείδης, *Κιλικισιώτικα πατριδογραφικά θέματα*, σ. 30.

70. Βλ. Π. Τσαμαντουρίδης, *Το βυζαντινό κάστρο, (Αβρέτ Χισάρ). Παλαιό Γυναικόκαστρο, Θεσσαλονίκη 1993.*

τητες: *Σμόλ*, *Ματσίκοβο* (Εύζωνοι) και *Οριβίτσα* (Πευκόδασο). Έδρα είχε την κοινότητα *Σμόλ*. Βοηθός ιατρού τοποθετήθηκε ο Ξενοφάν Πιαστόπουλος.

Στις αρχές Οκτωβρίου του 1921 η Διεύθυνση της Δημόσιας Υγείας Μακεδονίας αγόρασε για λογαριασμό της νοσοκομειακής μονάδας του Κιλκίς για την περίθαλψη των προσφύγων από τον φαρμακέμπορο Κ. Κολοτούρο 6.000 δισκία κινίνης των 0,30 gr., 200 δισκία καμφορούχου ελαίου των 0,20 gr. και 200 gr. ιωδίου. Το κόστος των φαρμάκων ανήλθε συνολικά στο ποσό των 4.336 δραχμών⁷¹.

Κατά τα έτη 1923-1926 οι πρόσφυγες εξυπηρετούνταν από μία μικρή νοσοκομειακή μονάδα της Επιτροπής Αμερικανικής Περιθάλψεως που στεγαζόταν στο Κιλκίς. Η μονάδα αυτή δεν ήταν σε θέση να καλύψει όλες τις ανάγκες των προσφύγων της περιοχής, αλλά η συμβολή της ήταν εξαιρετικά μεγάλη. Το 1926 η Επιτροπή Αμερικανικής Περιθάλψεως αποφάσισε να παραδώσει το μικρό αυτό νοσοκομείο στο ελληνικό κράτος, το οποίο ανέλαβε και τη συντήρησή του. Η νοσοκομειακή μονάδα τότε μετονομάστηκε σε Προσφυγικό Παράπηγμα Κιλκίς και βρισκόταν στο χώρο όπου σήμερα βρίσκεται η Λέσχη Αξιωματικών Φρουράς Κιλκίς. Στη συνέχεια ο εξοπλισμός του μεταφέρθηκε στο κτήριο που είχαν εγκαταλείψει το 1924 οι γαλλίδες καλογριές της Καθολικής μονής των Λαζαριστών⁷². Με την πάροδο του χρόνου και τη μεγάλη αύξηση του πληθυσμού στην περιοχή το μικρό νοσοκομείο δεν επαρκούσε για να καλύψει τη νοσηλεία των κατοίκων. Για το σκοπό αυτό αποφασίστηκε από τους τοπικούς φορείς να κτιστεί νοσοκομείο, που άρχισε να λειτουργεί το 1938⁷³.

Τη 14/27 Νοεμβρίου του 1919 στην πόλη του Νεϊγύ υπογράφηκε μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας η ομώνυμη συνθήκη από τον Ελευθέριο Βενιζέλο και τον πρωθυπουργό της Βουλγαρίας Σταμπολίνσκι. Σκοπός της σύμβασης ήταν η μετανάστευση ελληνικών και βουλγαρικών πληθυσμών που ζούσαν στην Βουλγαρία και την Ελλάδα. Η πραγματική εφαρμογή της άρχισε από το

71. *IAM*, *ΓΑΜ*, φακ. 110, απόφαση του υπουργού υγείας προς την Διεύθυνση Δημόσιας Υγείας Μακεδονίας, Υπηρεσία Περιθάλψεως Προσφύγων, Θεσσαλονίκη, 16 Οκτωβρίου 1921.

72. Το κτήριο κατασκευάστηκε το 1853 σύμφωνα με εντοχισμένη γαλλική επιγραφή που υπήρχε στην πρόσοψη της μονής. Το 1894 αγοράστηκε από το Ίδρυμα των Αδελφών του Ελέους του Αγίου Βικεντίου του Παύλου της καθολικής εκκλησίας και ήταν γραμμένο εικονικά στην αδελφή Μαρία Πορταλές, διότι η Οθωμανική αυτοκρατορία δεν αναγνώριζε σε νομικά πρόσωπα να έχουν στην κυριότητά τους κινητή και ακίνητη περιουσία. Το 1915 στη μονή εγκαταστάθηκαν τα συμμαχικά στρατεύματα. Περισσότερα για τη μονή βλ. Θ. Βαφειάδης, «Η Καθολική μονή καλογραιών», *Πρίσμα*, Μάιος 1999, τόμ. 9, σσ. 10-13· του ίδιου, *Κιλκίς ρυμοτομική εξέλιξη. Αξιόλογα κτίρια*. (Αναπτυξιακή Κιλκίς), Κιλκίς 1995, σσ. 115-119· Ι. Σκούρτης, «Γαλλικά σχολεία της Θεσσαλονίκης και της περιφέρειάς της μετά το 1912», *Η Θεσσαλονίκη μετά το 1912. Πρακτικά συμποσίου (Θεσσαλονίκη 1-3 Νοεμβρίου 1985)*, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 350-351.

73. Βλ. Γ. Εχέδωρος, *Ιστορία του Κιλκίς*, σσ. 409-413· Κ. Γαβριηλίδης, «Πώς χτίστηκε το νοσοκομείο Κιλκίς», εφ. *Μαχητής του Κιλκίς*, 24 Φεβρουαρίου 1984 κ.ε.

Δεκέμβριο του 1922. Έτσι λοιπόν οι βουλγαρίζοντες που είχαν απομείνει στις επαρχίες Κιλίκις και Παιονίας μετανάστευσαν στη Βουλγαρία, ενώ από τη Βουλγαρία ήλθαν Έλληνες⁷⁴.

Τη 10η Αυγούστου του 1920 υπογράφηκε η συνθήκη των Σεβρών⁷⁵, η οποία παραχωρούσε στην Ελλάδα τη Δυτική και Ανατολική Θράκη με την Καλλιπολι⁷⁶ ως την Τσατάλτζα. Οι περισσότεροι πρόσφυγες της Ανατολικής Θράκης, που εγκαταστάθηκαν στο Κιλίκις και την περιφέρειά του αλλά και σε ολόκληρη τη Μακεδονία, επέστρεψαν στις εστίες τους. Αρωγός των προσφύγων υπήρξε η Πατριαρχική Κεντρική Επιτροπή, η οποία ιδρύθηκε την 24η Οκτωβρίου του 1918 με σκοπό την περίθαλψη, εγκατάσταση και απόδοση των περιουσιών των παλινοστούντων προσφύγων των Α΄ Παγκοσμίου πολέμου (1914-1918)⁷⁷. Η κατάσταση αυτή διατηρήθηκε έως τη Μικρασιατική καταστροφή. Υπεγράφη τότε το πρωτόκολλο των Μουδανιών (27 Σεπτεμβρίου /11 Οκτωβρίου 1922), σύμφωνα με το οποίο ο ελληνικός στρατός διατάχθηκε μέσα σε 15 ημέρες να εκκενώσει την Ανατολική Θράκη και να αποσυρθεί δυτικά του ποταμού Έβρου⁷⁸. Μόλις άρχισαν να ριζώνουν οι πρόσφυγες, αναγκάστηκαν και πάλι να εγκαταλείψουν τις πόλεις και τα χωριά τους και να ξαναπαράουν, οριστικά πλέον, το δρόμο της προσφυγιάς στην Ελλάδα. Την περίοδο αυτή, εκτός από την Ανατολική Θράκη, κατέφυγαν στο Κιλίκις και στα γύρω χωριά του και Έλληνες από τον Πόντο⁷⁹.

Οι σχέσεις και τα εδαφικά προβλήματα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας

74. Για τη σύμβαση του Νεϊγύ βλ. Π. Μηλιώτης, *Ἡ ἐν Νεϊγύ σύμβασις τῆς ἐλληνοβουλγαρικῆς μεταναστεύσεως τῆς 14/27 Νοεμβρίου 1919 καὶ ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῆς*, Θεσσαλονίκη 1962. Πρβλ. Γ. Εξέδωρος, *Ιστορία του Κιλίκις*, σσ. 386· Τ. Χατζηναστασίου, «Οι Ελληνικές κοινότητες της Βουλγαρίας. Σύνοψη ιστορική εισαγωγή», *Οι Έλληνες της Βουλγαρίας. Ένα ιστορικό τμήμα του περιφερειακού ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη 1999, σσ. 71-74.

75. Βλ. Μ. Α-Φ. Frangulis, *Mémoire sur le Traité de Sévres*, London 1921· Μ. Paillarès, *Le Kemalisme devant les alliés*, Constantinople 1922, σσ. 107-133, 170, 198.

76. Για την Καλλιπολι βλ. Ε. Δράκος, *Τὰ Θρακικά ἦτοι διαλέξεις περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπαρχιῶν Σηλυβρίας, Γάνου καὶ Χώρας, Μετρῶν καὶ Ἀθύρων, Μυριοφύτου καὶ Περιστάσεως, Καλλιουπόλεως καὶ Μαδύτου*, τεύχος Α΄, Ἀθήνησιν 1892, σσ. 93-136· Κ. Κωνσταντινίδης, *Καλλιπολις. Ἡ πόλις τῆς Θρακικῆς χερσονήσου, ἦτοι ἱστορικὴ καὶ τοπογραφικὴ αὐτῆς περιγραφή· πολιτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις· ἀρχιερεῖς, διδασκαλοὶ, μεγάλοι εὐεργέται, σχολεῖα, πόροι, ἐμπόριον, βιομηχανία*, Ἀθήναι 1907· Κ. Λοῦζος, «Ιστορία Καλλιπόλεως Ἀνατολικῆς Θράκης», *Θρακικά* 25 (1956) 7-148· Α. Βουδούρης, «Ἱερὰς μητροπόλεως Καλλιπόλεως πῶς ἀρχιερατευσάντων», *Ὁρθοδοξία* 24 (1949) 169-171· Κ. Βαφειδής, «Ἀνάλεκτα Καλλιπόλεως», *Θρακικά* 44 (1970) 39-135, 45 (1971) 25-67.

77. Πατριαρχική Κεντρική Επιτροπή, σ. 13, βλ. τις υπ' αριθμὸν 1, 2, 7 καὶ 10 στατιστικές.

78. Κ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού. Θράκη*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 314 (στο εξής: *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού*).

79. Βλ. Μ. Μαραβέλακης - Α. Βακαλόπουλος, *Οἱ προσφυγικὲς ἐγκαταστάσεις*, σσ. 92, 212, 300, 372, 379, 432. Για τοὺς Έλληνες Πόντιους τῆς Σοβιετικῆς Ἑνώσεως βλ. Ι. Λαυρεντίδης, *Οἱ ἐκ Σοβιετικῆς Ἑνώσεως Ἕλληνες Ποντιακῆς καταγωγῆς καὶ τὰ ἐκ τῆς συνθήκης τῆς Λαζάνης δικαιώματά των*, Ἀθήναι 1986.

μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, λύθηκαν οριστικά με την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάννης⁸⁰, που υπογράφηκε την 30ή Ιανουαρίου του 1923 και αποφασίστηκε να τεθεί σε ισχύ την 31η Μαρτίου του 1924⁸¹. Βασικό γνώρισμα της συνθήκης ήταν το υποχρεωτικό της ανταλλαγής των πληθυσμών. Σύμφωνα με τη συνθήκη καθιερωνόταν η απαγόρευση επανόδου στα εδάφη από τα οποία θα έφευγαν οι Έλληνες και οι Τούρκοι πρόσφυγες⁸². Εξαιρέση αποτέλεσαν⁸³ οι Έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινουπόλεως, των νήσων Ίμβρου και Τενέδου⁸⁴ και οι μουσουλμάνοι κάτοικοι της Δυτικής Θράκης.

Σύμφωνα με την ελληνοτουρκική σύμβαση οι μετανάστες, με βάση το άρθρο 8, είχαν το δικαίωμα να μεταφέρουν ολόκληρη την κινητή περιουσία τους. Αρμόδια αρχή για την εκκαθάριση της αξίας κινητών και ακινήτων ήταν η Μικτή Επιτροπή⁸⁵, η οποία επικύρωνε την αξία της. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι οι πρόσφυγες μετέφεραν μαζί τους εικόνες, ιερά σκεύη, βιβλία κ. ά. Σήμερα όλα αυτά τα αντικείμενα κοσμούν ναούς του Κιλικίας και της περιφέρειάς του.

Οι πρόσφυγες και πάλι αντιμετώπισαν σοβαρά προβλήματα επιβίωσης. Από επιστολή της υποδιοίκησης Κιλικίας, με ημερομηνία 11 Σεπτεμβρίου του 1924, προς τη Γενική Διοίκηση Θεσσαλονίκης, πληροφορούμαστε ότι ο υποδιοικητής Κιλικίας έστειλε τον ιατρό Σ. Ζαφειριδάδη να αντιμετωπίσει την ελονοσία, που είχε γίνει αιτία να χάσουν πολλοί πρόσφυγες τη ζωή τους. Οι κάτοι-

80. Για τη συνθήκη της Λωζάννης βλ. *Πράξεις υπογραφείσας εν Λωζάννη τη 30 Ιανουαρίου και τη 24 Ιουλίου 1923*, (εκ του Έθνικού τυπογραφείου) εν Αθήναις 1923. Σύμβαισις περί της ανταλλαγής των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών Έλληνιστί και Τουρκιστί (υπογραφείσα εν Λωζάννη τη 30 Ιανουαρίου 1923) και αί δηλώσεις του άρχηγού των ελευθεροφρόνων κ. Ιωάννου Μεταξά, εν Αθήναις 1924 (στο εξής: *Πράξεις υπογραφείσας εν Λωζάννη*): Κ. Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική μετά την συνθήκην της Λωζάννης. Η κρίσιμος καμπή (Ιούλιος-Δεκέμβριος 1928)*, Θεσσαλονίκη 1977· Τ. Aghnide, *The Ecumenical Patriarchate of Constantinople in the Light of the Treaty of Lausanne*, New York 1964· Κ. Αρι, *Büyük mübadele. Türkiye'ye zorunlu göç (1923-1925)* (Η μεγάλη ανταλλαγή. Η υποχρεωτική μετανάστευση προς την Τουρκία (1923-1925)), İstanbul 1995.

81. Κ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού*, σ. 503.

82. Α. Τσουλούφης, *Η ανταλλαγή ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών και η έκτιμησις των εκατέρωθεν εγκαταλειφθεισών περιουσιών*, Αθήνα 1989, σ. 47 (στο εξής: *Η ανταλλαγή ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών*).

83. Βλ. το άρθρο 2 της συνθήκης της Λωζάννης. *Πράξεις υπογραφείσας εν Λωζάννη*, σ. 65. Ως εγκατεστημένοι χαρακτηρίζονταν, σύμφωνα με τη σύμβαση, οι Έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινουπόλεως πριν από την 30ή Οκτωβρίου του 1918 και οι μουσουλμάνοι που διέμεναν ανατολικά της ελληνοβουλγαρικής συνοριακής γραμμής του 1913, δηλαδή τη Δυτική Θράκη. Α. Τσουλούφης, *Η ανταλλαγή ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών*, σσ. 50, 172-173.

84. Για τους ελληνορθόδοξους Τούρκους υπηκόους βλ. Α. Σπαθάρης, *Ο ιδιαίτερος προσωπική κατάσταση του Οικουμενικού Πατριαρχείου*, Αθήνα 1947.

85. *Πράξεις υπογραφείσας εν Λωζάννη*, σ. 67· Α. Τσουλούφης, *Η ανταλλαγή ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών*, σ. 94.

και του Κιλκίς, τώρα με τα νέα μέτρα, ήταν εφοδιασμένοι με δισκία κινίνης. Συγκεκριμένα κάθε οικογένεια είχε 50-100 δισκία κινίνης. Το πρόβλημα δεν ήταν μόνο στην πόλη του Κιλκίς αλλά και στη γύρω περιοχή. Η κοινότητα Κάτω Θεοδωρακίου είχε εφοδιαστεί από την υποδιοίκηση Κιλκίς με 20.000 δισκία κινίνης και 750 ενέσεις. Ακόμη είχε μεταφερθεί από την κοινότητα Παπράτ ένα αντιελονοσιακό συνεργείο να χορηγεί καθημερινά στους κατοίκους κινίνη και να παρέχει βοήθεια στους ασθενείς πρόσφυγες. Από το έγγραφο του υποδιοικητή μαθαίνουμε ότι οι κάτοικοι της κοινότητας Άνω Θεοδωρακίου αντιμετώπιζαν σοβαρά προβλήματα. Στο έγγραφο τονίζονταν τα εξής: *Δυστυχώς όμως η κατάσταση των τελευταίων έποικισθεισών εις Άνω Θεοδωράκι οικογενειών εκ Πόντου είναι άθλιεστάτη καθόσον οὔτοι πλην των ῥακῶν ἄτινα φέρουσι ὡς ἐνδύματα στεροῦνται παντός ἄλλου ἐνδύματος καὶ κλινιστρῶννης. Ἀπαντες οὔτοι πυρέσσοντες κατάκεινται ἐντός τῶν οἰκιῶν των ἐπὶ τοῦ χώματος ἄνευ στρωμνῆς, ἄνευ κλινოსκεπασμάτων ῥιγῶντες ἐκ τοῦ ψύχους καὶ στεροῦμενοι ἐντελῶς τροφῆς.* Η υποδιοίκηση Κιλκίς μοίρασε στους πρόσφυγες μερικά κουτιά γάλα για τα παιδιά, 100 οκάδες ρύζι, λάδι και 150 δράμμα σαπουνί σε κάθε οικογένεια να πλύνουν τα ενδύματά τους. Ο υποδιοικητής πρότεινε ακόμη να συνέλθει το κοινοτικό συμβούλιο του Κάτω Θεοδωρακίου, το οποίο τελικώς ψήφισε να δοθούν 2.000 δραχμές για την άμεση περιθάλψη των τελείως απόρων ασθενών, ενώ παράλληλα ζητούσε από τη Γενική Διοίκηση Θεσσαλονίκης να στείλει ενδύματα και κλινοσκεπάσματα σε 200 περίπου άτομα⁸⁶. Σε άλλη επιστολή της υποδιοίκησης Κιλκίς, με ημερομηνία 13 Οκτωβρίου του 1924, προς τη Γενική Διοίκηση Θεσσαλονίκης, ο υποδιοικητής ζητούσε από τη Διεύθυνση Περιθάλψεως *ἵνα μᾶς ἀποστείλῃ διὰ τοὺς κατοίκους τοῦ Ἀνω-Θεοδωράκι κλινοσκεπάσματα, καθόσον ἀρξαμένη ἤδη τῆς περιόδου τῶν φθινοπωρινῶν βροχῶν, ὁ καιρὸς εἰς τὰ ὀρεῖνά ἐκεῖνα μέρη κατέστη ψυχρότερος ἀσθενεῖς δὲ καὶ ἐξηντλημένοι ἐκ τῆς ἐλονοσίας ὀργανισμοὶ δὲν θὰ κατορθώσωσιν νὰ ἀντέξωσιν εἰς τὸ ἐπερχόμενον ψυχρὸς*⁸⁷. Η Διεύθυνση Περιθάλψεως έλαβε στα σοβαρά την κατάσταση που επικρατούσε στις κοινότητες Άνω Θεοδωρακίου και Κάτω Θεοδωρακίου και έστειλε φάρμακα, καθώς και ένα βοηθό ιατροῦ. Χάρη στις συντονισμένες προσπάθειες του υποδιοικητή και των άλλων αρχών της περιοχής το πρόβλημα της περιθάλψης λύθηκε σταδιακά. Από έγγραφο της Διεύθυνσης Περιθάλψεως πληροφορούμαστε ότι έως τα τέλη Οκτωβρίου του 1924, στην περιφέρεια Κιλκίς, η ιατρική περίθαλψη στους πρόσφυγες διεξάγονταν κανονικά

86. ΙΑΜ, ΓΑΜ, φακ. 67, έγγραφο του υποδιοικητή Κιλκίς προς τη Γενική Διοίκηση Θεσσαλονίκης, Κιλκίς, 11 Σεπτεμβρίου 1924.

87. ΙΑΜ, ΓΑΜ, φακ. 67, έγγραφο του υποδιοικητή Κιλκίς προς τη Γενική Διοίκηση Θεσσαλονίκης, Κιλκίς, 13 Οκτωβρίου 1924.

και δεν υπήρχαν κρούσματα επιδημιών⁸⁸.

Την Άνοιξη του 1925 από την Ανατολική Ρωμυλία έλαβαν το δρόμο της προσφυγιάς και άλλοι Έλληνες που εγκαταστάθηκαν στην Μακεδονία. Στο Κιλκίς και την περιφέρειά του εγκαταστάθηκαν 304 οικογένειες (1.233 άτομα) από τη Στενίμαχο⁸⁹. Αυτές εγκαταστάθηκαν στο Κιλκίς την άνοιξη του 1926 μετά από εξάμηνη διαμονή τους στο *Χαρμάνκιοι* (Κορδελιό, Ελευθέριο) Θεσσαλονίκης⁹⁰. Οι Στενιμαχιώτες, όπως και οι άλλοι πρόσφυγες, τα πρώτα χρόνια αντιμετώπισαν σοβαρά προβλήματα, αλλά κατόρθωσαν να επιβιώσουν. Έκτισαν οι ίδιοι τις οικίες τους με μεράκι και τέχνη. Οι πρόσφυγες για να θυμούνται τις πατρίδες τους έδωσαν ονομασίες σε οδούς του Κιλκίς, όπως «Στρωμνίτσης», «Πόντου», «Φιλιππουπόλεως», «Στηνιμάχου», «Ανατολικής Ρωμυλίας» κ.ά. Στο Κιλκίς ακόμη εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες από τη Μεσημβρία⁹¹, τον Πύργο και τη Βάρνα.

Όσον αφορά στην παιδεία σε ολόκληρο τον καζά *Αβρέτ Χισάρ* στις αρχές του 20ού αιώνα λειτουργούσαν τρία μόνο ελληνικά σχολεία και αυτά σε χωριά του νότιου τμήματός του. Συγκεκριμένα ελληνικά σχολεία λειτουργούσαν στα χωριά *Αμπάρκιοι*, *Αμάτοβο* (Άσπρος)⁹² και *Βαρδαρόφτσα* (Αξιοχώρι)⁹³. Αντίθετα οι Βούλγαροι, εκτός από την πόλη του Κιλκίς, όπου λειτουργούσαν εκπαιδευτήρια με 519 μαθητές, διατηρούσαν σχολεία και σε δεκαέξι άλλα χωριά του καζά⁹⁴. Στον καζά λειτουργούσαν ακόμη και τουρκικά σχολεία. Κατά το σχολικό έτος 1910-1911 στην πόλη του Κιλκίς λειτουργούσαν τρία τουρκικά

88. *ΙΑΜ*, *ΓΔΜ*, φακ. 67, έγγραφο της Δημόσιας Υγείας Μακεδονίας προς τον Γενικό Διοικητή Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 31 Οκτωβρίου 1924.

89. Για τη Στενίμαχο βλ. Κ. Μυρτίλος Αποστολίδης, *Ο Στενίμαχος ήτοι συνοπτική της πόλεως Στενιμάχου ιστορία από των παλαιών μέχρι των καθ' ημάς χρόνων*, Άθήνα 1929, σ. 81· Π. Παπαχριστόδουλος, «Ο δεύτερος κώδικας των σχολείων Στενιμάχου Άν. Ρωμυλίας», *ΑΘΛΓΘ* 9 (1942-1943) 5-27· Δ. Κ. Βογαζλής, «Έλληνικά μοναστήρια και θέρετρα της βορεινής Ροδόπης (περιφέρειας Φιλιππουπόλεως και Στενιμάχου)», *ΑΘΛΓΘ* 14 (1947-1948) 99-156· Γ. Λεμονίδης, «Η Στενίμαχος μέσα στον ελληνισμό της Ανατολικής Ρωμυλίας», *Άρχαιον Θράκης* 39 (1976) 77-118· του ίδιου, «Όταν η ιστορία γράφεται Βουλγαριστί», *Θρακικά* 3 (1980-1981) 65-80· Α. Γεωμιάδης, «Χαμένες ελληνικές έστιες της Ανατολικής Ρωμυλίας», *Θρακικά* 5 (1985-1987) 112-180· Α. Δοξιάδης, «Οί Μοραλήδες της Στενιμάχου», *Θρακικά*, παράρτημα 3 (1931) 253· Κ. Δαφνής, *Ο Άπόστολος Δοξιάδης ό αγωνιστής και ό άνθρωπος*, Άθήνα 1974.

90. Γ. Εχέδωρος, *Ιστορία του Κιλκίς*, 387.

91. Για τη Μεσημβρία βλ. «Διωγμός Όρθοδοξων. Έκθεσις του πανιερ. μητροπολίτου Μεσημβρίας», *ΕΑ* 32 (1908) 73· «Η έν Βουλγαρία και Άνατολική Ρωμυλία κατάστασις», *ΕΑ* 31 (1907) 121· «Χάριν της ιστορίας», *ΕΑ* 30 (1906) 435-437· Κ. Μαργαρίτης, *Η Μεσήμβρια του Εϋξείνου, τ. Α'*, Άθήνα 1945· του ίδιου, «Η Μεσημβρία ως επισκοπή, άρχιεπισκοπή και μητρόπολις», *ΑΘΛΓΘ* 6 (1939-1940) 21-24· του ίδιου, «Η Μεσήμβρια παρ' Εϋξείνου», *ΑΘΛΓΘ* 21 (1956) 5-24.

92. Για την κοινότητα Αμάτοβου βλ. *Έθνικός Σύλλογος Διδασκάλων*, σσ. 90-91.

93. Για την κοινότητα Βαρδαρόφτσα βλ. *ό.π.*, σσ. 92-94.

94. Σ. Παπαδόπουλος, *Έκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Έλληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 77.

σχολεία και στα χωριά: *Ραγιάν, Ιφνίτσα, Παπράτ, Σαρή Κιόλ, Κασμηλή* (Χειμαδιό), *Κιζλή* (Παρθένιο) και στο *Κιουρκοιούτ*⁹⁵. Στην περιοχή του Κιλκίς, έως την απελευθέρωσή του το 1913 από τους Βούλγαρους⁹⁶, ζούσαν ολιγάριθμοι Έλληνες⁹⁷ και ήταν επόμενο να μην υπάρχουν ελληνικά σχολεία. Μετά την απελευθέρωση του Κιλκίς από τον ελληνικό στρατό έχουμε την εγκατάσταση των προσφύγων οι οποίοι ίδρυσαν ελληνικά σχολεία για τη μόρφωση των νέων. Σύμφωνα με έγγραφο του υποδιοικητή Κιλκίς προς τη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας, με ημερομηνία 16 Νοεμβρίου 1914 πληροφορούμαστε μεταξύ άλλων και την εκπαιδευτική κατάσταση της υποδιοίκησης, καθώς και των διοικητικών τμημάτων της. Συγκεκριμένα στην υποδιοίκηση Κιλκίς καταγράφονται εξήντα έξι κοινότητες. Ελληνικά σχολεία λειτουργούσαν στις κοινότητες: *Αρμουτσή, Ασικλάρ, Αμπάρ-Κιοϊ, Αλέξια, Γραμμάτινα, Γενή Μαχαλέ, Γκιόλ-Ομπαση, Δραγομίρ, Δουρασαλή* (Μεσιανό), *Κιουρκοιούτ, Κράμπουρνού, Κιλκίς, Μοντούλοβο, Σαρί-Γκιόλ, Σαρή-Κιοϊ, Σερσεμλή και Χασάν-Ομπαση*. Ο υποδιοικητής, στο διοικητικό τμήμα Κάτω Θεοδωρακίου, σημειώνει εβδομήντα εννέα κοινότητες. Ελληνικά σχολεία υπήρχαν στις κοινότητες: *Ραγιάν, Πλανίτσα, Κούσοβο, Μουζδερέκ, Σνέφτσα, Μοράφτσα, Ποπράτ και Μύροβο*. Και στο διοικητικό τμήμα Αρχαγγέλων αναφέρει τριάντα τέσσερις κοινότητες, από τις οποίες μόνο σε δύο κοινότητες λειτουργούσαν ελληνικά σχολεία: *Ποταρός και Σούρλοβο*. Ο υποδιοικητής αναφέρει ακόμη ότι υπό ίδρυση βρίσκονταν ελληνικά σχολεία στις κοινότητες: *Πέικοβο, Μπασμαχλέ, Κολιμπαλάρ* (Πλαγιοχώρι), *Μουζγαλή, Κιουλελή* (Πυργιώτες) και *Κράσταλη*, ενώ στις κοινότητες *Αμάτοβο, Δογάντζα* (Γερακάριο)⁹⁸, *Καλλινόβο, Μουρσαλή, Βλαδία, Γενσεκλή* (Ρευματιά) και *Μπουγιουκλή* δεν υπήρχαν ελληνικά σχολεία. Τέλος, ο υποδιοικητής μας πληροφορεί και για τα τουρκικά σχολεία που λειτουργούσαν στην υποδιοίκησή του (πίν. 5)⁹⁹. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι η εφορεία των ελληνικών εκπαιδευτηρίων του Κάτω Θεο-

95. Π. Βαλσαμίδης, «Τα τουρκικά σχολεία στο παντζάκι Θεσσαλονίκης κατά το σχολικό έτος 1910-1911», *Μακεδονικά* 31 (1997-1998) 365-366.

96. Για τα γεγονότα που συνέβησαν από τους Βούλγαρους κατά τα έτη 1912-1913 βλ. *Αί βουλγαρικά όμητες εν τῇ Ἀνατολικῇ Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ 1912-1913*· γεγονότα, ἐκθέσεις, ἔγγραφα, ἐπίσημοι μαρτυρία, ἐν Ἀθήναις 1914, σσ. 66-68.

97. Ν. Ἰγνλέσης, «Ὀδηγὸς τῆς Ἑλλάδος», σ. 78· Χ. Πούλιος, «Διοικητικὴ διαίρεσις τῆς Μακεδονίας», *Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον* (Παμμακεδονικοῦ Συλλόγου), ἔτος Δ' 1911, ἐν Ἀθήναις 1911, σ. 163.

98. Για την κοινότητα Δογάντζα βλ. Α. Κοντοειδής, *Κιλικισιώτικα πατριδογραφικά θέματα*, σσ. 18-41· του ίδιου, «Παραλειπόμενα στίς παραστάσεις τοῦ «Λαζάραγα», *Ἀρχεῖον Πόντου* 36 (1979) 256-257 (στο εξής: *Παραλειπόμενα στίς παραστάσεις*).

99. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 14, πίναξ τὰς ἐν τῇ ὑποδιοίκησει Κιλκίς ὑπαγομένας πόλεις, κώμας καὶ χωρία μετὰ τὸν τυχὸν ἐν αὐταῖς ἐγκατεστημένων Ἀρχόν, Κιλκίς, 16 Νοεμβρίου 1914. Περὶβλ. *Γενικὴ Διοίκησις Μακεδονίας Συλλογὴ ὀργανικῶν διατάξεων, ἐγκυκλίων, διαταγῶν καὶ ὁδηγίων τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ Μακεδονίας ἐκδοθεῖσαι κατὰ τὸ ἔτος 1914*, ἐν Θεσσαλονίκῃ 1914.

δωρακίου, για να αντιμετωπίσει τα οικονομικά προβλήματα των σχολείων της, αγόρασε φωτοκάρτες¹⁰⁰, τις οποίες πουλούσε προς όφελος των εκπαιδευτηρίων της· το ίδιο έκαναν, πιθανόν, και άλλες κοινότητες της περιφέρειας του Κιλκίς. Οι φωτοκάρτες κυκλοφορούσαν με αποτυπώματα της σφραγίδας των εκπαιδευτηρίων της κοινότητας Κάτω Θεοδωρακίου¹⁰¹. Χαρακτηριστική είναι η έκθεση του επιθεωρητή των δημοτικών σχολείων του Κιλκίς προς τη Γενική Διοίκηση Θεσσαλονίκης, από την οποία πληροφορούμαστε ότι από το 1913 έως το 1925 η περιοχή του Κιλκίς αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα στον τομέα της παιδείας. Ο επιθεωρητής μεταξύ άλλων τόνιζε τα εξής: *ἀπὸ τοῦ 1913 μέχρι τῆς σήμερον, τολμῶμεν νὰ εἰπωμεν ὅτι ἡ περιφέρεια αὕτη μένει ἄνευ ἐπιθεωρητοῦ, διότι καὶ οἱ ἐκάστοτε διορισθέντες πολὺν ὀλίγον διάστημα εἰργάσθησαν ἐνταῦθα, ἐπιζητήσαντες, ἄλλοι μὲν τὴν μετάθεσίν των, ἄλλοι δέ, παραιτηθέντες ἢ καὶ ἐπιδιώξαντες εἰς ἄλλα νὰ διορισθῶσι θέσει*¹⁰². Όπως αντιλαμβανόμαστε από την έκθεση του επιθεωρητή η περιοχή αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα, διότι αυτό το χρονικό διάστημα συμπίπτει με τους Βαλκανικούς πολέμους (1912-1913), τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο (1914-1918) και τη Μικρασιατική καταστροφή. Την περίοδο αυτή οι κάτοικοι προσπαθούσαν να επιβιώσουν και δεν είχαν τις δυνατότητες να ασχοληθούν ιδιαίτερα με την παιδεία τους. Τα πράγματα άρχισαν να βελτιώνονται μετά τη συνθήκη της Λωζάννης (1923).

Από έγγραφο της υποδιοίκησης Κιλκίς προς τη Γενική Διοίκηση Θεσσαλονίκης, με ημερομηνία 10 Δεκεμβρίου 1924, πληροφορούμαστε ότι στο Κιλκίς λειτουργούσαν ένα νηπιαγωγείο, ένα τριτάξιο δημοτικό σχολείο αρρένων, ένα παρθενιαγωγείο και ένα τριτάξιο ημιγυμνάσιο. Ως δημοτική σχολή της πόλεως του Κιλκίς σύμφωνα με το έγγραφο του υποδιοικητή Κιλκίς χρησιμοποιούνταν μία παλιά οικία γνωστή με το όνομα Δανέφ που είχε επισκευαστεί με την υλική υποστήριξη των κατοίκων. Το ημιγυμνάσιο λειτουργούσε σε μία οικία με δύο δωμάτια, η οποία και αυτή πρόσφατα είχε επισκευαστεί, ενώ για το παρθενιαγωγείο και το νηπιαγωγείο χρησιμοποιούνταν ένας παλιός στρατώνας με τρία διαμερίσματα. Σε κάθε διαμέρισμα διδάσκονταν ταυτοχρόνως δύο τάξεις μαθητριών. Ο υποδιοικητής στο έγγραφό του τόνιζε *Ἄλλ' ἡ ἰδιωτικὴ ὑποστήριξις δὲν δύναται νὰ φθάσῃ μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἀνε-*

100. Κατά τη διάρκεια της έρευνάς μας εντοπίσαμε μία φωτοκάρτα της κοινότητας Κάτω Θεοδωρακίου που φέρει αποτύπωμα της σφραγίδας της εφορείας των εκπαιδευτηρίων της, η οποία στάλθηκε από Γάλλο στρατιώτη, την 29η Ιουλίου του 1916, στη Γαλλία.

101. Η σφραγίδα έχει σχήμα κυκλικό και φέρει περιμετρικά την επιγραφή «Η ΕΦΟΡΕΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΩΝ ΚΑΤΩ ΘΕΟΔΩΡΑΚΙΟΥ», ενώ στο κέντρο εν μέσω δύο κλάδων απεικονίζεται το σύμβολο της σοφίας που κρατάει ένα βιβλίο και από κάτω αναγράφεται το έτος 1913.

102. ΙΑΜ, ΓΔΜ, φακ. 60, έκθεση του επιθεωρητή των δημοτικών σχολείων Κιλκίς προς τη Γενική Διοίκηση Θεσσαλονίκης, Κιλκίς, 9 Ιανουαρίου 1925 (στο εξής: *έκθεσις του επιθεωρητού δημοτικών σχολείων Κιλκίς*).

γείρη και σχολικά κτήρια πρὸς στέγασιν τῶν ὑπολοίπων μαθητῶν τοῦ ἡμιγυμνασίου, δημοτικοῦ θηλέων καὶ νηπιαγωγείου» στη συνέχεια ζητοῦσε ἀπὸ το Υπουργεῖο Παιδείας τὴν ἀνέγερση στο Κιλκίς ἐνὸς σχολικοῦ κτηρίου γιὰ τὴ στέγασιν ἀμφοτέρων τῶν δημοτικῶν σχολείων, ἀρρένων καὶ θηλέων, καθὼς καὶ τοῦ νηπιαγωγείου¹⁰³. Τὰ προσωρινὰ κτήρια ποὺ χρησιμοποιούνταν δὲν ἦταν κατὰλληλα γιὰ τοὺς μαθητὲς τῆς πόλεως.

Σύντομα ὁμως οἱ συνθήκες βελτιώθηκαν καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν σχολείων ἀυξήθηκε. Στὸ Κιλκίς καὶ τὴν περιφέρειά του κατὰ τὸ σχολικὸ ἔτος 1924-1925 λειτουργοῦσαν, συνολικὰ ογδόντα δημοτικά σχολεῖα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ δύο ἦταν πεντατάξια (ἀρρένων καὶ θηλέων ποὺ λειτουργοῦσαν στὸ Κιλκίς), δεκατρία διτάξια μικτά, εβδομήντα μονοτάξια μικτά καὶ πέντε νηπιαγωγεία, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἓνα ἦταν διτάξιο (ποὺ λειτουργοῦσε στὸ Κιλκίς), ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα ἦταν προσαρτημένα σὲ δημοτικά σχολεῖα. Εἰδὼ νὰ σημειώσουμε ὅτι ἀπὸ τὰ ογδόντα δημοτικά σχολεῖα τὰ ἐξήντα πέντε ἦταν παλιὰ, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα δεκαπέντε λειτούργησαν μετὰ τὴν εγκατάσταση τῶν προσφύγων. Τὰ 9/10 τῶν σχολείων στεγάζονταν μέσα σὲ μικρὲς οἰκίες, τὶς ὁποῖες ἔκτισε ἡ Επιτροπὴ Εποικισμοῦ γιὰ τὰ παιδιὰ τῶν προσφύγων. Σὲ ὅλα τὰ σχολεῖα ὑπῆρχε τὸ ἀνάλογο διδακτικὸ προσωπικὸ, ἐκτὸς ἀπὸ οκτὼ θέσεις ποὺ ἦταν κενές. Σύμφωνα με τὴν ἐκθεση τοῦ επιθεωρητῆ Κιλκίς, ἐπρόκειτο νὰ ἰδρυθοῦν στὰ ἐπόμενα χρόνια ἀκόμη εἰκοσι περὶπου σχολεῖα. Στὰ σχολεῖα δίδασκαν συνολικὰ εβδομήντα ἑξὶ δημοδιδασκαλοὶ, εἰκοσι δημοδιδασκάλισσες καὶ ἑξὶ νηπιαγωγοί. Ἀξιοσημείωτο εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι στὰ σχολεῖα δίδασκαν καὶ δημοδιδασκαλοὶ πρόσφυγες ποὺ εἶχαν ἀποφοιτήσει ἀπὸ τὰ σχολεῖα τῆς Ρωσίας καὶ τοῦ Πόντου. Συγκεκριμένα ἀπὸ τοὺς εβδομήντα ἑξὶ δημοδιδασκάλους, ἐπτά ἦταν ἀπόφοιτοι διδασκαλείων, ἓνας μὴ αὐτοτελοῦς διδασκαλείου, τρεῖς υποδιδασκαλείου, εἰκοσι τρεῖς γυμνασίου, εἰκοσι ἐπτά πεντατάξιων Ἑλληνικῶν γυμνασίων, ἓνας τῆς Δ' τάξης τοῦ Ἱεροδιδασκαλείου Πόντου, πέντε Ρωσικῶν διδασκαλείων, ἓνας Ρωσικοῦ γυμνασίου, πέντε Ρωσικῶν ἡμιγυμνασίων, δύο τῆς Ρωσικῆς Ἱερατικῆς Σχολῆς καὶ ἓνας πρῶν ἐπιθεωρητῆς τῶν Ρωσικῶν σχολείων. Ἀπὸ τὶς εἰκοσι δημοδιδασκάλισσες, ἑξὶ ἦταν ἀπόφοιτες διδασκαλείων, τέσσερις γυμνασίων, ἐννέα πεντατάξιων Ἑλληνικῶν γυμνασίων καὶ μία (προσωρινή) τῆς Α' γυμνασιακῆς τάξεως, ἐνῶ ἀπὸ τοὺς ἑξὶ νηπιαγωγούς οἱ πέντε ἦταν ἀπόφοιτες διδασκαλείων καὶ μία τῆς Γ' τάξεως πεντατάξιου γυμνασίου. Στὰ σχολεῖα τοῦ Κιλκίς καὶ τῆς περιφέρειάς του φοιτοῦσαν συνολικὰ 3.204 μαθητὲς καὶ 1.954 μαθήτριες, ἐνῶ κατὰ τὸ προηγούμενο σχολικὸ ἔτος (1923-1924) φοιτοῦσαν 2.437 μαθητὲς καὶ 1.477 μαθήτριες. Ἡ αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν οφείλεται στὸ γεγονὸς ὅτι κατὰ τὸ σχολικὸ ἔτος

103. ΙΑΜ, ΓΑΜ, φακ. 60, ἔγγραφο τῆς υποδιοίκησης Κιλκίς πρὸς τὴ Γενικὴ Διοίκηση Θεσσαλονίκης, Κιλκίς, 10 Δεκεμβρίου 1924.

1924-1925 είχαν λειτουργήσει περισσότερα σχολεία σε σχέση με το προηγούμενο σχολικό έτος. Σχεδόν όλοι οι μαθητές του Κιλκίς και της περιφέρειάς του ήταν πρόσφυγες¹⁰⁴. Σύμφωνα με πίνακα που σώζεται στο αρχείο της Γενικής Διοικήσεως της Μακεδονίας και φυλάσσεται στο Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας, με χρονολογία Φεβρουαρίου 1930, στο Κιλκίς και την περιφέρειά του, κατά το σχολικό έτος 1929-1930 λειτουργούσαν δύο εξατάξια, ένα τριτάξιο, δεκαεπτά διτάξια και σαράντα πέντε μονοτάξια σχολεία. Συνολικά εξήντα πέντε σχολεία. Ο εν λόγω πίνακας δεν μας πληροφορεί για τον αριθμό των μαθητών και διδασκάλων (πίν. 10)¹⁰⁵. Η ανοδική πορεία της εκπαίδευσης θα συνεχιστεί στα επόμενα χρόνια.

Όσον αφορά στον πληθυσμό του Κιλκίς και της περιφέρειάς του μετά την απελευθέρωση της Μακεδονίας έχουμε το 1913 από τη Διεύθυνση Στατιστικής του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας την πρώτη απογραφή (πίν. 1)¹⁰⁶. Τη 19η Δεκεμβρίου του 1920 η Ελληνική Κυβέρνηση απαρίθμησε τους κατοίκους των νέων επαρχιών. Σύμφωνα με την απογραφή στην υποδιοίκηση Κιλκίς ζούσαν 13.324 άνδρες και 12.403 γυναίκες· συνολικά 25.727 κάτοικοι¹⁰⁷. Αργότερα το Ελληνικό Κράτος και συγκεκριμένα τη 15η και 16η του Μαΐου του 1928 πραγματοποίησε νέα απογραφή που δημοσιεύθηκε από το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας το 1929 με τις νέες και παλαιές ονομασίες των κοινοτήτων. Στην επαρχία Κιλκίς καταγράφονται συνολικά 47.698 κάτοικοι, από τους οποίους οι 24.885 ήταν άνδρες και οι 22.813 γυναίκες¹⁰⁸.

Από το 1913 έως και το 1926 στο Κιλκίς και την περιφέρειά του, όπως αναφέρουμε παραπάνω εγκαταστάθηκαν πολλοί πρόσφυγες. Αργότερα στην περιοχή ήλθαν και αρκετές οικογένειες Σαρακατσαναίων, καθώς και άλλοι πληθυσμοί από διάφορα μέρη. Τα πρώτα χρόνια οι πρόσφυγες στεγάστηκαν στις μισογκρεμισμένες οικίες των Τούρκων και των Βουλγάρων. Η Ελληνική Κυβέρνηση φρόντισε αμέσως να τις επισκευάσει, ενώ δεν άργησε να κτίσει προσφυγικές κατοικίες· παρείχε ξυλεία, κεραμίδια και διέθεσε χρηματικά ποσά για την κατασκευή νέων οικιών. Έως τα τέλη του 1927 οι αγρότες απέκτη-

104. ΙΑΜ, ΓΔΜ, έκθεσις του επιθεωρητού των δημοτικών σχολείων Κιλκίς.

105. ΙΑΜ, ΓΔΜ, φακ. 61, στατιστικοί πίνακες των εκπαιδευτικών περιφερειών του νομού Θεσσαλονίκης, Φεβρουάριος 1930.

106. ΙΑΜ, ΓΔΜ, φακ. 95, πίναξ εμφανίων τόν πληθυσμόν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1913 τῶν κατὰ τὸν παρόντα πόλεμον τελείως κατεστραμμένων καὶ ἡμικατεστραμμένων χωρίων τῆς Μακεδονίας. Πρβλ. *Ἀπαρίθμησις τῶν κατοίκων τῶν νέων ἐπαρχιῶν τῆς Ἑλλάδος, τοῦ ἔτους 1913*, Ἀθῆναι 1915.

107. Στην απογραφή οι οικισμοί καταχωρούνται κατά κοινότητα και καταγράφεται ο πληθυσμός τους. Βλ. *Πληθυσμός τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τῆς 19ης Δεκεμβρίου 1920*, ἐν Ἀθῆναις 1921, σσ. 117-121.

108. *Υπουργεῖον Ἐθνικῆς Οἰκονομίας, Γενικὴ Στατιστικὴ Ὑπηρεσία τῆς Ἑλλάδος, Πληθυσμός τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τῆς 15-16 Μαΐου 1928*, ἐν Ἀθῆναις 1929, σσ. 130-134.

σαν από το κράτος άροτρα, κάρα, είδη σαγής, γεωργικά εργαλεία και έως τον Οκτώβριο του 1928 βόδια, αγελάδες, άλογα, πρόβατα, κατοίκια κ.ά. Διέ-
νειμε ακόμη σε κάθε αγρότη οικογενειάρχη 40 στρέμματα και σε κάθε αμπε-
λουργό 11-12 στρέμματα. Τα μεγάλα έργα έγιναν μεταξύ των ετών 1925-
1930. Συγκεκριμένα αποξηράνθηκαν οι λίμνες Αρτζάν και Αματόβου¹⁰⁹, τα
έλη της Αξιούπολης κ.ά. με σκοπό να χρησιμοποιηθούν από τους πρόσφυγες
για καλλιέργεια και να λυθεί εν μέρει το πρόβλημα των ακτημόνων¹¹⁰. Τα τε-
λευταία χρόνια στο Κιλκίς και την περιφέρειά του εγκαταστάθηκαν πρόσφυ-
γες από την πρώην Σοβιετική Ένωση¹¹¹.

Το 1927 αποφασίστηκε να στηθεί στο λόφο πυροβόλων, έξω από την πό-
λη, στα αριστερά του δρόμου Κρηστώνης-Κιλκίς, ηρώο προς τιμή της ελληνι-
κής νίκης στο Κιλκίς. Τα αποκαλυπτήριά του έγιναν από τον Ελευθέριο Βενι-
ζέλο την 28η Ιουνίου του 1928¹¹².

Οι πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στο Κιλκίς και την ευρύτερη περιφε-
ρεία του παρά τα προβλήματα και τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν τα πρώ-
τα χρόνια δεν πτοήθηκαν. Εξέδιδαν τοπικές εφημερίδες, όπως «Η Αγροτική
Ηχώ» του Χριστόφορου Μαυρίδη, η «Πρόοδος» των αδελφών Αντώνη και
Βασίλη Νικολόπουλους και αργότερα ο «Μαχητής του Κιλκίς» των Σαύρου
Ορφανίδη και Πάνου Καϊσίδη, για την καλύτερη ενημέρωση των κατοίκων
του Κιλκίς και της περιοχής του¹¹³. Ασχολήθηκαν επίσης με μεγάλη επιτυχία
σε ποικίλους τομείς, κυρίως με το εμπόριο και την παιδεία, ενώ διατήρησαν
όλα τα ήθη και έθιμα που έφεραν από τις πατρίδες τους.

109. Βλ. Κ. Παπαδόπουλος, «Υδρογεωλογικές συνθήκες και υπόγειο υδατικό δυναμικό του νομού Κιλκίς», *Κιλκισιακό Ημερολόγιο* 1 (1984) 202-203.

110. Γ. Εχέδωρος, *Ιστορία του Κιλκίς*, σσ. 394-395.

111. Βλ. Σ. Τσομίδης, *Σχέδιο νομού πλαισίου: «περί αποκαταστάσεως ομογενών προσφύ-
γων από την τ. Ε.Σ.Σ.Δ.»*, Θεσσαλονίκη 1996· του ίδιου, *Κείμενα εργασίες για την αποκατά-
σταση των Ελλήνων προσφύγων από την τ. Ε.Σ.Σ.Δ.*, Θεσσαλονίκη 2000.

112. Γ. Εχέδωρος, *Ιστορία του Κιλκίς*, σσ. 401. Πρβλ. Χ. Ίντος, *Τά οικεία κοσμεῖν*, σσ. 99-
105.

113. Ο Αλέξανδρος Κοντοειδής στις μελέτες του αναφέρει ότι η πρώτη προσφυγική εφημε-
ρίδα που εκδόθηκε ήταν «Η Αγροτική Ηχώ» μεταξύ των ετών 1933-1935, ενώ η εφημερίδα «Πρό-
οδος» πρωτοεκδόθηκε την 11η Μαΐου του 1935. Στο Κιλκίς εκδόθηκαν αργότερα οι εφημερίδες:
«Νέος δρόμος», «Αναγνώστης», «Δημοκρατικό Κιλκίς», «Νέα Γενιά», «Αγροτική», «Κιλκισια-
κός Παλμός», «Θαρραλέος», «Νέοι Καιροί», «Συναγεμιάς» και η ημερήσια «Γνώμη». Περισώτε-
ρα για τις εφημερίδες του Κιλκίς βλ. Α. Κοντοειδής, *Κιλκισιώτικα πατριδογραφικά θέματα*, σσ.
7-10· του ίδιου, *Παραλειπόμενα στίς παραστάσεις*, σσ. 256-257· Π. Καϊσίδη, «Ο τύπος στο
Κιλκίς», *Κιλκισιακό Ημερολόγιο* 1 (1984) 117-119.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ - ΕΓΓΡΑΦΑ - ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

Πίνακας 1

Χωριά της υποδιοίκησης Κιλκίς που καταστράφηκαν τελείως ή εν μέρει κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου πολέμου (1914-1918)

Παλαιά όνομα	Νέο όνομα	Πληθυσμός (1913)	Καταστροφές
1. Αλέξια	Μυλοχώρι	488	Τελείως καταστραμμένο
2. Γραμιάτινα	Ευκαρπία	—	»
3. Δραγομίου (τσιφλίκι)	Βαφιοχώρι	129	Εν μέρει καταστραμμένο
4. Καλλινόβο	Σουλτογιανναίικα	80	Τελείως καταστραμμένο
5. Κιλονδής (τσιφλίκι)	Καλινδρία	296	»
6. Τουγούντσα (τσιφλίκι)	Μεγάλη Στέρνα	—	»
7. Άνω Θεοδοράκι	Κάτω Θεοδοράκι	246	»
8. Πέικοβο	Άγιος Μάρκος	734	»
9. Μπασανλή	Διάσελο	308	»
10. Καμπερλή	Ψηλό Χωριό	179	»
11. Τσιφλιτζέκ	Αμπελουδία	100	Εν μέρει καταστραμμένο
12. Μπαϊολή	—	144	Τελείως καταστραμμένο
13. Καρά Μαιοντλή	Μαυροπλαγιά	185	»
14. Μπαριασλή	Πανόρμα	118	»
15. Τσουρατλή	Αγγελόκαστρο	101	»
16. Γενή Μαχαλέ	Καπνοχώρι	169	»
17. Σαρή Δογανλή	Πετράδες	115	»
18. Εντζεκλή	Καστανούσα	47	»
19. Κιολεμενλή	Ακροχώρι	45	»
20. Σιρασλή	Εξοχώρι	39	»

21. Σνέφτσα	Κεντρικό	199	»
22. Ιοιμηλή	Γάβρα	187	»
23. Ουλασλή	Λαγκαδάκι	113	»
24. Θεοδώροβο	–	176	»
25. Τσαςουτλή	Μικρόβουση	38	»
26. Καράτσαλη	–	176	»
27. Ουσεμλή	Πλαγιά	106	»
28. Τζιν Καγιαλή	–	87	»
29. Σαφασλή	–	76	»
30. Αλασλή	–	34	»
31. Ερεσέλη	Ποντοηράκλεια	175	»
32. Άνω Μαχμουτλή	Μικρομηλιά	83	»
33. Παγκαφασλή	–	117	»
34. Τσοκόλοβο	Παραπόταμος	307	»
35. Ανατολού	–	375	»
36. Ράδλια	Οδηγήτρια	240	»
37. Δερελή	Πλαγιά	41	»
38. Εξεντζελή	–	47	»
39. Γιαχγιαλή	–	68	»
40. Χαμζαλή	Μυρτιά	160	»
41. Ακίντζαλη	Μουριές	377	»
42. Αατλή	Καβαλάδσης	60	»
43. Άνω Γκιρματάς	Άνω Σούρμενα	545	»
44. Κάτω Γκιρματάς	Κάτω Σούρμενα	683	»

45. Βλαδόνια (τσιφλίκι)	Ακρίτας	—	»
46. Γκνεσεκλή	Ρευματιά	132	»
47. Γκιουτελή	Ακρίτας	69	»
48. Γκόλα	Κορυφή	84	»
49. Δεφισιλή	Προμαχώνας	156	»
50. Δουγουτλή	Νίγδη	108	»
51. Ερτζελή	Αλεξάνδρα	94	»
52. Καραλή	Συκαμενιά	222	»
53. Καρά Παζααλή	Αγορά	121	»
54. Καρατζαλή	Καλλιόνη	176	»
55. Καρλόβαση	Κρητιτιά	196	»
56. Κιολεμενλή	Λιθιτό	274	»
57. Κράσταλη	Κορόνα	386	»
58. Μενετλή	Μουριές	—	»
59. Μπιγιουκλή	Μουριές	63	»
60. Μπολαμασλή	Ακακιά	146	»
61. Μπρες (τσιφλίκι)	Ακρολίμνη	139	»
62. Πόποβον	Μυριόφυτο	191	»
63. Ποταρός (τσιφλίκι)	Δροσάτο	403	»
64. Ρόμποβον	Ροδώ	249	»
65. Σαβτζαλή	Πλατανιές	152	»
66. Σανααλή	Κληματαριά	70	»
67. Σουλόβον	Αμάραντα	346	»
68. Τσαλή	Μικρόβρυση	189	»

69. Χατζόγλου	Ψυχοβρύση	195	»
70. Δεβετζελή	—	338	»
71. Ματσίκοβο ¹¹⁴	Εύζανου	511	»
72. Ερσελή	Βασιλίτσα	183	»
73. Μπεκερλή	Ευζώνων	246	»
74. Τσιδεμλή	Μεταμόρφωση	158	»
75. Σειδέλη	Ευζώνων	269	»
76. Δαουτλή	Ευζώνων	272	»
77. Αρτζάν	Ευζώνων	—	»
78. Ορέβιτσα	Πευκόδασο	502	»
79. Σπάντισσον (τσιφλίκι)	Λατομείο	21	»
Σύνολο		14.654	

Πηγή: ΙΑΜ, ΓΔΜ, φακ. 95.

Πίνακας 2
Πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στην περιφέρεια Κιλίκις το 1914

Ονομασίες κοινοτήτων	Θράκη	Μ. Ασία	Βουλγαρία	Καύκασος	Σύνολο		Προέλευση
	οικογ. άτομα	οικογ. άτομα	οικογ. άτομα	οικογ. άτομα	οικογ. άτομα	οικογ. άτομα	
Παλαιά							
Νέα							
Δραγομιά	—	—	75	—	75	329	Στρώμνιτσα
Βαριοχόφι	—	—	—	—	—	—	Κολωνία
Ευκαρπία	—	42	—	—	42	126	Μπαμπά Εσκή, Βιζή
Γραμματίνα	—	—	—	—	—	—	Μπαμπά Εσκή, Βιζή
Αχιουτζή	74	316	—	—	74	316	Μπαμπά Εσκή, Βιζή
Μεγάλη Βρύση	—	—	—	—	—	—	Βιζή
Λευψόρι	26	101	—	—	26	101	Βιζή
Γενί-Μαχλέ							

¹¹⁴. Οι τελευταίες ενά κωνότητες υπάγονταν στο διοικητικό τμήμα Μαγιάναγ.

Αμπάρο-Κιόϊ	Μάνδρες	–	–	–	–	53	199	–	–	53	199	Ορτακιόϊ
Γιόλα-Ορμασι	Πικρολίμνη	–	–	–	–	–	–	39	169	39	169	Καας
Αποστολάρ	Απόστολοι	72	291	–	–	–	–	–	–	72	291	Ραιδεστό, Μπαματά Εσσί
Δοϊρανλή	–	38	160	–	–	–	–	8	42	46	202	Αδριανούπολη
Χασάν Ορμασι	Πεδινό	92	354	–	–	–	–	–	–	92	354	–
Σαοή-Κιόϊ	Ποταμιά	–	–	–	–	–	–	60	306	60	306	Καας, Τυφλίδα
Σνεύτσε	Κεντρικό	–	–	–	–	95	439	–	–	95	439	Στρώμνιτσα
Καραμπουρνού	Μαυρονέρι	55	241	–	–	–	–	–	–	55	241	Αδριανούπολη
Σερεμιλή	Ξηροβρύση	63	351	–	–	–	–	–	–	63	351	Βιζή
Ασκιλάρ	Ευρωπός	28	99	–	–	–	–	–	–	28	99	Μπαματά Εσσί
Αλή Χοτζαλάρ	Μικρόκαμπος	15	67	–	–	–	–	–	–	15	67	Κάιστο
Μουτούλοβο	Μεταξοχώρι	–	–	–	–	–	–	10	47	10	47	Καας
Μυλάφτσα	Ηλιόλουστο	16	42	16	42	1	1	6	29	23	72	Τρωάδα, Στρώμνιτσα, Καας
Κουρκούτ	Τέρπυλλος	78	313	24	97	–	–	77	317	179	727	Λουλέ Μπουργιάς, Ερζερούμ, Καας
Κιλκίς	–	–	–	4	4	371	1.285	60	284	435	1.573	Τραπεζούντα, Στρώμνιτσα, Καας, Εάνθη
Σαοή-Γκιόλ	Κρησιτώνη	339	1.446	–	–	–	–	–	–	339	1.446	Βιζή
Σαοή-Γκιόλ αντίσκηνα	»	47	175	–	–	–	–	–	–	47	175	Ραιδεστός
Σύνολο		943	3.956	86	269	595	2.253	260	1.194	1.868	7.630	

Πηγή: ΙΑΜ, ΓΑΜ, σσ. 64.

Πίνακας 3
Πρόσφυγες που εγκαταστατήθηκαν στην περιφέρεια Κάτω Θεοδοράκι το 1914

Ονομασίες κοινοτήτων		Θράκη		Προέλευση
Παλαιά	Νέα	οικογένειες	άτομα	
1. Μουτζαλή	Κλιστό	73	301	Μηδεία
2. Κούτσβο	Κοκκινιά	25	87	Βιζύη
3. Μπας-Μαχλέ	Κεραλογώρι	100	433	»
4. Δξιφλκί-Μαχλέ	Λαγκαδοχώρι	21	88	»
5. Μουστερέκ	Μελισσουγείο	29	120	»
6. Μύλοβο	Ελληνικό	40	155	»
7. Παντίτσα	Φύσκα	59	300	»
8. Μπέτικοβα	Άγιος Μάρκος	29	105	»
9. Ραγιάν	Βάθη	136	579	»
Σύνολο		512	2.168	

Πηγή: ΙΑΜ, ΓΑΜ, φακ. 64.

Πίνακας 4
Πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στην περιφέρεια Αρκαργέλιον το 1914

Ονομασίες κοινοτήτων		Θράκη		Μ. Ασία		Βουλγαρία		Σύνολο		Προέλευση
Παλαιά	Νέα	οικ.	άτομα	οικ.	άτομα	οικ.	άτομα	οικ.	άτομα	
1. Βλαδίρι	Ακρίτας	11	40	—	—	—	—	11	40	Ραιδεστό, Σαράντα Εκκλησιές
2. Σφεταπέκα	Αγία Παρασκευή	—	—	7	36	—	—	7	36	Κολώνια
3. Μίρες	Ακρολιμήνη	—	—	—	—	7	23	7	23	Δοϊράνη
4. Τσικούντσα	Μεγάλη Στέρνα	13	68	—	—	—	—	13	68	—
5. Καλινόβο	Σουλτογιανναίϊκα	13	49	—	—	—	—	13	49	Γιουβαλίη
6. Σούγκοβο	Αμάραντα	—	—	—	—	24	134	24	134	—
7. Σούζλοβο	Αμάραντα	87	365	—	—	—	—	87	365	—
8. Τονδεμλή	Μεταμόρφωση	24	97	—	—	—	—	24	97	Σαράϊ
9. Ακιντζαλή	Μουριές	2	17	—	—	11	37	13	54	Δοϊράνη
10. Κάτω Πορόϊα	—	16	66	—	—	24	113	40	179	Μέτρες, Ορτάκιοϊ
11. Άνω Πορόϊα	—	84	347	—	—	9	41	93	388	—
12. Κράσταλι	Κορώνια	95	337	—	—	—	—	95	337	Καβάνα, Σαράϊ, Τσακιολί
13. Μπουγιουζλή	Ακρίτας	11	32	—	—	—	—	11	32	Ορτάκιοϊ, Σαράντα Εκκλησιές
14. Ποταρός	Δροσάτο	—	—	—	—	1	5	1	5	Δοϊράνη
15. Πόποβο	Μυτιόφυτο	—	—	—	—	1	5	1	5	Στρούμνιτσα
16. Έρτελη	Αλεξάνδρα	1	4	—	—	—	—	1	4	Γκοιμουλτζίνα
Σύνολο		357	1.422	7	36	77	358	441	1.816	

Πηγή: ΙΑΜ, ΓΔΜ, φακ. 64.

Πίνακας 5
Πόλεις, κοινοτόλεις και χωριά της υποδιοίκησης Κιλκίς το 1914

α. Υποδιοίκηση Κιλκίς

Παλαιό όνομα	Νέο όνομα	Εγκατεστημένες αρχές	Παρατηρήσεις
1. Αρμουστή	Μεγάλη Βρύση	Ελλ. δημοτική σχολή	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης
2. Αλή Χοτζαλάκ	Μικροκάμπος	–	Οι κάτοικοι βουλγαρόφωνοι, τσιφλίκι
3. Αποστολάκ	Αποστολοι	–	Οι κάτοικοι Αθίγγανοι, τσιφλίκι
4. Αβρότ Ισαάκ	Γυναικάκαστρο	–	Τσιφλίκι ημικαταστραμμένο, ακατοίκητο
5. Ασνιλάκ	Ευρωπός	Ελλ. δημοτική σχολή	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης
6. Αριτόκ	Κοκκονούδα	Οθωμ. δημοτική σχολή	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
7. Αχτσέ κλησέ	Κολχίς	–	Τσιφλίκι, καταστραμμένο
8. Αιμάτ-Κιοϊ	Μάνδρες	Ελλ. δημοτική σχολή	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης, καταστράσαν με έξοδά τους οικίες
9. Αιμάτοβο	Άστρος	–	Οι κάτοικοι πρόσφυγες και 2 οικογένειες βουλγαρόφωνοι
10. Αλέξια	Μυλοχώρι	Ελλ. δημοτική σχολή	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Σιρwanίτισης, ημικαταστραμμένο
11. Βεργιάτοκ	Σιώτηρούδα	Εγκαταλειμμένο	Τσιφλίκι, καταστραμμένο, ακατοίκητο
12. Βαφραρόφτσα	Αξιολόφι	–	Τσιφλίκι, ακατοίκητο
13. Βασιλή	Βαριά	Οθωμ. σχολή στοιχειώδους εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
14. Γραμμάτινα	Ευκαρπία	Ελλ. σχολή στοιχειώδους εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Μικράς Ασίας, ημικαταστραμμένο
15. Γενή Μαχαλέ	Λειψίδρι	Ελλ. σχολή στοιχειώδους εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης

16. Γιάννες	Μετάλλικό	–	Καταστραμμένο τσιφλίκι
17. Γιόλ-Ομπαση	Πικρολίμνη	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Δημόσιο, οι κάτοικοι πρόσφυγες Καυκάσου
18. Γιατζιλάρ	Ξυλονερασιά	–	Καταστραμμένο τσιφλίκι, ακατοίκητο
19. Γκαβαλάν	Βαλτούδιο	–	»
20. Γκερμπάσες	Καστανιές	–	»
21. Γενή-Κιοϊ	Ελευθεροχώρι	–	»
22. Δογάντζα	Γερασάρι	–	Τσιφλίκι και κεφαλοχώρι, οι κάτοικοι πρόσφυγες Στρωμνίτης και Αθήρανη
23. Γιαρδεμλή	Αμυγδαλιές	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
24. Δαουτλού	Δαρνοχώρι	–	Τσιφλίκι καταστραμμένο, ακατοίκητο
25. Δραγομίτ	Βαφιοχώρι	Έδρα αστυνομ. σταθμού, Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Στρωμνίτης, τσιφλίκι
26. Δουφρανσάλη	Μεσιανό	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης
27. Ελεσλή	Καλολιβαδο	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
28. Εριζλή	Κορομηλιά	–	Τσιφλίκι καταστραμμένο, ακατοίκητο
29. Κιοινοκούτ	Τέφτυλλος	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης, Καυκάσου και Μικράς Ασίας
30. Καρατζά-Καδή	Καμπάνης	–	Τσιφλίκι, Καταστραμμένα τα οικημάτα του, επισκευάστηκαν περίπου 10 οικημάτα, οι κάτοικοι βουλγαρόφωνοι

31. Κιλινδίκ	Καλίνδρια	Έδρα αστυνομικού σταθμού, εφημερησείο και σιδηροδρομικός σταθμός	Οι κάτοικοι βουλγαρόφωνοι, τσιφλίσι
32. Καλλινόβο	Σουλτογιανναΐτσα	-	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης, τσιφλίσι ημικαταστραμμένο
33. Καρά-μπουνάκ	Μαυρονέρι	Ελλ. σχολή στοιχειώδους εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης και μία οικογένεια Οθωμανική
34. Καρά-Αμουτλή	Κουλάδι	-	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
35. Κάτω-μαχμουτλή	Μικρομηλιά, κουλαδιού	-	»
36. Καρά-Ομερλή	Χερσότοπι	-	Τσιφλίσι ακατοίκητο
37. Καζάνοβο	Κοτύλη	-	»
38. Καβαζλή	Πέρινθος	-	»
39. Κιφές (Κιφέτσκιόι ή Κιφέτσοβο)	Χωρόγιο	-	Τσιφλίσι ημικαταστραμμένο, οι κάτοικοι Αθήγγανοι
40. Κιλκίς	-	Έδρα υποδιοικητή, οικονομική εφορεία, ταμείο, αστυνομική υποδιεύθυνση, επιθεωρητής δημοτικών σχολείων περιφέρειας Κιλκίς, ταχυδρομείο, τηλεγραφείο, σχολαρχείο, έδρα δήμου και έδρα επισκόπου Πολυανής	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης, Στρονιότης και Καυκάσου. Υπάχγει και μονή καθολικών καλογραιών με οικτροφείο.
41. Κασεμλή	Χεμαδιά	-	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
42. Μουτούλοβο	Μεταξοχώρι	Ελλ. σχολή στοιχειώδους εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Καυκάσιοι και βουλγαρόφωνοι
43. Μπέτλερλή	Ξυρόλακος	-	Τσιφλίσι καταστραμμένο, ακατοίκητο

44. Μιχάλοβο	Μιχάλιτση	—	»
45. Μελάτσια	Ηλιόλουστο	—	»
46. Ουσσουλού, Δερέσελο, (Χατζήηρόφ-μαχαλέ, Δουρακλή, Ουσεμλή και Κεσμελή) (συννοικισμοί)	Πλαγιά	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
47. Ποτερές	Πλαγιά	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
48. Πέρονοβαλν	Αγία Αικατερίνη	»	»
49. Σέλοβο	Σεβαστό	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Τσιφλίκι ημικαταστραμμένο, οι κάτοικοι βουλγαροφώνοι
50. Στρέζιοβο	Αγρυρούπολη	»	»
51. Σαρί-Γκιώλ	Κρηστώνη	»	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης, Οθωμανοί, ντόπιοι, σιδηροδρομικός σταθμός
52. Σαρί-Κιοϊ	Ποταμιά	»	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Κανιάσαιοι
53. Σαρί-Παζάο	Ανόφρυτο	—	Τσιφλίκι ημικαταστραμμένο, 8 οικογένειες Αβιγγάνοι
54. Σεκερλή	Ζαχαράτο	—	Τσιφλίκι κατεστραμμένο, ακατοίκητο
55. Σερεμλή	Ξηρόβρυση	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης
56. Σαλμουνλή	Γαλίκιός	—	Τσιφλίκι καταστραμμένο, οι κάτοικοι Αβιγγάνοι, σιδηροδρομικός σταθμός
57. Σερεμετλή	Φανάκι	—	Τσιφλίκι ημικαταστραμμένο, ακατοίκητο
58. Ραχμανλή (Τουρσούν, Ισταχί μαχαλέ, Κελεμπεκλή) (συννοικισμοί)	Αντιγόνη	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί

59. Τσιμλεκτσί	Διπτόματος	-	Τσιφλίκι καταστραμμένο, ακατοίχητο
60. Τσαλιολή, (Τζεβαπλή, Μοζαλή, Δοκουολή) (συννοικισμοί)	Αγία Κυριακή	-	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
61. Τσιγούντσα	Μεγάλη Στένα	-	Τσιφλίκι ημικαταστραμμένο
62. Χασάν-Ομπαση	Πεδινό	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης
63. Χατζή-Γιαννούς	Σταυροχώρι	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
64. Χίρσοβο	Χέρσο	-	Τσιφλίκι καταστραμμένο
65. Χαϊδαρλή	Μεγάλη Βρύση	-	»
66. Χατζή-Ογλού-Ομπαση	Ποντολειβάδο	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί

β. Διοικητικό τμήμα Κάτω Θεοδοωράκιου

<i>Παλαιό όνομα</i>	<i>Νέο όνομα</i>	<i>Εγκατεστημένες αρχές</i>	<i>Παρατηρήσεις</i>
1. Κάτω Θεοδοωράκι	-	Έδρα διοικητικού τμήματος, αστυνομικός σταθμός, Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης, έδρα εκτάκτου υπαλλήλου προσφύγων	Τα γραφεία του διοικητικού αντιπροσώπου και του εκτάκτου υπαλλήλου προσφύγων είναι εγκατεστημένα σε ένα ιδιωτικό κτήριο και το γραφείο του αστυνομικού σταθμάου σε ένα αδέσποτο κτήριο. Οι κάτοικοι Χριστιανοί βουλγαρόφωνοι. Στην κοινότητα γίνονται κάθε εβδομάδα αγορές (λαϊκή).
2. Άνω Θεοδοωράκι	-	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι βουλγαρόφωνοι

3. Ραγιάν	Βάθη	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκ- παίδευσης	Οι κάτοικοι βουλγαρόφωνοι, πρόσφυγες Θράκης και Οθωμανοί Αθίγγανοι. Επί του- κοκαρίας ήταν έδρα διοικητικού αντιπρο- σώπου (Μουδία) με διοικητήριο.
4. Πλανίτα	Φύσκα	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκ- παίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης, Χριστι- ανοί βουλγαρόφωνοι και λίγοι Οθωμανοί
5. Κούσοβο	Κοκκινιά	»	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης και βουλ- γαρόφωνοι
6. Μουτζεδέχ	Μελισσουργείο	»	Μέρος του χωριού είναι τσιφλίκι
7. Λέλοβο	Άγιος Αντώνιος	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκ- παίδευσης	Οι κάτοικοι βουλγαρόφωνοι και Οθωμανοί
8. Πένκοβο	Άγιος Μάρκος	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης και Οθω- μανοί, προσεχώς ίδρυσαν Ελληνική σχολή
9. Μπασανλή	Διάσελο	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
10. Καμπερλή	Ψηλό Χωριό	»	»
11. Τσιφλιτζέκ	Αμτελουδιά	»	»
12. Μπατζούλη	—	»	»
13. Γκεμπετζελή	Κυπαρίσσια	»	»
14. Ουτμανλή	Διβούνι	»	»
15. Κιοσέ-Μουτζελή	Τριτόταμος	»	»
16. Σιρτσελή	Σπουργίτης	—	Οι κάτοικοι Οθωμανοί και Αθίγγανοι
17. Καρμαμουτλή	Μαυροπλαγιά	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
18. Μπατάσλη	Πανόραμα	»	»

19. Τσουρατλή	Αγγελόναστρο		»	»
20. Γενή-μαχαλέ	Καπνοχώρι		»	»
21. Σαριδοβανλή	Πετράδες		»	»
22. Εντζελλή	Καστανούσα		-	Οι κάτοικοι Οθωμανοί, οι μαθητές παρακολουθούν τα μαθήματα στη σχολή Κιολε-μενλή
23. Κιολεμενλή	Ακροχώρι		Οθωμ. σχολή στοιχειώδους εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
24. Σιραζλή	Εξωχώρι		-	Οι κάτοικοι Οθωμανοί, οι μαθητές παρακολουθούν τα μαθήματα στη σχολή Κιολε-μενλή
25. Σνέφτσα	Κεντρικό		Ελλ. σχολή στοιχειώδους εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Στοιμνίτης και Οθωμανοί, κάθε εβδομάδα γίνεται αγορά
26. Σαραυλή	Παλατιανό		Οθωμ. σχολή στοιχειώδους εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
27. Μαροαλή	Πεύκη		-	Οι κάτοικοι Οθωμανοί, οι μαθητές παρακολουθούν τα μαθήματα στη σχολή Σαραυλή
28. Δουρμουσλή	Κοιλώμα		-	Οι κάτοικοι Οθωμανοί, οι μαθητές παρακολουθούν τα μαθήματα στη σχολή Κιοσέ - μουςτζελλή
29. Πορτσαλή	Μαυροβοτίνι		-	Οι κάτοικοι Οθωμανοί, οι μαθητές παρακολουθούν τα μαθήματα στη σχολή Σαραυλή
30. Ονδουρλού	Ανηφοριά		Οθωμ. σχολή στοιχειώδους εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
31. Ισμαΐλή	Γάβρα		»	»

32. Ουλασλή	Λαγκαδάκι	»	»	Οι κάτοικοι Οθωμανοί, οι μαθητές παρακολουθούν τα μαθήματα στη σχολή Ουλασλή
33. Γιαταπλή	Χωριουδάκι	–		
34. Μοράφτσα	Αντιγόνεια	Ελλ. σχολή στοιχειώδους εκπαίδευσης, αστυνομικός σταθμός		Οι κάτοικοι βουλγαρόφωνοι και πρόσφυγες Καπνιάσιοι
35. Ράινα	Μονολίβι	Οθωμ. σχολή στοιχειώδους εκπαίδευσης		Οι κάτοικοι Οθωμανοί
36. Ασή–Ογλαρή	Τριπόταμος	–		Εγκαταλειμμένο, ακατοίχτο
37. Φαναρλή, (Ατζελεζλή, Βελή–Ογλαρή, Γιοκαρή–μαχαλέ, Καρά–Ομερλή) (συνουϊσμοί)	Τριπόταμος	Οθωμ. σχολή στοιχειώδους εκπαίδευσης		Οι κάτοικοι Οθωμανοί
38. Θεοδόκροβο	–	Αστυνομικός σταθμός Ελληνική και Οθωμανική σχολή στοιχειώδους εκπαίδευσης		Οι κάτοικοι βουλγαρόφωνοι και Οθωμανοί
39. Τσαουσλή	Μικροβρύση	–		Οι κάτοικοι Οθωμανοί, οι μαθητές παρακολουθούν τα μαθήματα στη σχολή Θεοδώροβο
40. Καρατζαλή	–	Οθωμ. σχολή στοιχειώδους εκπαίδευσης		Οι κάτοικοι Οθωμανοί
41. Ουσεμλή	Πλαγιά	»	»	»
42. Τζιν–Καϊαλή	–	»	»	»
43. Σαρασλή	–	–		Οι κάτοικοι Οθωμανοί, οι μαθητές παρακολουθούν τα μαθήματα στη σχολή Ουσεμλή

44. Άλασλή	-	-	Οι κάτοικοι Οθωμανοί, οι μαθητές παρακολουθούν τα μαθήματα στη σχολή Ερεσέλη
45. Ερεσέλη	Ποντοφράζλεια	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
46. Μαχμουτλή	Μικρομηλιά	»	»
47. Παγκαράζλή	-	»	»
48. Τσοκόλο	Παρασιτόταμος	»	»
49. Αναδολλού, (Άνω-μπουτζαλίκ, Ακκουρού, Πουρδές-μαχαλέ, Καρά-Ορμάν, Τζαμί-μαχαλέ) (συνισμαίοι)	-	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
50. Ράδλια	Οδηγήτρια	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	»
51. Δερελή	Πλαγιά	-	Οι κάτοικοι Οθωμανοί, οι μαθητές παρακολουθούν τα μαθήματα στη σχολή Ράδλια
52. Εξεντζελή	-	-	Οι κάτοικοι Οθωμανοί, οι μαθητές παρακολουθούν τα μαθήματα στη σχολή Ουσεμλή
53. Γιαχγιάλη, (Αρσανλή, Πουτλή, Μουφάβουτλή, Τζαμί-μαχαλέ, Χότζα-μαχαλέ) (συνισμαίοι)	-	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
54. Χότζα-μαχαλέ	Παρόχθιο	»	»
55. Κουζ-μαχαλέ	Ριζοβούνιο	»	»
56. Τουφλίε-μαχαλέ	Λαγκαδοχώρι	»	»

57. Τζαμί-μαχαλέ	Τετράσπιτο	-	Εγκαταλειμμένο, ακατοίκητο
58. Μπαρ-μαχαλέ	Κεφαλοχώρι	-	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης, προσεχώς ιδρύεται Ελληνική σχολή
59. Παπράτ	Ποντοκερασιά	Αστυνομικός σταθμός, Ελλ. σχολή στοιχειώδους εκπαίδευσης και Οθωμανική σχολή στοιχειώδους εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί και πρόσφυγες Θράκης. Υπάγχει κτήριο όπου είναι εγκατεστημένο το γραφείο του αστυνομικού σταθμού.
60. Χαμίζαλή	Μυρτιά	Οθωμ. σχολή στοιχειώδους εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
61. Χατζή-Εροσέλερ	Ποντοκερασιά	Εγκαταλειμμένο	Ακατοίκητο
62. Καρά-Οιμέρ	-	»	»
63. Εμπιρλέρ	-	»	»
64. Μπαλή-Ογλαρή	Μελισσώνας	»	»
65. Ορτζού Μπασιή	-	»	»
66. Κιόρτσαλιζάκ	-	»	»
67. Κοτσιού-ογλαρή	Κιθωνιά	»	»
68. Τσαμπαντζαλή	Λευκόχωμα	»	»
69. Ουζούν-μαχαλέ	Μακροχώρι	»	»
70. Δουκουσλή	Πλαγιά	»	»
71. Δαγ-χότζα-μαχαλέ	Αργυροχώρι	»	»
72. Βιφλάν, (Κολιμπαλάκ) (συνιστασιμός)	Αναβρυτό	Οθωμ. σχολή στοιχειώδους εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης, προσεχώς ιδρύεται Ελληνική σχολή
73. Μονιζαλή	Κλίσιό	-	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης και Οθωμανοί, προσεχώς ιδρύεται Ελληνική σχολή

74. Κιουλελί	Πυργιώτης	–	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης. Προσεχώς ιδρύεται Ελληνική σχολή
75. Μουρσάλι	Αμπελόφυτο	–	Λίγοι πρόσφυγες και λίγοι Οθωμανοί
76. Μυρφο	Ελληνικό	Ελλ. σχολή στοιχειώδους εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης και Μικράς Ασίας και εντόπιοι βουλγαρόφωνοι
77. Δαουτλή, (Γιουσούφ-Ανλή, Κιουμουτζίη, Σι-βερή) (συννοικισμοί)	Επτάλοφος	Οθωμ. σχολή στοιχειώδους εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
78. Σεβινδιλί	Επτάλοφος	Οθωμ. σχολή στοιχειώδους εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
79. Δουργυτλή	Κερασά	»	»

γ. Διοικητικό τμήμα Αρχαγγέλων

Παλαιό όνομα	Νέο όνομα	Εγκατεστημένες αρχές	Παρατηρήσεις
1. Ακιντζάλη	Μουριές	Έδρα διοικητικού τμήματος, αστυνομικός σταθμός, έδρα δήμου, λόγος προκα-λύνσεως	Ως διοικητήριο χρησιμοποιείται ο αστυνο-μικός σταθμός
2. Αατλή	Καβαλλάρης	Οθωμ. σχολή στοιχειώδους εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
3. Άνω-Γκιριμπάς	Άνω Σούρμενα	»	»
4. Βλαδία	Ακρίτας	–	Τσιφλίκι, οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης
5. Γενσεκλή	Ρευματιά	Οθωμ. σχολή στοιχειώδους εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες και Οθωμανοί
6. Γκιουκτελή	Ακρίτας	Ελλ. σχολή στοιχειώδους εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης

7. Γόλα	Κορυφή	»	Τσιφλίκι, οι κάτοικοι βουλγαρόφωνοι
8. Δεφβισλή	Προμαχώνας	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
9. Δουρουντλού	Νίγδη	»	»
10. Ερτζελή	Αλεξάνδρα	—	»
11. Καράλη	Συγκαμινιά	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	»
12. Καραπαζαωλή	Αγορά	»	»
13. Καρατζαλή	Καλλιρόη	»	»
14. Κάρλοβασι	Κρητιά	»	»
15. Κάτω-Γκιρμπάς	Κάτω Σούρμενα	»	»
16. Κιολεμενλή	Λιθιτό	»	»
17. Κράσταλη	Κορώνα	Μένει διμοιρία του Κιλιν-δίδ λόγου προκαλήψεως	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης, προσεχώς ιδρύεται Ελληνική σχολή
18. Μενετλή	—	—	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
19. Μπουγνουκλή	Ακρίτας	—	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης
20. Μπουλάμασλή	Ακακίς	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
21. Μιτρελ	Ακρολίμνη	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί και βουλγαρόφωνοι, τσιφλίκι
22. Πότοβο	Μυριόφυτο	Ελλ. και Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί, βουλγαρόφωνοι και πρόσφυγες
23. Ποταρός	Δροσάτο	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Τσιφλίκι, οι κάτοικοι βουλγαρόφωνοι και Αβίγγανοι

24. Ρόμποβο	Ροδώ	Οθωμ. σχολή στοιχειώδους εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
25. Σεβιτζαλή	Πλατανιές	»	»
26. Σανσαλή	Κληματαριά	–	»
27. Σούρλοβο	Αμάραντα	Ελλ. σχολή στοιχειώδους εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης
28. Τσαλή	Μικρόβρυση	Οθωμ. σχολή στοιχειώδους εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
29. Χατζόγλου	Ψυχοβρύση	»	»
30. Ασά-μαχαλέ	Ακρίτας	Εγκαταλειμμένο	Ακατοίκιο
31. Δεβετζελή	Ακρίτας	»	»
32. Διμόντσα	Άγιος Χαράλαμπος	»	Τσιφλίκι, ακατοίκιο
33. Δουρεμπαλή	Σύνορο Μουριών	–	Τσιφλίκι καταστραμμένο, ακατοίκιο
34. Τσετελή	Ακρίτας	Εγκαταλειμμένο	Ακατοίκιο

Πηγή: ΙΑΜ, ΓΔΜ, φασ. 14.

Πίνακας 7

Ζημιές που υπέστησαν οι ανθοί των προσφύγων της κοινότητας Σειδιάλη από τα συμμαχικά στρατεύματα το Μάρτιο του 1916.

Ονοματεπώνυμο	Αριθ. βιβλ.	Άτομα	Σύνολο		Κρίση		Σικάλη		Βρύση	
			συνολ.	δρχ.	συνολ.	δρχ.	συνολ.	δρχ.	συνολ.	δρχ.
1. Πολυχρόνης Καλούδης	22138	3	4	400	4	300	2	160	—	—
2. Αργύρης Ανδριέλης	20128	4	10	1.000	12	1.000	—	—	5	300
3. Κωνσταντίνος Βαχαρέλης	20117	5	6	600	4	350	—	—	—	—
4. Σταμάτης Μαργαριτίδης	20089	7	8	800	10	800	—	—	—	—
5. Αθανάσιος Καλούδης	20122	5	4	400	3	250	—	—	—	—
6. Αριστοφάνης Διαμαντάκης	20272	4	8	800	—	—	—	—	—	—
7. Δημήτριος Τριανταφυλλίδης	20098	7	10	1.000	12	1.000	—	—	5	300
8. Κυράτσα Διαμαντή	20123	2	6	600	3	250	—	—	—	—
9. Ιωάννης Διαμαντής	20121	2	2	200	5	400	—	—	—	—
10. Χρίστος Καλογιαννίδης	20115	4	3	300	4	300	—	—	—	—
11. Αθανάσιος Δαλελίδης	20088	5	2	200	4	300	—	—	—	—
12. Κωνσταντίνος Γιαννάκης	20386	5	6	600	5	400	—	—	—	—
13. Κωνσταντίνος Λαμπρινού	20092	4	6	600	4	300	—	—	—	—
14. Θωμάς Τσιφελής	20093	5	4	400	3	250	—	—	—	—
15. Ιωάννης Γιατζελίδης	20134	6	3	300	5	400	—	—	—	—
16. Τραπέζης Γιαννάκης	20112	4	6	600	4	300	—	—	—	—
17. Ζαχαρίας Σαράντης	20142	2	4	400	4	300	—	—	—	—
18. Βασίλειος Γεωργίου	20095	5	5	500	3	250	3	250	—	—
19. Αθανάσιος Τριανταφυλλίδης	20096	2	2	200	3	250	—	—	—	—

20. Γιαννάκης Πολυχρόνης	20155	4	2	200	2	150	–	–	–
21. Μορφάκης Στεργίου	20149	4	5	500	4	300	–	–	–
22. Στρατής Μαθιελής	20084	7	4	400	3	250			
Σύνολο		96	110	11.000	101	8.100	5	410	10
600									

Πηγή: ΛΑΜ, ΓΛΑΜ, φακ. 94.

Πίνακας 8

Ζημιές που υπέστησαν οι αγροί των προσφύγων της κοινότητας Δαουτλή από τα συμμαχικά στρατεύματα το Μάρτιο του 1916.

Ονοματεπώνυμο	Αριθ. βιβλιαρίου	Άτομα	Σίτος	Κρίθη	Αξία εισοδήμας δραχμές
Στρώματα					
1. Παναγιώτης Πατρέλης	20031	9	15	4	1.500
2. Γεώργιος Τσιβελίδης	20400	4	8	7	1.200
3. Νικόλαος Καμενίδης	20017	3	9	9	1.400
4. Μαλαματή Σωάννη	20033	2	7	5	1.200
5. Σταμάτιος Καλογιάννη	20037	4	10	5	1.600
6. Ανδρέας Οργιάνας	20189	4	12	10	2.000
7. Γεώργιος Μορχαλίδης	20412	5	4	8	1.000
8. Γεώργιος Αθανασίου	20015	4	5	10	1.100
9. Διαμαντής Δαλεαλίδης	20247	4	4	4	700
10. Γεώργιος Πασχαλίδης	20036	3	8	5	1.300
11. Γιαννάκος Τσιανταφυλίδης	20090	3	10	12	2.000
12. Θεολόγος Ανδρέου	20393	5	4	2	600
13. Γεώργιος Θεοδοριάδης	20432	4	7	7	1.300
14. Αθανάσιος Λουλούδης	20040	5	9	12	1.800

15. Νικόλαος Πατρέλης	20001	4	5	5	800
16. Σταμάτης Μανωλάκης	20064	6	5	5	800
17. Νικόλαος Ζαφειρίης	20029	3	5	5	800
Σύνολο		72	127	115	21.100

Πηγή: ΙΑΜ, ΓΔΜ, φακ. 94.

Πίνακας 9

Ζημιές που υπέστησαν οι αγροί των προσφύγων της κοινότητας Ερεσέλη το Μάρτιο του 1916 από τα συμμαχικά στρατεύματα.

Ονοματεπώνυμο	Αριθμός βιβλιαρίου	Άτομα	Στόχος	Κρίση	Αξία εισοδείας δραχμές
		Σταγόμενα			
1. Κωνσταντής Πατρέλης	20261	5	7	5	1.200
2. Σταύρος Τσιφελής	20263	4	10	8	1.600
3. Απόστολος Αθανασίου	20191	4	4	4	700
4. Τραπέζης Ματασιδής	20264	5	10	8	1.600
5. Κωνσταντής Πασχαλιδής	20251	5	5	3	800
6. Ιορδάνης Βασιδής	20199	5	5	3	800
7. Περικλής Τριανταφυλλιδής	20187	7	10	3	1.200
8. Κώνστας Οργιανός	20182	4	5	2	700
9. Δημήτριος Νάκου	21549	7	6	6	1.000
10. Σταύρος Κυριάκου	20169	7	5	3	700
Σύνολο		53	67	45	10.300

Πηγή: ΙΑΜ, ΓΔΜ, φακ. 94.

Πίνακας 10
Η κατάσταση των σχολείων του Κιλκίς και της περιφέρειάς του το σχολικό έτος 1929-1930

Νέο όνομα	Παλαιό όνομα	Τάξεις	Κατάσταση	Παρατηρήσεις
1. Κιλκίς	—	εξατάξιο	περατώθηκε	λειτουργεί
2. »	—	»	τοιχ. θεμελίον	
3. Εγκαρπία	Γραμμάρια	τριτάξιο	εσοτ. εργασίες	
4. Αμάραντα	Σουρλοβο	διτάξιο	περατώθηκε	λειτουργεί
5. Μάνδρες	Αμτάρκιοϊ	»	εσοτ. εργασίες	
6. Κεντικό	Σνέτα	»	περατώθηκε	λειτουργεί
7. Τέτυλλος	Κιουκιούτ	»	»	»
8. Πολύκαστρο	Καρασιούλι	»	»	»
9. Μουριές	Ακιντζαλι	»	»	»
10. Πεδινό	Χασάνοβα	»	»	»
11. Ευζωνοι	Ματσίκοβο	»	τοιχοποιία	
12. Κοκκινιά	Κούσοβο	»	εσοτ. εργασίες	
13. Μικροκάμπος	Αλή Χοτζαλάκ	»	περατώθηκε	λειτουργεί
14. Αξιοχώρι	Βαρθαρόφτσα	»	»	»
15. Γαλλικό	Σαλκανλή	»	στεγάζεται	
16. Διόταμος	Τσομλεκτισή	»	περατώθηκε	λειτουργεί
17. Μεγάλη Στένα	Τιγιοέντζα	»	»	»
18. Μικροβρύση	Ερτζελή	»	τοιχοποιία	
19. Μεταμόρφωση	—	»	περατώθηκε	λειτουργεί
20. Χέροο	Χέροσβο	»	τοιχοποιία	

21. Βαπτιστής	Χαϊδελή	μονοτάξιο	περατώθηκε	λειτουργεί
22. Κατανιές	Γζέριπασελ	»	»	»
23. Βασίλιστα	Ερεσελή	»	»	»
24. Μεσινώ	Δορεσανλή	»	»	»
25. Ελευθεροχώρι	Γενή-κιοϊ	»	»	»
26. Άνω Αποστόλοι	Αποστολάρ	»	»	»
27. Ανόφρυτο	Σαρή Παζάρ	»	»	»
28. Άστρος	Αμάτοβο	»	»	»
29. Μυλοχώρι	Αλέξια	»	»	»
30. Ακρίτας	Βλαγάδια	»	»	»
31. Ζαχαράτο	Σεκερλή	»	»	»
32. Κορινφές	Γκόλλα	»	»	»
33. Πλατάνι	Μπαγιάλιστα	»	»	»
34. Πετράδες	Σαρή Δογανλή	»	στεγάζεται	
35. Πιζρολίμνη	Γιόλιμπαση	»	περατώθηκε	λειτουργεί
36. Μικρό Λάσος	Σμόλ	»	»	»
37. Μαυροπλάγια	Καρά Μουρατλή	»	»	»
38. Τριπόταμος	Φαναρλή	»	τοιχοποιία	
39. Ξυλοκερατιά	Γιάλτζιλαρ	»	περατώθηκε	λειτουργεί
40. Κορομηλιά	Ηράκλεια	»	»	»
41. Μυριόφυτο	Πόποβο	»	»	»
42. Αναβρυτό	Βυρλάν	»	»	»
43. Αγ. Αντώνιος	Λέχοβο	»	εσωτ. εργασίες	
44. Αργυροπούλη	Στοξέοβο	»	περατώθηκε	λειτουργεί

45. Γερακάριο	Δογάντζα	»	»	»	»
46. Ροδών	Ρόμπορο	»	»	»	»
47. Σέβαστό	Σέολοβο	»	»	»	»
48. Αγ. Μάρκος	Πεϊκόβο	»	»	»	»
49. Αγ. Κυριακή	Ποταρές	»	»	»	»
50. Αντιγόνηα	Μορέτσια	»	»	»	»
51. Αζρολίνιο	Μπρες	»	»	»	»
52. Βαφιοχώρι	Δραγομύ	»	»	»	»
53. Ηλιόλουτο	Μελάρτια	»	»	»	»
54. Θεοδόριοβο	—	»	»	»	»
55. Κάτω Σούρμενα	Κάτω Γκιμίζ	»	»	»	»
56. Κάτω Απόστολοι	Κ. Αποστολάρ	»	»	»	»
57. Μαυρονέρι	Καρά-μπουνάκ	»	»	»	»
58. Μεταλλικό	Γιάννες	»	»	»	»
59. Μελισσουργείο	Μουζντιρέκ	»	»	»	»
60. Μεταξοχώρι	Μονιούλοβο	»	»	»	»
61. Παλατιανό	Σαρατίλη	»	»	»	»
62. Π. Γυναικόκαστρο	Αβρέτ-Χιάσζ	»	»	»	»
63. Πλαγιές	Ουζουτζλού	»	»	»	»
64. Ποντοκερασιά	Παπράτ	»	»	»	»
65. Ποταμά	Σαρή-ζιοϊ	»	»	»	»

Πηγή: ΙΑΜ, ΓΔΜ, φασ. 61.

SUMMARY

Paschalis Valsamidis, *Refugee Settlements in Kilgis and the Surrounding Area*.

In political terms, during the period of Ottoman rule, Kilgis and its surrounding area constituted a *kaza* (administrative subdivision) called *Avret Hisar* (Gynaikokastro), which formed part of the *sanjak* of Thessaloniki, which in turn belonged to the *vilayet* of Thessaloniki. After the region was liberated it became an administrative division of the prefecture of Thessaloniki, consisting of the district of Kilgis and its two administrative subdivisions of Kato Theodoraki and Archangeloi.

This study deals with the Greeks who abandoned their native lands and settled in the region of Kilgis as refugees after it was liberated from the Bulgarians in 1913. It describes the problems faced by the refugees in the first few years after their arrival, as well as their social and educational situation. The refugees who settled in the Kilgis region in 1914 came from Turkey, Russia (the Caucasus) and Bulgaria. After the Treaty of Sèvres in 1920 almost all of the refugees returned to their homes. After the Asia Minor Disaster the signing of the protocol of Moudania in 1922 and the Treaty of Lausanne in 1923 forced the refugees to abandon their homelands for good and settle in Greece. At this time many refugees from Asia Minor and Eastern Thrace settled in the Kilgis region. These were followed, in 1925, by refugees from Eastern Rumelia. In recent times Greeks from the former Soviet Union have settled in Kilgis and the surrounding area.

Despite the problems and difficulties they faced in the first few years, the refugees who settled in the Kilgis region remained undaunted. They engaged in various spheres of activity, especially commerce and education, with great success and preserved all the manners and customs they had brought with them from their homelands.

At the end of the study there are a number of tables relating to the communities in which refugees settled in 1914, the damage suffered by the refugees' fields during the First World War (1914-1918) and the state of the schools during the school year 1929-1930. A number of documents and photographs relating to the Kilgis region are also presented.

COMANDO DEL PRESIDIO ITALIANO
SALONICCO

Il Brigadiere Generale Bertoli
Comandante il Presidio Italiano di
Salonico

Al Governatore Generale di
Salonico

N. 1509 di Prot.

Una risposta a vostro 18315 del 10/23
maggio 19921 del 25/7 giugno, di cui ho avuto
la significatione che non possono adddebitare
di i danni arretrati nei viaggi di
Grammatina - Ersekli - Sidieli e Raou
chi a trasportarli hanno premuto che
queste sbarcarono in Macedonia soltanto
il 11 agosto del 1916, mentre i danni, risal-
gendo al marzo 1916 sono fu notificato
Salonico, 18 giugno 1919 -

Il Brigadiere Generale
Comandante del Presidio

Bertoli

RECEIVED

22172
2-6-19

Εικ. 1. Επιστολή του Ιταλικού Στρατηγείου προς τον Γενικό Διοικητή Θεσσαλονίκης με την οποία αρνείται τις ζημιές που έγιναν από τα ιταλικά στρατεύματα στις κοινότητες Γραμματίνα, Ερσελί, Δαουτλή και Σεϊδερχή (IAM, ΓΔΜ, φακ. 94).

Ἐν Μελί, τῇ 27 Μαρτίου 1921

Ἰδιότ. πρωτ. 1154

Βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος

ὁ
Υποδιοικητὴς Κιλκίς

Πιστοποιεῖ ὅτι:

Ὁ Θανακτὸς Θεοδοῦλός Ταχινόγλου φέρεται ἔχον γραμμένον εἰς κομπόων ἐν ἀρτίαν τοῦ χωρίου Ταχινόγιστα ἐν ἀϊγ. ἀρτίῳ καὶ εἰς γενήσιαν χίρια δευτερόντα ἑννεήκοντα ἔνθα 1899. —

Τῇ αἰτίσει του, χρησιμεῖται εἰς τὸν σκοπὸν τῆς εἰσαγωγῆς τῶν ἀρτίων ἐν χρεῶς του. —

Ὁ Υποδιοικητὴς Κιλκίς καὶ εἰς

Χρ. Καραμάνης

Εικ. 2. Πιστοποιητικό της υποδιοίκησης Κιλκίς, που πιστοποιεί ότι ο Θανακτὸς Θεοδοῦλός Ταχινόγλου είναι γραμμένος στα μητρώα αρρέων της κοινότητας Ταχινόγιστα (Μεγάλη Στέρνα), τον ἔτους 1921 (Προσωπικὸ ἀρχεῖο του συγγραφέα).

Εν Κιλκίς τη 18 Μαΐου 1921

Αριθ. Πρωτ. 250

ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΤΙΚΟΝ

Ο

Πρόεδρος της Κοινότητος Κιλκίς

ΠΙΣΤΟΠΟΙΕΙ ΟΤΙ:

Ο Μιχαήλ Νικόλαος Μιλούσης κάτοικος
 του συνοικισμού Κιλκίς της
 ής προΐσταται κοινότητος φέρεται εγγεγραμμένος εις τὰ μητρώα τῶν ἀρ-
 ρέων του συνοικισμού Κιλκίς
 ὑπὸ ἔτος γεννήσεως οχτὶα δυακάσια ἑννε-
 νήκοντα = 1890 =
 καὶ αἰ. ἀριθ. Δεκα = 10 =

τῇ αἰτίσει του χορηγείται τὸ παρὶν ἵνα τῇ χρησιμεύσῃ προσηκόντως.

Ἐπιφυλάττει τὸ γνήσιον διὰ ἀνὰ ὅσον
 παρὶν τοῦ Προέδρου διὰ Κοινότητος
 Κιλκίς.

Εν Κιλκίς 18/5/1921

Ο Βαλοαμίδης Κιλκίς

Πατ. 250

Πασχάλης Βαλοαμίδης

Εικ. 3. Πιστοποιητικό της κοινότητος Κιλκίς, που βεβαιώνει ότι ο Μιχάλης Νικόλαος Μιλούσης είναι κάτοικος και γραμμένος στα μητρώα του συνοικισμού Κιλκίς, του έτους 1921 (Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

ΕΞΑΤΑΞΙΟΝ ΓΥΜΝΑΣΙΟΝ
ΕΝ ΚΙΛΚΙΣ

Αριθ. (Βιβλ. Πιστ. Σπουδών) 31
'Απολυτηρίου 31

ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟΝ

Ο μαθητής Φωντσικίδης Κωνσταντίνος Πατρός Γεωργίου
 εγγεγραμμένος εν τῷ μητρώῳ τῶν ἀρκούντων τῆς Κοινοπραξίας
Κρησιτών ὑπ' αὐθόρτα ἀριθμὸν 8 καὶ ἔτος γεννή-
 σεως 1924 ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 55 καὶ χρονολογίαν 2-10-39
 πιστοποιητικοῦ τῆς ὡς ἀνω Κοινοπραξίας διακοῦσας κατὰ τὸ διδακ-
 τικὸν ἔτος 1942 - 1943 πάντα τὰ ἐν τῇ ἑκτῇ τάξει τοῦ ἐξατάξιου Γυμνα-
 σίου διδασκόμενα μαθήματα καὶ τὴν νόμιμον ἀπολυτήριον δοκιμασίαν
 ὑποστάς ἀπελύθη μετ' γενικὸν βαθμὸν Σχεδὸν πάλιν <11 7/8>
 καὶ διαγωγὴν Κοσμιωτάτην

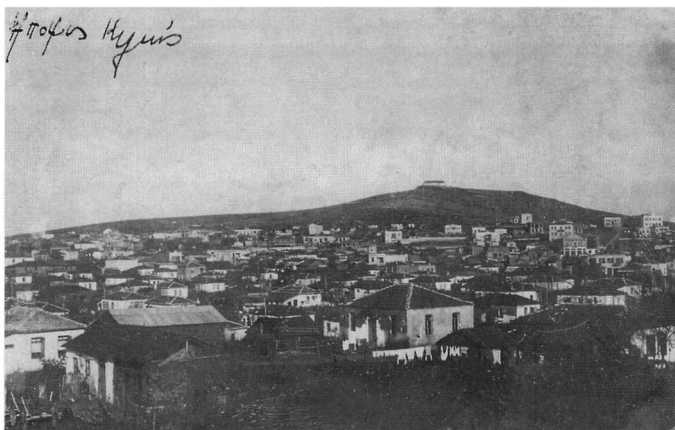
Ἐν Κιλκίς τῇ 17 τοῦ Λιου 1943

ΕΥΝΑΒΙΟΝ ΓΥΜΝΑΣΙΑΡΧΗΣ

ΤΥΠΟΙΣ: ΔΑΔΑΦΩΝ ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ ΕΝ ΚΙΛΚΙΣ

Εικ. 7. Απολυτήριο εξατάξιου γυμνασίου Κιλκίς, του μαθητή Κωνσταντίνου Φουντικίδη από την Κρησιτών, του σχολικού έτους 1942-1943 (Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).

Εικ. 8. Άποψη του Κιλκίς (δεκαετία του 1930)
(Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).

10. SALONIQUE — Vue du Village de Ambarkei

Εικ. 9. Το χωριό Αμπάρκειο (Μάνδρες) κατά το έτος 1916
(Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).

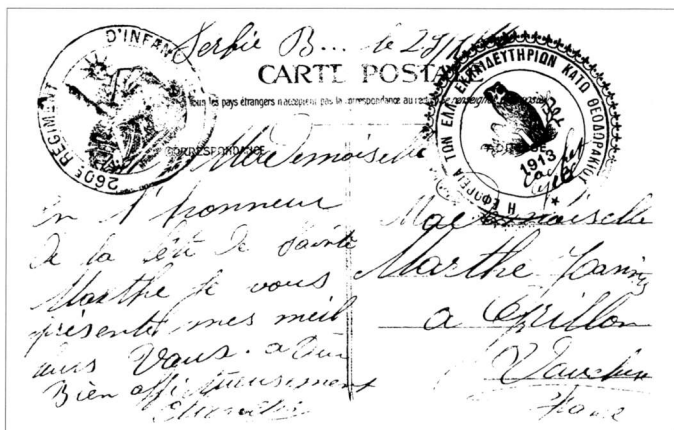
Εικ. 10. Μερική άποψη Ποταμιάς κατά το έτος 1917
(Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).

Εικ. 11. Άγγλοι στρατιώτες στο Κιλίς κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου
(Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).

Εικ. 12. Φωτοκάρτα της κοινότητας Κάτω Θεοδωρακίου που πουλήθηκε από την εφορεία Κάτω Θεοδωρακίου, το 1916, με σκοπό την οικονομική ενίσχυση των εκπαιδευτηρίων της κοινότητας. Στη φωτοκάρτα διακρίνεται αποτύπωμα της σφραγίδας των ελληνικών εκπαιδευτηρίων Κάτω Θεοδωρακίου (Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).

Εικ. 13. Η οπίσθια όψη της φωτοκάρτας, που στάλθηκε από Γάλλο στρατιώτη, που υπηρετούσε στο Κάτω Θεοδωράκι, στη Γαλλία.

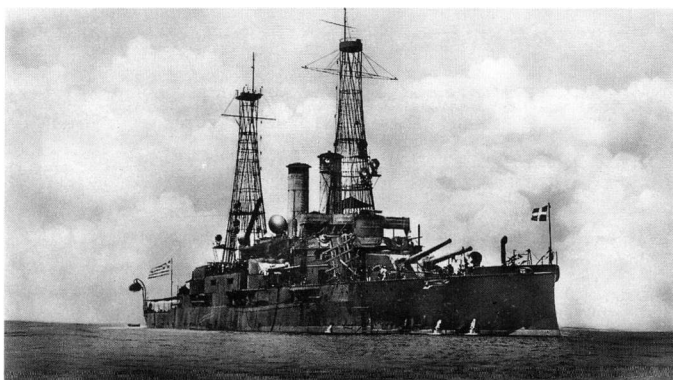
Εικ. 14. Σέρβοι πρόσφυγες κατά το έτος 1916 στο Κιλίς
(Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).

Εικ. 15. Το διοικητήριο του Κιλίς (Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).

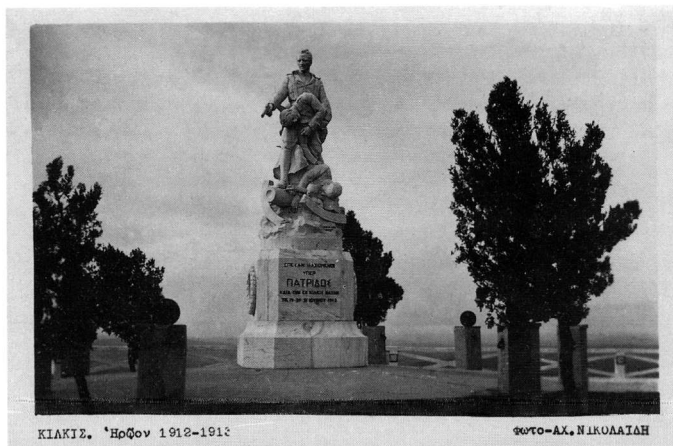
Εικ. 16. Το διοικητήριο του Κυλκίς, όπως είναι σήμερα. Στο κτίριο εγκαταστάθηκε υπηρεσία περιθάλψεως και αποκαταστάσεως των προσφύγων (φωτ. 2000).

ΚΥΚΛΙΣ

Kyklis

Εικ. 17. Το θωρηκτό Κυκλίας. Ήταν αμερικανικής κατασκευής του 1906-1907. Αγοράστηκε από την ελληνική κυβέρνηση το 1914 και μετονομάστηκε «Κυκλίας» σε ανάμνηση της μάχης του Κυλκίς του 1913. Κατά τη διάρκεια της Μικρασιατικής εκστρατείας κατέπλευσε στην Κωνσταντινούπολη. Μετά την κατάρευση του μετώπου τον Αύγουστο του 1922 ανέλαβε την επανεβίβαση της μικρασιατικής στρατιάς από τη Σμύρνη και τον Τσεσμέ. Βυθίστηκε από γερμανικά αεροπλάνα το 1941 (Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).

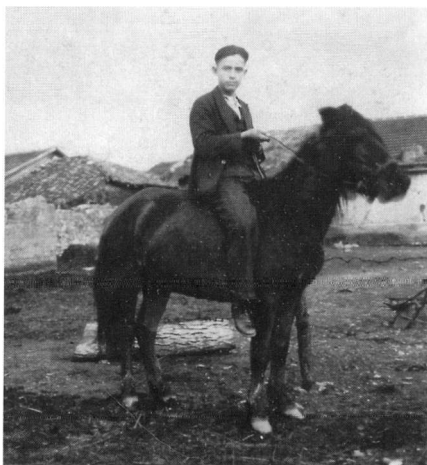

Εικ. 18. Το Ηρώο του Κιλίς (Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).

Εικ. 20. Αναμνηστική φωτογραφία στρατιωτών σε στρατόπεδο του Κιλκίς (φωτ. 31 Μαΐου 1938) (Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).

Εικ. 21. Ο πρόσφυγας Εμμανουήλ Λαγόπουλος με το άλογό του σε ηλικία 15 ετών. Νέο Γυναικόκαστρο (φωτ. 1936) (Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).

Εικ. 22. Κιλκίς. Προσφυγικές οικίες Στενημαχιωτών (φωτ. 2000).

Εικ. 23. Οικία Στενημαχιώτη πρόσφυγα στο Κιλκίς του 1926 (φωτ. 2000).